

MAGYAR ŐSTÖRTÉNET 3.

Magyarok fegyverben

MAGYAR ŐSTÖRTÉNET 3.

Magyarok fegyverben

Szerkesztette:

PETKES ZSOLT-SUDÁR BALÁZS

HELIKON

© Petkes Zsolt, Sudár Balázs, 2015
© Helikon Kiadó, 2015
© MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport, 2015
© Boldog Zoltán, Nagy Béla

Fényképek:

*Anka Irén, Bencsik Péter, Alexandre Dulaunoy, Füredi Ágnes, Füspök Zoltán, Hapák József, Kass Viktor,
Olekszij V. Komar, Langó Péter, Marx Tibor, Molnár Attila, Olekszij V. Komar, Paku Sándor, Pári Vilmos, Petkes Zsolt,
Pusztai Tamás, Sudár Ákos, Tihanyi Bence, Türk Attila, Varga Sándor, Wilhelm Ákos Sándor*

Grafika:

Boldog Zoltán, Oleg V. Fedorov

Térképek:

Nagy Béla

Köszönettel tartozunk az alábbi személyeknek és intézményeknek:

*Gallina Zsolt (Ásatárs Kft.), Gáll Erwin (Bukaresti Vasile Párvan Régészeti Intézet),
Varga Sándor (Móra Ferenc Múzeum, Szeged), Budapesti Történeti Múzeum, Ferenczy Múzeum (Szentendre),
László Zoltán, László Gyula Digitális Archivum, Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest),
Mátyás Király Múzeum (Visegrád), Magyar Történelmi Írász Társaság, Olekszij V. Komar (Ukrán Tudományos
Akadémia Régészeti Intézete, Kijev), Szent István Király Múzeum (Székesfehérvár)*

www.helikon.hu

www.btk.mta.hu

Felelős kiadó Szász Zsolt
A Helikon Kiadó az LS Kiadói Csoport tagja
Felelős szerkesztő Kovács Attila Zoltán
Olvasószerkesztő Szepessy Kata
Borítóterv Tíllai Tamás
Műszaki szerkesztő Kovács Balázs Sándor
Nyomdai előkészítés Kaposvári Franciska
Készült 2015-ben a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben
Felelős vezető Fazekas Péter vezérigazgató
ISBN 978-963-227-694-6

TARTALOM

Előszó (Kovács László)	7
-------------------------------------	---

A magyarok hadszervezete és haditaktikája	12
--	----

A honfoglaló és kalandozó magyarságról kialakult kép itthon és külföldön (Veszprémy László)	12
A kalandozások korának hadtörténeti irodalma (B. Szabó János)	16
A honfoglaló magyarok hadviseléséről fennmaradt írott források:	
Bölcs Leó és Regino (B. Szabó János)	20
Bölcs Leó bizánci császár	20
Regino prümi apát	23
A sztyepei hadviselésről (B. Szabó János)	26
A nyugati ellenfelek (B. Szabó János)	31
A bizánci hadsereg a 9–10. században (Boldog Zoltán)	38
A Kijevi Rusz hadserege és fegyverzete (Zágorhidi Czigány Bertalan)	43
Fegyverleletek Kazáriából (Türk Attila)	46
A magyar hadsereg létszáma (B. Szabó János)	48
Csatarendek, manőverek (B. Szabó János)	52
A lándzsa szerepe (B. Szabó János)	57
Az íjászat szerepe a hadviselésben: lőtáv és hatékonyság (B. Szabó János) ..	61

A honfoglalók és az íjászat	68
--	----

Íjászat.	68
Az íjászfelszerelés és annak használata (Igaz Levente)	68
Íjlesztési módok (Schmidt Péter)	74
A honfoglalás kori íjászat antropológiai nyomai	
(Pálfi György–Tihanyi Balázs)	77
Hagyományos íjászpórák (Marx Tibor)	80
Újjáéledő íjászhagyományok Magyarországon (Sudár Balázs)	84
Az íj	86
A honfoglalás kori íj megismerésének története (Bíró Ádám)	86
Az íj régészeti maradványai (Bíró Ádám)	89
Az íj keleti párhuzamai és kapcsolatai (Bíró Ádám)	94
A honfoglalás kori íjak rekonstrukciójáról (Paku Sándor)	95
Tegezek	101
Az íjtegezek (Révész László)	101
A nyíltegez régészeti maradványai (Bíró Ádám)	105
Nyíltegez rekonstrukciók (Strohmayer Ádám)	109

A nyíl (<i>Marx Tibor</i>)	116
A nyílhegy	116
A nyíl vesszeje	119
A nyílajak	119
Tollazat	120
A nyílak kötözése, ragasztása és díszítése	120

A honfoglalók közelharc és védőfegyverei 121

Szablyák és kardok (<i>Petkes Zsolt</i>)	121
Szablyák	122
Kardok	124
Szablyák vagy kardok?	125
Lándzsák (<i>Boldog Zoltán</i>)	128
Fokosok, balták és bárdok (<i>Petkes Zsolt</i>)	131
Védőfegyverzet (<i>Boldog Zoltán</i>)	133
Védőfegyverek a 9–10. században	133
A páncélok gyakorisága és értéke	140
A honfoglaló magyarok védőfegyverei	142

Hadjáratok kora 145

Európa a 10. század elején (<i>Veszprémy László</i>)	145
A kalandozó hadjáratok forrásai (<i>Veszprémy László</i>)	153
A kalandozó hadjáratok célja, irányai, háttere (<i>Veszprémy László</i>)	159
Történetek a kalandozások korából (<i>Veszprémy László</i>)	166
Csata a Brenta folyónál 899-ben (<i>Négyesi Lajos</i>)	166
A pozsonyi csata (907) (<i>Veszprémy László</i>)	174
A Sankt Gallen-i kalandozás (926) (<i>Veszprémy László</i>)	177
A hispániai kalandozás (942) (<i>Veszprémy László</i>)	180
Magyarok Konstantinápoly falainál (<i>Veszprémy László</i>)	181
Kémek és kalauzok (<i>Boldog Zoltán</i>)	182
A kalandozások régészeti hagyatéka (<i>Langó Péter</i>)	185

Kötetünk szerzői 195

Rövidítések

B. I. = Bede Ilona	N. L. = Négyesi Lajos
B. Sz. J. = B. Szabó János	P. Zs. = Petkes Zsolt
B. Z. = Boldog Zoltán	S. B. = Sudár Balázs
F. Z. = Füspök Zoltán	S. R. = Soós Rita
K. A. = Kiss Attila	Sz. G. = Szöllősy Gábor
L. P. = Langó Péter	T. B. = Tihanyi Balázs

ELŐSZÓ

A 9–10. századi magyar férfiak mindegyikének lehetett elsősorban vadászatra használt íjászfelszerelése és valamilyen, több célnak is megfelelő baltája, tehát nem csupán a törzsi és nemzetségi vezetők, előkelők hivatásszerűen katonáskodó kíséretének tagjai, hanem a szabadok is rendelkeztek a legszükségesebb fegyverekkel. És természetesen lóval és lószerszámmal is, de ennek tárgyalására majd a könyvsorozat tervezett ötödik kötetében kerül sor.

Ezért állhattak össze a harcosokból és a hozzájuk bizonyára önként csatlakozó szabadokból olyan kisebb-nagyobb csapatok, amelyek célja – a közelebbi-távolabbi szomszédok ellen vezetett portyák során – a közvetlenül felhasználható hiánycikkek beszerzése, vagy a nemzetközi kereskedelembe való áruba bocsátása volt. A 19. századi történeti munkákban használni kezdett „kalandok”, „kalandozások”, „kalandozó hadjáratok” megnevezések közül az utóbbi kettő napjainkig megmaradt, szakszóként különülve el az elsőtől, amelynek fogalmi kiterjesztését jelentik a magyarok (9.–)10. századi hadjárataira használt kifejezés. Az ilyen megmozdulásokra már a 9. században felfigyelték az etelközi magyarsággal kapcsolatot tartó muszlim vagy bizánci földrajzi és történeti művek szerzői, ezért nem véletlen, hogy a magyarok történeti forrásban elsőnek elfogadott jelentkezése is egy kalandozásnak tekinthető: 836–838 között fizetségért vagy egyetemes zsákmányért avatkoztak be a dunai bolgárok és makedónok olyan vitájába, amely magukat közvetve nem is érintette. A 860–870-es években pedig a magyar fegyveres osztagok rendszeresen támadták a tőlük északra, északkeletre lakó szlávokat, s a tárgyi zsákmányon kívül a tőlük szerzett foglyokat valószínűleg Kercsben vagy Kherszonban bizánci luxuscikkekért adták el. Ekkortájt már nyugat felé is fordultak, 862-ben és 881-ben a keleti frank királyságban harcoltak, majd olyan természetesen váltogatták keleti frank és morva megbízóikat azoknak egymás elleni küzdelmeiben, hogy jól lehet a nyereségükről nem maradt forrásadat, annyi mindenképpen kiderült, hogy megbízható, megbízható és erős szövetségesek voltak.

KARDMARKOLAT
A SZOB-KISERDEI
TEMETŐBŐL.

895-ben azonban végzetes hiba történt. A bizánciakkal közösen már legyőzött bolgárok a bizánciaktól békét kértek, a besenyőkkel szövetkeztek. Maguk az Árpádfia Liüntika/Levente vezette magyar sereget verték meg, a besenyők pedig végigpusztították az etelközi magyar szállásokat. A mindkét hadszíntéren életben maradtak együtt, minden ingóságukkal és állatukkal 895 végén átkeltek az Északkeleti-Kárpátok szorosain és hágóin, majd a Duna vonalától keletre, az Alföldön telepedtek le. A veszteség nagyságát nem lehet felmérni, de már 898-ban új irányba, Észak-Itáliába voltak képesek

kisebb portyát, egy évre rá pedig hadjáratot vezetni I. Berengár itáliai király, majd császár (888–915–924) ellen, talán már ekkor – de 899-ben biztosan – Arnulf császár felkérésére és ajándékaival serkentve. A magyar győzelem ráébresztette Berengárt egy itáliai–magyar szövetség hasznosságára, ami 904 és 947 között itáliai évi adó megfizetésével járt. Közben vagy az Itáliából 900-ban hazatérő, vagy egy alföldi indítású önálló sereg elfoglalta Pannóniát, majd 902-ben a teljes Moráviát.

906-tól meg-megújítva fizettek adót a német királyok is, a német és francia területéről pedig alkalmi megbízásokra került sor. A honfoglalást követően 955-ig dokumentált 13–16 itáliai, 28 német, 12 francia és 1 hispaniai mór területre vezetett, alkalmanként természetesen több országot is érintő 39 hadjárat, valamint a 970-ig a legalább 17 balkáni (bolgár és bizánci) portya többsége nem csupán nyereséges volt, hanem teljességgel beágyazta a magyar nagyfejedelemséget az európai politikai életbe, szomszédai tiszteletben tartották a határait olyannyira, hogy idegen haderő – II. Konrád császár serege – 1030-ban lépett először magyar földre, és az is vereséggel távozott.

A nyereségesség alapja az eredményesség volt, ez pedig sok tényező együttes hatására épült. Ebbe az alkalmas ruházat, a fáradság tűrésének, a fegyverhasználat és a lovaglás képességének gyermekkortól megkívánt elsajátítása, állandó gyakorlása, a célszerű támadó- és védőfegyverzet, az igénytelen és kellően betanított hátsó megvezeték, az ellátásnak székérre mállázott készletekből s a menet közbeni beszerzésből való biztosítása, az eredményes felderítés, a hadművelleti célok eléréséhez szükséges fegyelem és begyakorlottság,

a csapatmozgásokat összehangoló kürt- és füstjelek használata, sőt a harci sebek helyszíni orvoslásának lehetősége is beletartozott. Mindezt az írásos forrásokat értékelő történészek fokozatosan feltárták, és az események előzményének és lefolyásának vizsgálata a diplomáciai kapcsolatok rendszerességét is kimutatta: a hadjáratok vitathatatlan zsákmányszerző céljához a politikai előkészítés nagyban hozzájárult. Nagyon sok hadjárat bizonyíthatóan felkérésre indult, a felkérés(ek) nek pedig úgy tudtak a magyar seregvezérek a leggyorsabban és legeredményesebben eleget tenni, ha a felvonulási útvonalon a szövetségeseik vagy megbízóik összecsapás, azaz veszteség nélkül, akár hadtápi támogatással és vezetővel is átengedték őket saját földjeiken, hogy a célterületen teljes erőből tevékenykedhessenek. Így érthető, hogy a hadjáratok elérték Szászországban az Északi-tengert, Lotaringiában és a nyugati frank területen az Atlanti-óceánt, a Córdobai Kalifátust, Sziciliát és Attikát érintve pedig a Földközi-tengert, illetőleg még tovább Bizáncot is. Jóllehet a Kárpát-medencéből vezetett kalandozások csak néhány évtizedig ismétlődtek, a hajdani érintettek érzelmekkel tartósított emlékezetében még manapság is egyoldalúan, a pusztítás szinonimájaként élnek. Ki ne hallotta volna Modena város lakóinak 904-ben Szent Geminianushoz intézett fohásza szállóigévé lett végét: „Kérünk téged, bár hitvány szolgálid vagyunk, védj meg minket a magyarok nyilaitól!” – bár a latin eredetiben nem *sagittis* (nyíl), hanem *iaculis* (hajítódárda) szerepel.

Soha nem mutatta még be érdeklődő nagyközönségnek szánt kötet ilyen átgondolt részletességgel a fent vázolt események hátterét, amelyet az általános és konkrét történeti források értelmezésével övezett régészeti tanulmányok világítanak meg. Élvezetes a kalandozások nyugat-európai és magyar történészi-politikai értékelésében bekövetkezett változások összehasonlítása, folytatva a véleményformáló magyar szakirodalom bemutatásával, s rátérve a kortárs VI. (Bölcs) Leó császár (886–912) és Regino prümi apát (892–899) által a magyar hadügyekről írottakra. A konkrét magyar adatokat a továbbiakban széles körű kitekintés követi a Csendes-óceántól a Kárpátokig húzódó sztyeppek és a nyugat-európai hadviselés szembeállításával,

CSONTLAPOKKAL
BORÍTOTT
SZABLYAMARKOLAT
A SZOB-VEDELINI
TEMETŐBŐL.

BIZÁNCI EREDETŰ ARANY FÜLBEVALÓPÁR A KECEL-VÁDÉ-DŰLŐI TEMETŐBŐL.

és szerencsénkre szinte „helyszíni közvetítés” is fennmaradt egy besenyő–magyar szövetség nem „hagyományosan” lebonyolított 934. évi győztes ütközetéről egy bizánci sereg felett. Valószínűleg meglepi majd az olvasót a magyar portyázók létszámlatolgatásának eredménye, ami lényegesen kisebb a harci beszámolókat feljegyző szerzetesek, valamint a jelenlegi közhiedelem számainál. A konkrét hadmenetek leírása többféle műfajú forrásban maradt ránk. A leg-
alaposabban Bulcsú horka 954. évi hadjáratának menete követhető nyomon, de további öt olyan konkrét esemény bemutatására is sor kerül, amelyben a harci cselekmények részletgazdagabb vagy éppen életszerű leírásában a fegyverekről is több szó esett. Ugyanis a portyák beszámolóinak írói általában nem voltak szemtanúk, és a pusztítás érzékeltetésekor gyakran közhelyekkel elégedtek meg. Az élményszerű leírások viszont felkelthetik a kíváncsiságot a fegyverek tárgyi valósága iránt is: ennek az óhajnak tesznek eleget a kötet régészeti fejezetei.

A legnagyobb terjedelmet a távolsági harc félelmetesnek megtapasztalt fegyvere, az íj érdemelte, amelynek szerves anyagú alkotórészei, a fa, a szaru és az ín az eltelt évezredben megsemmisültek, és a hajdan sírba tett íj meglétét csupán a markolata és a szarvak agancslemez borításának felismerése és néprajzi támogatású magyarázata tette lehetővé, de az olvasó megbizonyosodhat arról is, hogy bár maradt még kutatnivaló, a honfoglalás kori íjrekonstrukciókra ipar, az íjászatra pedig sportág épült. Világos a megkülönböztetés a felajzott

íjat befogadó készenléti íjtegez/íjtartó és a nyíltegez között. Korrekt bemutatást kaptak a közelharc támadófegyverei: a szablyák és a kardok, lándzsák, fokosok, balták, bárdok, továbbá mindaz, amit a sírokból hiányzó védőfegyverekről sejtethetünk.

Több mint ezer év távlatából meglepően sok emléke maradt a kalandozásoknak: Nyugat-Európában biztos és feltételezhető magyar harcosok, illetőleg áldozataik sírjai, továbbá számos szórvány-, sőt néhány kincslet. Hazai földön főként a zsákmányolt idegen érmék nemesfém nyersanyagként fel nem dolgozott maradéka, továbbá néhány eredeti állapotában megőrzött ékszer vagy viseleti tárgy és fegyver. A többit elnyelte az idő...

Az újszerű összefoglalást fényképek, rekonstrukciós rajzok és magyarázó ábrák teszik teljessé. Hasznos és emlékezetes kötetet vehet kezébe az olvasó!

FLESCH MÁRTON
HAGYOMÁNYŐRZŐ
TELJES FEGYVERZETBEN.
FOTÓ: ANKA IRÉN

A MAGYAROK HADSZERVEZETE ÉS HADITAKTIKÁJA

A honfoglaló és kalandozó magyarságról kialakult kép itthon és külföldön

A magyar kalandozó hadjáratok nyugati megítélését mindmáig meghatározzák a kortárs latin krónikákban és évkönyvekben lejegyzett egyértelműen negatív, katasztrofális pusztítást sugalmazó leírások. Az elmarasztaló ítéletben szerepe volt annak, hogy a magyarokat a hunokkal azonosították, s így a hun pusztításoktól egyenes út vezetett a magyar kalandozásokig: a 12. századi német nyelvű krónikák vagylagosan használták a hun és a magyar (*Unger*) elnevezést. Arra

A MAGYAROK SANKT GALLEN-I
PUSZTÍTÁSÁNAK ÁBRÁZOLÁSA
EGY 16. SZÁZADI METSZETEN.

A LECHFELDI CSATA
ÁBRÁZOLÁSA
SIGMUND MEISTERLIN
KRÓNIKÁJÁBAN, 1457.

csak az utóbbi évtizedek kutatása mutatott rá, hogy sok esetben már a kortársak – például Itáliában vagy a mai belga térségben – össze-mosták a hun, a viking és a szaracén pusztítások emlékeztétét, és sok esetben olyan támadásokat is a magyarok rovására írtak, amikéért nem ők voltak a felelősek. Ugyanakkor időben és térben a magyar kalandozások nem hasonlíthatók az arab (732–975) vagy normann (793–890) kalandozásokhoz, ami az ő esetükben gyakran államalapításhoz, illetve a megtámadott területek átmeneti vagy tartós megszállásához, szisztematikus kifosztásához vezetett.

Külön fejezetet képez a kalandozásoknak a modern nyugati történetírásban, a 19. században kialakult képe. Ebben mindmáig meghatározó maradt a német recepció, ami részben érthető az erre vezetett hadjáratok nagy száma miatt. Meglepő módon a kalandozók itáliai emlékezete messze az innen érkezett adó és zsákmány mennyisége mögött marad. Németországban a legnagyobb modern kori figyelem a Lech-mezei csatára összpontosult, amit az augsburgi püspök, Ulrich 10. század végi szentté avatása és helyi, folyamatos kultusza csak tovább erősített. Igaz, a német kutatás véleménye mindmáig megoszlik abban a tekintetben, hogy a kalandozásoknak mekkora szerepe volt

a keleti-frankok „mi” tudatának az alakításában, a Német-római Császárság 962-es megalapításában, I. Ottó megkoronázásában. A regionális történeti eseményből a 19. századra országos esemény lesz, maga a „Lech-mezei csata” szóösszetétel is a 19. században születik meg. A téma 1900 és 1918 között volt a legnépszerűbb a maga 20 kiadványával, jórészt a hadsereg és hadtörténelem hirtelen megnövekedett presztízsének köszönhetően. Jellemző módon a csata 900 éves évfordulóján – 1855-ben – a várostól tíz kilométerre fekvő Königsbrunnál, a csata feltételezett színhelyén Lőrinc napjának, azaz a csata napjának vigiliáján nagy, kosztümös felvonulást tartottak. Ekkor tették le a győzelemre emlékező templomnak az alapkövét, amit a bajor király, II. Maximilian támogatásával három év alatt fel is építettek. A csata kapcsán különös hangsúlyt fektettek az Ostmark visszahódításának emlékeztetőre, ami a nemzeti szocializmus alatt egészen a II. világháború végéig aktuális maradt. A csata emlékeztetének ápolásában azonban hamarosan újabb, váratlan fordulat következett be: Nyugat-Németországban 1955-öt Szent Ulrich-évnek nyilvánították, az első szövetségi kancellár, Konrad Adenauer ekkori beszédeiben egyenesen a keresztény-nyugati kultúra fontosságát emlegette, amelynek alaphangját a hidegháborús háttér adta, ami a 10. századi pogány támadást azonosította a 20. századi bolsevista előrenyomulással, egy szovjet támadás fenyegető rémképével, de ennek a provokatív megközelítésnek az 1956-os forradalom hamar véget vetett.

A kalandozások magyar megítélése a középkori magyar krónikásoktól kezdve, igaz, változó intenzitással és érzelmi hőfokon, de pozitív. Ezeket 1100 körül már az Isten ostora képzethez hasonlóan az égi igazságszolgáltatás eszközének tekintették, s a nyugati krónikákból, elsősorban Reginótól kölcsönzött adatok felhasználásával

„Nem emberek, hanem vadállatok módjára élnek. Ugyanis állítólag nyers húst esznek és vért isznak; az embereknek, akiket elfognak, a szívét darabkákra vágva mintegy orvosságként felfalják, semmilyen könyörület nem hatja meg őket, a kegyesség nem indítja meg szívüket. A hajukat egészen bőrig késsel levágják.”

Regino prümi apát: Világkrónika, 10. század eleje

Magyar harcos hadi viselete, 10. század

A leletanyagból és a szűkszavú kortárs leírásokból a honfoglaló magyar harcosoknak csak a fegyverzetét és az övét ismerjük részletesebben. Őseink hadi viseletéről nincs információnk, nem tudjuk, hogy mennyiben különbözhetett a köznap (vagy temetési) viselet általunk vélt képétől. Hitelesen feltárt, teljes biztonsággal a magyarsághoz köthető sírból páncélmaradványa eddig nem került elő. A nomád harcosokat ábrázoló vázlatos kora középkori csontkarcok és sziklarajzok alakjai felsőtestükön sávos, hálós vagy rácsmintás öltözetben szerepelnek – ezek akár lehettek a korban a bizánciaktól is jól dokumentált, bélelt textil- vagy bőrvértek is. Több

rétegben hordott, és így páncélként védő bőrruhákat a későbbi, középkori leírások említene magyar íjászok hadi viseleteként, így a rajz ezek alapján készült. Nyugati leírásban szerepelnek a honfoglaló magyarok (bőr) sisakjai; fület és tarkót takaró fejfedő több korabeli nomád ábrázoláson is látható. A harcos kezében könnyű kopja van, nyelén a hordáshoz szükséges szíjjakkal. Kortárs leírások utalnak a magyarok pajzsaira is, így a képen kis, kerek pajzs is szerepel. Egyéb fegyverzete a magyaroknál szokásos módon, a fegyverövön viselt íj, tegez és szablya, lovának nyergén kötélpányva van.

B. Z.

iktatták be a hazai krónikás hagyományba. A 18. században az Európa-szerte, így Magyarországon is nagy hatású göttingai történész, August Ludwig Schlözer „barbár, ázsiai horda”-képével szemben Virág Benedekkel indult meg a szépítő igyekezet. A történetírói érdeklődés megújulásával a nemzeti megújulás jegyében a sikeres hadjáratok a honfíúi büszkeség egyik forrásává váltak. Ekkor honosítják meg Horváth Mihály (1842, „kalandozik”) kezdeménye után Szabó Károly művei 1869-től a „kalandozás” terminust, amit más nyelvekre még ma is leginkább „rablóhadjárat”-ként (így Raubzüge) szokás fordítani. A 19. század végére, többek között a kalandozásokkal szemben Pauler Gyula és Marczali Henrik révén a történetírás képe kritikusabb lett, ami a két világháború között megszülető, a „magyar virtust” dicsőítő magyar hadtörténeti irodalomban nem talált folytatásra. Annál inkább az 1945 utáni marxista történetírásban, míg Bogyay Tamás 1955-ben, majd még inkább Vajay Szabolcs 1968-ban kiadott német nyelvű munkái számos olyan új szempontot vetettek fel, amelyek azóta mind a nemzetközi, mind a magyar szakirodalomban egy, a forrásokkal szemben kritikusabb és a magyarok javára árnyaltabb kép kialakulását segítették elő. Ugyanakkor a magyar megítéléssel párhuzamosan megszülető szláv vagy román nemzeti történetírás nem fukarkodik a kalandozások barbár megbélyegzésében.

A kalandozások korának hadtörténeti irodalma

Míg a „nagy történet” írói azt boncolgatták, hogy a kalandozások során mikor, hol, mi történhetett, a hadtörténetírás sokkal nagyobb figyelmet szentelt a hogyan kérdésének. A középkorral foglalkozó magyar hadtörténetírás egyik legfontosabb eseménye, a mára feledésbe merült osztrák Hermann Meynert 1876-os könyvének megjelenése volt a régi magyar hadügyről. Az 1867. évi kiegyezést követő szellemi „olvasás” jegyében ez a mű már az elismerés hangján szólt a magyarság harci erényeiről, s ezzel kivívta hazai ismertetői elismerését is. Salamon Ferenc volt az első, aki nagyívű tanulmányban reagált Meynert művére, s annak rövidke – ámde sokak számára igen

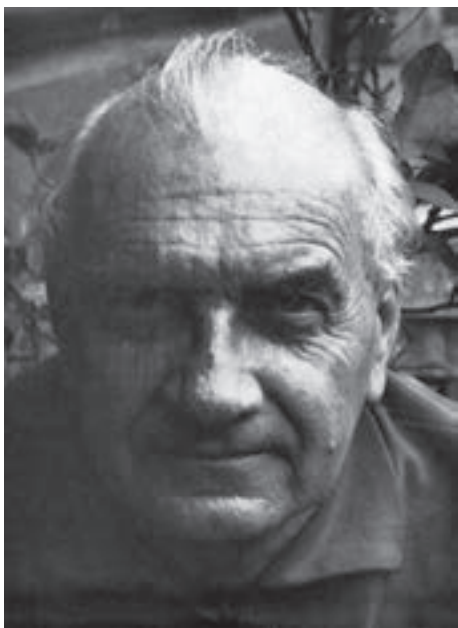

BENCZÚR GYULA: IPOLYI ARNOLD ARCKÉPE.

SALAMON FERENC SZOBRA
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETE ELŐTT.

fontos, mert dicsőséges –, 9–10. századi részével szemben egy komoly terjedelmű, ötletes, új képet vázolt fel a honfoglalás időszakának magyar fegyverzetéről és taktikájáról.

Salamon az általa elfogultnak ítélt nyugat-európai vagy kései magyarországi források helyett Bölcs Leó *Taktikáját* tette meg fő forrásának, s az ebből kinyerhető adatokból, illetve az ezekre épített következtetésekből próbált egy új, egységes képet alkotni a témáról. Érdekes analógiáktól, máig tanulsággal végiggondolható ötletektől (pl. a „kalandozó” hadjáratokhoz szükséges nyílveszők szállításának problémája) hemzsegető művét a középkori magyar hadtörténetírás egyik első igazán komoly tudományos teljesítményeként méltatta 1879-ben a nagy tekintélyű Ipolyi Arnold, aki a hadtörténet művelésének fontosságát így indokolta: „az egy, amivel fölényünket tanúsítottuk, a magyar hadviselés volt. [...] Ez volna tehát a tér, ez a tudomány- s ismeretág, a művészet és mesterség, melyben nemzetünk otthon volt, mellyel midőn rombolt, alkotott.”

LÁSZLÓ GYULA.

A kor kutatói szemében a honfoglalók lovassága számos olyan kvalitással bírt, melynek nagy jelentőséget tulajdonítottak a „modern” 19. századi hadseregek lovasságában is. Így számukra sem a kalandozásoknak véget vető vereségekre, sem a vélelmezett nyugati minták átvételére látszólag nem kínálkozott igazán kielégítő, racionális magyarázat.

Az 1870-es évek végén született, s az 1900-as évek elejére egyre finomabbra csiszolt elképzeléseket alapjaiban ingatta meg a filológus Gyomlay Gyula fellépése, aki a *Taktika* és a Maurikiosz bizánci császárnak tulajdonított, évszázadokkal korábbi *Sztrategikon* szövegösszefüggéseit vizsgálta. A neves bizantinológus, Darkó Jenő személyében azonban hamarosan újabb megerősítést kapott a Bölcs Leó-féle *Taktikán* alapuló hagyományos szemlélet.

Darkó 1914. évi akadémiai székfoglalójában módszertani „újításként” a Salamon által még alábecsült latin nyelvű források bevonásával igyekezett bizonyítani a bizánci szöveg relevanciáját – s erről sikerült is meggyőznie a szakmai közvéleményt. Az ő szemléletét már erőteljesebben formálták az egyre gyarapodó régészeti leletek. Ezért értelmezte át például az addig általában páncélként fordított *lorikon* kifejezést: mivel a sírokból páncélmaradványok nem kerültek elő, a kérdéses szót „szorosan a felsőtesthez simul” bőrvértként magyarázta. Ez pedig, mint azt Kovács László nemrégiben kimutatta, maradandó hatást gyakorolt a szöveg új magyar fordítását készítő Moravcsik Gyulára is, rajta keresztül pedig a kérdést vizsgáló legtöbb magyar kutatóra – holott magának az eredeti görög szónak ez a szűkített értelmezése semmivel nem támasztható alá.

Emellett Darkó a nemzetközi bizantinológiai kongresszusokon is sikerrel mutatta be a nemzetközi tudósvilágnak a sztyeppe népeknek a bizánci hadszervezetre gyakorolt hatásait. Máig idézett tanulmányában erőteljesen hangsúlyozta, hogy a Kelet meghatározó szerepet játszott a kora középkori nyugat-európai társadalom

KOVÁCS LÁSZLÓ
HAZAINDUL
A NAGYTARCSAI
ÁSATÁSRÓL,
1967. OKTÓBER 26.

és hadszervezet kialakulásában, és lándzsát tört a magyar katonai hagyományoknak, azaz a tradicionális könnyűlovasságnak az újkorrig tartó folyamatossága mellett is. A téma kutatását azért tartotta nemzetközi szinten is fontosnak, mert Ipolyi Arnoldhoz hasonlóan úgy vélte, hogy a magyarok s velük együtt más „turáni” népek is „valóságos kultúrát csináltak a hadakozásból; ennek előbbre vitelére szentelték erejük és idejük legjavát, s kétségkívül ezen a ponton járultak ők hozzá leginkább az egyetemes emberi kultúra gyarapításához”.

1944-ben látott napvilágot László Gyula korszakalkotó műve, *A honfoglaló magyar nép élete*, amelynek egyik fő célja az volt, hogy egy békés, mesterségeknek élő köznépet bemutató magyarságképpel váltsa fel a régi „párducos Árpád népe” harcias imázsát, ezért sem foglalkozott túlságosan bőven a hadakozással. Ám ekkor még ő is helyénvalónak találta, hogy a magyarok harcmódját Bölcs Leó szövege nyomán tárgyalja. Lassanként azonban a történészektől és filológusoktól a régészek vették át a stafétát.

A honfoglalás kori régészeti anyag tömeges gyarapodása nyomán a korszak kutatói ma már egyértelműen a sírleletekből kibontható összképet tartják fontosabbnak, az írott források pedig háttérbe szorultak. Ezért az újabb régészeti munkák lapjain általában homogén tömegnek, nehéz páncélban, sisakban, súlyos pajzzsal, lándzsával és karddal elképzelt nyugat-európai ellenfeleket a könnyűfegyverzetű magyarok csupán távolról nyilazzák, majd amikor az ellenfél

támadásra indul ellenük, színlelt megfutamodással maguk után csalják őket. Ezzel szét is zilálják a támadók harcrendjét, majd, legalábbis a „papírforma” szerint, már csapdába csalva, bekerítve, könnyűszerrel le tudják győzni az ellenséget – közelharci felszerelésük gyakran hangoztatott hiányosságai dacára is.

A fegyverzettörténeti alapkutatásokat Kovács László végezte el, aki elsőként dolgozta fel módszeresen, típusonként a 10. századi fegyverleleteket és a hozzájuk köthető írásos forrásokat. Mellette Mesterházy Károly a honfoglaló magyarok tegezleleteiről és tegezhasználatáról írt, s módszertani szempontból figyelemre méltó módon a honfoglalás koránál majd ezer évvel korábbi párthus példával világította meg a „lőszerutánpótlás” jelentőségét.

A honfoglalás 1100. évfordulója alkalmából végül Kovács László rendezte szűkös forrás- és tárgyi ismereteinket egységes képpé a 10. századi magyar hadviselésről, nagy figyelmet fordítva az addig meglehetősen elhanyagolt logisztikai, vezetési kérdésekre és a politikai összefüggésekre is.

A honfoglaló magyarok hadviseléséről fennmaradt írott források: Bölcs Leó és Regino

Bölcs Leó bizánci császár

A 9. században Európában feltűnő magyarság hadviseléséről két leírás áll rendelkezésünkre. E szövegek írói – a honfoglalók kortársai, VI. (Bölcs) Leó bizánci császár (886–912) és Regino prümi apát – régebbi, más keleti népekről szóló szövegek felhasználásával készítették el a maguk feljegyzéseit. Az is köztudomású, hogy a bizánci császár alábbi leírása tulajdonképpen egy korábbi szövegnek, a 7. századi Maurikiosz-féle *Sztrategikon* avarokról és türkökről szóló részeinek szinte pontos másolata, amit ő maga a magyarokra és bolgárookra vonatkoztatva alig néhány helyen egészített ki saját szavaival. Az eredeti szöveg és a 10. századi változat szoros egyezése időről időre kétkedésre készítette a kutatókat, a ma is általánosan elfogadott

BÖLCS LEÓ BIZÁNCI
CSÁSZÁR HÓDOLATA
A KONSTANTINÁPOLYI
HAGIA SOPHIÁBAN,
9. SZÁZADI MOZAIK.

véleményt Moravcsik Gyula fogalmazta meg 1951-ben: szerinte a császár hihetett abban, hogy a 7. századi szöveg türkjei és saját korának „türkjei”, azaz a magyarok azonosak, és saját információi sem mondtak ellent annak, hogy hadviselésük fő vonásaikat tekintve megegyezik, így a harceljárásukat bemutató szövegrész, ha csak az általánosságok szintjén is, de hitelesnek tartható. E felfogás értelmében tehát a négy, egymástól térben és időben is távol eső nép, a 7. századi türkők és avarok, valamint a 9–10. századi magyarok és bolgárok fegyverzete és harceljárása számos közös vonást mutathatott. A bizánciakkal

„Mert nagy és hatásos fegyver a nyilazás, kivált a szaracén népekkel és a türkőkkel szemben, akik győzelmük minden reményét az ő nyilazásukba vetik. [...] Űgyesen kilesik a kedvező alkalmakat, és ellenségeiket nem annyira karjukkal és haderejükkel igyekeznek leverni, mint inkább csel, rajtaütés és szükségekben való megszorítás útján. Fegyverzetük kard, bőrpáncél [*lorikon*, helyesen: páncél], íj és kopja [*kontárrion*, helyesebben: lándzsa], s így a harcokban legtöbbjük kétféle fegyvert visel, vállukon kopját hordanak, kezükben íjat tartanak, és amint a szükség megkívánja, hol az egyiket, hol a másikat használgják. Üldöztetés közben azonban íjukkal vannak fölányben. (Bölcs Leó kiegészítése) [...] De nemcsak ők maguk viselnek fegyvert, hanem az előkelők lovainak sügyét is vas vagy nemez fedi. [...] Sok gondot fordítanak rá, hogy gyakorolják magukat a lóhátról való nyilazásban is. [...] Jobbára a távolharcban, a lesben állásban, az ellenség bekerítésében, a színlelt meghátrálásban és visszafordulásban és a szétszóródó harci alakzatokban lelik kedvüket. [...] Űtközet idején főleg a hadirendben álló gyalogos alakulat fog nagy kárt tenni bennük. [...] Hátrányos nekik [...] a lovasság sűrű csatasora, mely szakadatlanul nyomukban van. Hátrányos nekik a fegyveres kézítusa is és az éjjeli támadások...”

Bölcs Leó: Taktika, 904 után

A bizánci „árnyékhadviselés”, 9–10. század

Az utókor a középkor háborúit sokszor valamiféle romantikus, „nyílt és lovagias” harcnak képzei el, a valóság viszont ettől igen távol állt. A középkori hadvezérek is minden elképzelhető (és távolról sem „lovagias”) eszközzel igyekeztek még az összecsapás előtt fölénybe kerülni – Bölcs Leó *Taktikája* egyenesen kimondta, hogy a hadvezér csak a legvégső esetben vállaljon egyenlő harcot, mert „az egyenlő feltételekkel vívott harc a legkockázatosabb”.

Ilyen csel volt az ellenséges tábor elleni éjjeli rajtaütés (a bizánciak két magyar sereget is így futamítottak meg a Balkánon). A bizánci leírások részletesen tárgyalták a módszert: gyorsan mozgó könnyűgyalogság – íjászok, gerelyvetők, parittyások – a leghasznosabb hozzá; lehetőleg holdfényes éjszakán kell végrehajtani, hogy a csapatok jól lássanak; az ellenséges tábornak három oldalról kell megrohanni, az ellenség hazavezető útját pedig szabadon kell hagyni, így sokan pánikba esve inkább a menekülést választják az ellenállás helyett. A rajzon ábrázolt könnyűgyalogosok bizánci csontfaragványok és kéziratok képei alapján készültek.

B. Z.

NIKÉPHOROSZ URÁNOSZ
BIZÁNCZI HADVEZÉR
997-BEN SZÉTVERI
A BOLGÁR SEREGET
A SPERHEIOS FOLYÓNÁL.
MINIATÚRA JOÁNNÉSZ
SZKÜLITZÉSZ
KRÓNIKÁJÁBÓL
(SZICÍLIA, 12. SZÁZAD).

kapcsolatba kerülő nyugati-türkök esetében írásos források, sőt képi ábrázolások is alátámasztják a fegyverzetükről a *Sztrategikon*-ban található leírást. Ha az új gyakoribb fegyvernek számított is ebben a közegben, úgy tűnik, azért a középkori-ázsiai türkök lándzsavívó tudományának sem volt éppen rossz híre. Lényegében a türkökhöz hasonlóan az avarok esetében sem láttak a kutatók ellentmondásokat a bizánci forrás és a rendelkezésre álló egyéb adatok között.

Igen érdekes a honfoglalókkal párhuzamba állított bolgárok esete is. A legújabb kutatások szerint nem kevesebb mint 13 lelőhelyről 24 páncél maradványai kerültek elő, s egy sisak is szerepel a leletek között. Fontos, hogy a fegyverek jelentős része azonos fajtához tartozik, s nagyon hasonló vagy azonos stílusjegyeket, formákat mutat, mint a Kárpát-medencében előkerült anyag. Igaz, a közel hatszáz évet – 7–11. század – átfogó bolgár anyag nagyságrendjeit bajos az alig száz-százötven évet felölelő hazai honfoglalás kori régészet eredményeivel összevetni, de az mindenképpen óriási jelentőséggel bír, hogy e leletek több ponton alátámasztják Bölscs Leó állítását a bolgárok és magyarok fegyverzetének hasonlóságáról.

Regino prümi apát

Regino prümi apát tudósítása a honfoglalók hadviseléséről három mondat híján teljes egészében megegyezik – az ókori római történetíró, Pompeius

REGINO APÁT SZOBRA
PRÜMBEN.

Trogus művéből dolgozó – Justinus 7. században készült kivonatának, az *Exordia Scythicá*nak egy részletével.

E szöveg különös érdekességét az adja, hogy ezek a mondatok eredetileg Pompeius Trogus és az őt kivonatoló Justinus munkájában még a párthusokról szóltak. Vagyis a 10. századi kortárs, Regino párhuzamba állíthatónak vélte a két nép, a magyarok és a párthusok hadi szokásait. Figyelemre méltó azonban a különbség is, hiszen Justinus szövegében még szerepelt egy mondat a párthus lovasság közismert és híres nehézfegyverzetéről, amit azonban Reginónál már nem találunk meg. De Regino nem építette be művébe az *Exordia Scythicá*nak azt az utalását sem, miszerint a „szkíták” páncélt, vas lábvértet és aranyozott sisakot viseltek volna, azaz úgy tűnik, hogy a régi szövegek szó szerinti másolása ellenére is tudatosan kerülhette a 10. századi magyar harcosok kapcsán a védőfegyverzet említését! (Ugyanakkor Anonymus a magyarok őseit, a szkíták népét

REGINO APÁT VILÁGKRÓNIKÁJÁNAK
EGYIK OLDALA A FREISINGI SZÉKESEGYHÁZ
GYŰJTEMÉNYÉBŐL.

„... [a magyarok] kevés embert karddal, több ezret pedig nyilakkal pusztítottak el, amelyeket oly gyakorlottsággal lőnek ki szarújajkból, hogy lövéseiket bajosan lehet elhárítani.

Mindenesetre nem tudnak szemtől szemben csatasorban harcolni vagy körülzárt városokat ostrommal bevenni. Előrenyomuló vagy visszaforduló lovai-
kon harcolnak, de gyakran tettetnek menekülést is. Nem képesek hosszú ideig küzdeni: különben – ha erejük és kitartásuk is olyan lenne, mint támadásuk – elviselhetetlenek volnának. Általában heves küzdelem közepette abbahagyják a harcot, és kevéssel ezután a menekülésből visszatérnek az ütközetbe, úgyhogy amikor már éppen győztesnek hinnéd magadat, akkor kerülsz a legnagyobb veszélybe. Haditaktikájuk annál veszélyesebb, minél szokatlanabb más népek számára. Az ő harcmodoruk és a briteké között egyedül az a különbség, hogy azok hajítódárdákat, ezek nyilakat használnak.”

Regino prümi apát: Világkrónika, 10. század eleje

ugyanezen Pompeius Trogus-szöveg alapján már így ábrázolta: „harcban kemény volt, lóháton gyors, fejükön sisakot viseltek, az íj és nyíl használatában felülmúlták a világ minden népét.”) Regino hallgatása a magyarok sisakjáról, páncéljáról tehát alighanem beszédesebb, mint első látásra tűnik, bár általában rövid kommentárjai közül inkább a magyarok szarus íjainak fontosságát szokás hangsúlyozni.

Bizánci szerzők a sztyeppei népek csatarendjéről

A bizánciak jól ismerhették ellenségeik és szövetségeseik, az avarok és türkök csatarendjét is, amely – mint az közismert – Bölcs Leó *Taktikájában* apró változtatásokkal a magyarok és bolgárok csatarendjeként szerepel:

„Csupán a türkök és avarok fordítanak gondot hadirendre, s így a többi szkíta nép-nél nagyobb erővel vívják az ember ember elleni harcokat. [...] A harcban nem, mint a rómaiak és a perzsák, három hadosztályban [...] állítják fel a sereget, hanem különböző ezredekben [...], tömören összekötve egymással az ezredek, hogy valahogy egyetlen csatasornak látszódjék. A derékhadon kívül van tartalékerejük, melyet kiküldenek lesbe állni [...] vagy szorongatott csapatrész megsegítésére tartogatnak. [...] A rendek mélységét nem egyformán alakítják, hanem ahogy jön, inkább a mélységre fordítva gondot, és az arcvonalat egyenletessé és tömörre teszik. A távolharcban, a lesállásban, az ellenség bekerítésében, a színlelt meghátrálásban és visszafordulásban és az ék alakú, azaz szétszóródó harci alakzatokban lelik kedvüket.”

Bölcs Leó: Taktika, 904 után

A mű írója fontosnak tartotta külön kiemelni a türkök és avarok csatarendjének tagoltságát is:

„Ezt szem előtt tartva rendezték már a régiek a szükséghez képest különféle csapatokba, vagyis hadosztályokba és ezredekbe a katonaságot, mint ahogyan manapság az avarok és türkök teszik; ők ezt a fajta (tagolt) alakzatot betartják, és ebből kifolyólag rövidesen helyrehozzák a harcok folyamán soraikban előforduló részleges meghátrálásokat. Mert nem egyetlen csatarendbe rendeződnek, mint a rómaiak és a perzsák, akik így annyi tízezer lovas harci döntését egyetlen kockára teszik fel; ellenkezőleg, ők (az avarok és türkök) hátrafelé leválasztva külön második, sőt megesisik, hogy harmadik csatarendet is képeznek, ha különösen nagy létszámúak.”

Maurikiosz: Sztrategikon, 6. század vége, 7. század első fele

MONGOL LOVASOK
ÖSSZECSAPÁSA
RASÍD AD-DÍN
TÖRTÉNETEK GYŰJTEMÉNYE
(DZSAMIÚ'T-TEVÁRIH) CÍMŰ
MŰVÉBŐL,
TEBRÍZ, 1305–1310.

A sztyeppei hadviselésről

Abban kimondva vagy kimondatlanul a kutatók többnyire egyet-
értenek, hogy számos nép fegyverzete, taktikája hasonló volt a ma-
gyarokéhoz, sőt némelyek szerint kifejezetten azonos volt azzal.
A hagyományosnak számító filológusi vagy régészeti megközelítés
mellett érdemesnek tűnik tehát egy másik irányból, a történeti pár-
huzamok felől is alaposabban megvizsgálni a kalandozó magyarok
és más sztyeppe népek hadviselését.

A Csendes-óceántól egészen a Kárpátok karéjáig húzódó eurázsiai
sztyeppeövezet sokféle népe az idők folyamán rengeteget harcolt
letelepedett déli szomszédaival. A hol háborús, hol békés kölcsönha-
tások változatos harci kultúrát hoztak létre a sztyeppén, amelyben

ugyan szinte mindvégig kitüntetett jelentősége volt a lovas hadviselésnek és az íj használatának, ám mégis rendkívül rugalmas maradt, amint erről a kárvallott szomszédos kultúrák írástudói rendre be is számoltak az utókornak.

Akkor is érdemes hát tallózni ezek között a szövegek között, ha nem közvetlenül a magyarokra vonatkoznak, mert az idő előrehaladtával, a 17–18. századból már – például az Európában élő krími tatárok vagy akár a Kínát meghódító mandzsuk kapcsán – egyre pontosabb képet kaphatunk számos olyan metódusról, amelyeket feltehetően a honfoglalók is használhattak a 10. században.

Gyávaság vagy furfang? Háború és etika a sztyeppén

A személyes bátorság ugyan kitüntetett erény volt a sztyeppei világban is, de ennek a harci kultúrának vezérei általában többre értékelték embereik életét, mint valamiféle harctéri *fair playt*. A nyílt összecsapások kerülése ezért nem magyarázható pusztán azaz, hogy a sztyeppei harcosok számára – felszerelésük gyöngeségei miatt – ezek minden esetben hátrányosak lettek volna. Figyelembe kell venni azt is, miként gondolkodtak a háborús célokról – és az azokhoz vezető utakról –, ez pedig nem feltétlenül esett egybe a nyugat-európai normákkal, ami a seregeik első soraiban küzdő kőzép-kori vezéreket idealizálta.

B. Sz. J.

„Békében a becsület a legfontosabb, azonban háborúban azok a ravasz cselek, taktikák, melyek nem okoznak sem szenvedést, sem nyomorúságot a katonáknak. [...] Az az igazi hadvezér, aki olyan hadicselt vet be, olyan stratégiát alkalmaz, hogy úgy tud győzedelmeskedni, hogy nem esik kár a seregében. Mi haszna van egy olyan győzelemnek, melyben veszteségek és szenvedések érték a sereget?”

*A mandzsu birodalom alapítója,
Nurhaci: Magasztos tanítás, 17. század eleje*

Ezekből a szövegekből kiderül, hogy azok a leegyszerűsítő elképzelések, amelyek a „keleti” könnyűlovassággal szemben a nehézlóvaságot a „Nyugatnak” adják, vagy csak és kizárólag lóháton hajlandók elképzelni a sztyeppe harcosait, de gyalog semmiképpen, épp úgy tévútra vezetik a kutatókat és az érdeklődőket, mint azok a hiedelmek, amelyek csupán egyetlen taktikai metódust, a „színlelt visszavonulást” tudnak esetükben feltételezni.

Íjászok lándzsások ellen: párthusok és szarmaták harca az ókori Arméniában

KÜZDELEM EGY PERM KÖRNYÉKRŐL
SZÁRMAZÓ EZÜSTTÁLON
A SZENTPÉTERVÁRI ERMITÁZS GYŰJTEMÉNYÉBŐL.

„A helyi uralkodók közül Mithridates elsőnek Pharasmanest vette rá arra, hogy csellel és erővel támogassa szándékait, s akadtak csábítók, akik Arsaces szolgáit sok arannyal bűnre készítették; egyszersmind a hiberek népes csapatokkal betörnek Arméniába. [...] Miután Artabanus erről tudomást szerez, fiát, Orodest készíti fel bosszulásra, ad vele párthus csapatokat, és embereket küld, hogy segédcsapatokat toborozzanak. Vele szemben Pharasmanes [...] szarmatákat hív segítségül. [...] A szarmatáknál azonban nem egyetlen hang a vezéré, ki-kí önmagát ösztökéli, hogy harcot nyilakkal ne engedjenek: rohammal és közelharccal kell elébük [mármost a párthusok elé] vágni. Változatos volt ezután a harcolók látványa: a párthus, aki egyforma ügyességgel szokott hozzá az üldözéshez vagy a futáshoz,

szétnyújtotta csapatait és helyet keresett, ahonnan lőhet; a szarmaták – mellőzvé az íjat, amellyel csak rövidebb távra boldogulnak –, csákllyakkal és kardokkal rohamoztak; hol – akár lovascsatában – szembenéztek vagy hátat fordítottak, máskor – mint szorosra zárt csatasor – testükkel és fegyvereikkel összezsapva sodortak, sodródtak.”

Publius Cornelius Tacitus római történetíró: Évkönyvek, 2. század eleje

A rugalmasság magasiskolája: a mongol hadviselés a 13. században

A Dél-Kínát uraló Szung-dinasztia tagjai, akik sokáig a mongolok szövetségesei voltak észak-kínai riválisaikkal szemben, több követtséget is küldtek Dzsingisz birodalmába. Ezek a diplomaták azután igen érzékletes képet festettek jelentéseikben a rendkívül rugalmas mongol hadviselésről: „Erősségük a mezei harcban rejlik. Ha nem érzik előnyben magukat, nem nyomulnak előre. Az ellenség mozgásából felismerik, az mennyire erős vagy gyenge. Száz lovas már körül tud fogni egy tízezres hadsereget, és ezer lovas kirajzva el tud özönlteni egy területet és el tud foglalni száz lit [50–60 km]. Ha arról van szó, hogy erős ellenállást kell megtörniük és át kell hatolniuk az ellenséges arcvonalon, teljes egészében a támadókére hagyatkoznak. Általában tíz esetből mindössze háromszor fordul elő, hogy a páncélosokat engedjék előre. Ha behatolnak az ellenség sorai közé, hármaz-ötös vagy négyes-ötös csoportokban tartanak össze. Sohasem állnak össze nagyobb csapatokká, amelyeket az ellenség körülfoghatna. Általánosságban gyalogosan előnyben részesítik a zárt harcrendet, a lovon pedig az oldott rendet. Ha az ellenség oldott rendben harcol, ők is lazítanak a csatarendjükön, ha az kötött rendben harcol, ők is összezárnak. Ami a gyors lovastámadásaikat illeti – akár közelről, akár távolról, akár kevesen, akár sokan, akár összezártnak vagy szétszórtnak, felbukkanva vagy eltűnve –, úgy jönnek, mintha az ég szakadna le, és úgy mennek, mint a villámlás. Úgy nevezik ezt, hogy 'katonák, mint hollóraj', vagy 'csillagszórás taktika'. Amikor a zárt rendből kirajzanak, megnézik, merre mutat a vezér lovaglóostora, az oldott rendből a visszazáráshoz pedig a dob hangjára hallgatnak. Ezek náluk a jelek. A közelből egy szempillantás alatt ezer lere [azaz nagyon messzire] eltávolodnak. Ha éjszakára gyülekeznek, füstjelekre figyelnek a távolban, és ebből ismerik fel, hova tartoznak. A harchoz éppenséggel jó nekik a legkeményebb hideg...”

*Meng-Ta pei-lu és Hei-Ta shih-lüeh,
a kínai Déi-Szung-dinasztia követjeinek jelentései a mongolokról, 1221–1237*

MONGOL HARCOSOK
RASÍD AD-DÍN
TÖRTÉNETEK GYŰJTEMÉNYE
(DZSÁMIU' T-TEVÁRÍH)
CÍMŰ MŰVÉNEK
EGYIK MINIATÚRÁJÁN.
TEBRÍZ, 1305–1310.

Nomád harcosok csatája, 9. század

Bár a nomád harcosok főleg az íjukról voltak híresek, a hadakozó nomádok „arzenáljából” a közelharc fegyverei sem hiányoztak. A nyílzáport követő kézitusában előkerülő kopjái, kardjaik és szablayaik, baltáik elsősorban a lovasharc követelményei szerint készültek. A kora középkori nomád harcosábrázolások és pajzsmaradványok szintén arra utalnak, hogy még a pajzsaik is kisméretű, kerek, lóháton is jól használható védőeszközök voltak. A nomád harcosok közelharcban is éppen úgy a ló és lovas összhangjára építettek, mint a lovasíjászat során. A rajzon ábrázolt harcosok ruházata és felszerelése 10. századi bizánci kézirat (II. Baszileiosz-menologion) és egy 11. századi bizánci ládika csontfaragványának képei és sztyeppei nomád fegyverleletek alapján készült.

B. Z.

Természetesen sokféle különbség lehetett a nyersanyagokhoz, jó minőségű fegyverekhez és haditechnikához való hozzáférésben a pusztán sztyeppén nomadizáló szegényebb törzsek és a távolsági kereskedelem hasznát lefölöző, urbanizált civilizációkat is hatalmuk alá hajtó, birodalomalkotó népek között, ám a mindvégig fennálló hasonlóságok is nyilvánvalóak: a ló meglovasglása, az összetett íjak

készítése, végül pedig a kengyel használata nagyon korán elterjedt a sztyeppeövezetben. Az egyes eszköztípusok rövid időn belül olyan egyöntetűséget mutattak, hogy a kiváló magyar orientalista, U. Kőhalmi Katalin szerint az „esetleges helyi vonások kivételével a fegyverzet és a lószerszám nem alkalmas etnikai meghatározásokra vagy szorosabb kapcsolatok kimutatására”.

A harcias sztyeppe népek közül Dzsingisz kán mongoljai nyűgözték le a legjobban az utókor képzeletét, akik a világtörténelem egyik legnagyobb birodalmát kovácsolták össze a 13. században. (Természetesen, akiknek az ősei szenvedő alanyai voltak a barbár hódításnak – mint például a magyarok vagy az oroszok –, ma is kevésbé csodálják ezt az önmagáért való teljesítményt.) A modern tudományosság – beleértve a nemzetközi hadtörténetírást is – igen sokat foglalkozik a mongolok hadigépezetével, sikereik és kudarcaik okaival, amelyek szintén tanulságosak lehetnek a jóval kevésbé ismert kalandozók szempontjából.

A nyugati ellenfelek

Ha ma egy érdeklődő az interneten, netán a könyvesboltok polcain gombamód szaporodó „ismeretterjesztő” szövegekből, kiadványokból akar tájékozódni arról, hogy kikkel is harcolhattak a kalandozó magyarok, nagyjából mindenütt egyforma képet kap. Akár a bajorokról, akár a szászokról, netán az itáliaiakról esik szó, mindenütt egyforma nehézlovasokról írnak, beszélnek, akiket a csatákban – hála ismeretlen sztyeppe taktikájuknak – hosszú időn át könnyűszerrel meg tudtak tévesztetni és tőrbe tudtak csalni a kalandozók. Már ha egyáltalán sor került volna efféle nyílt csatára, csakhogy az ilyen jellegű összecsapásokat bárki a két kezén össze tudná számolni a kalandozások évtizedei alatt. De ha volt is csata, ott sem feltétlenül (csak) páncélosokkal kellett a magyaroknak küzdeniük.

Az első meglepő tény, ami a szemünkbe ötlük, hogy bizony ezeknek a Karoling- és poszt-Karoling-kori hadaknak szinte mindenütt igen fontos része volt a nem túlságosan gazdagon felszerelt, ámde gyakran hajítódárdákkal és íjjal is rendelkező gyalogság! Az efféle

KAROLING LOVASOK
A SANKT GALLEN-I
PSALTERIUM AUREUMBAN,
9. SZÁZAD VÉGE.

„lövészgyalogságot” a nagyobb lovasrohamok előtt rendre bevetették, hogy fellazítsák az ellenfél sorait, mert enélkül a magára maradt, híres-neves nehézlovasság bizony nem egyszer véres fejjel volt kénytelen meghátrálni a harcmezőről. A nehezebb felszerelésű, pajzsos, kardos, lándzsás gyalogság pedig nemcsak Bizáncban, a Skandináv vidékeken vagy Angliában, hanem például a Szász Hercegségben is csatadöntő erőnek számított még a 11. században is!

Sokan, sokáig úgy vélték, hogy egy-egy új ellenség megjelenéséből, sikereiből mélyreható hadügyi reformok vezethetők le. Így tulajdonítottak döntő szerepet a 8. század elején felbukkanó arab lovasságnak, akiknek köszönhetően az addig túlnyomó részben gyalog

harcoló frankoknál teret nyert volna a nehézlovasság, majd pedig ennek következtében maga a feudalizmus. De ugyanezt gondolták a 10. századi szászokról is, ahol viszont a magyar nyomás kényszerítette volna ki Madarász Henrik (919–936) király reformjait, s így a birodalom keleti periferiáján, Szászföldön is lovasságra cserélték volna a hagyományos gyalogságot.

GYALOGOS HARCOSOK
ÁBRÁZOLÁSA AZ UTRECHT-
BAN ŐRZÖTT PSALTERIUM
LATINUM CÍMŰ KÓDEXBEN,
9. SZÁZAD ELEJE.

A második „meglepő felfedezés” az, hogy a nyugati ellenfelek sem csak drága páncélokba bújtatott „vasas” nehézlovassággal rendelkeztek, hanem bizony mozgékony, távolharcú fegyverekkel felszerelt, csapdaállításra kapható könnyűlovassággal is. (Mint például azok a thüringek, akikkel 933-ban Merseburgnál a szász nehézlovasság elé próbálták csalni a magyarokat.) Az elszórt adatokból kiderült például a szász lovasságról, hogy páncélt ugyan nem feltétlenül viselt, viszont rendelkezhetett ijjal, ahogyan a Frank Birodalom lovasságának más egységei is. Ezek a lovasok a birodalom hadseregén belül a hajítódárdás

LOVAS HARCOSOK ÖSSZECsapása A STUTTGARTI ZSOLTÁRKÖNYVBEN, 9. SZÁZAD ELSŐ FELE.

breton könnyűlovassággal együtt, a gascogne-iak és az austruasiak mellett vettek részt a 842. évi verduni hadijátékon, ahol a Karoling Birodalom uralkodói előtt különféle bonyolult lovassági manővereket mutattak be, többek között – a magyar kutatók szinte egyöntetű véleménye szerint a 9–10. századi Nyugat-Európában ismeretlen, ezért állítólag mindig biztos vereséget okozó – színlelt visszavonulást gyakorolták! (Pedig ez az elem már a római kor óta beletartozott az alapvetően továbbra is római mintára felszerelt és kiképzett nyugati lovasság taktikai repertoárjába.)

Ennek fényében természetesen egészen más jelentést kaphatnak Regino gyakran idézett – de többnyire meg nem értett, sőt figyelemre sem méltatott sorai is: „Haditaktikájuk [a magyaroké] annál veszélyesebb, minél szokatlanabb más népek számára. Az ő harcmódoruk és a briteké között egyedül az a különbség, hogy azok hajítódárdákat, ezek nyilakat használnak.” Ez esetben ugyanis nem a Brit-szigetek egykor volt „britjeire”, hanem Bretagne lakóira és azok taktikájára gondolt a szerző, aki művének egy másik fejezetében – szintén ókori auktoroktól kölcsönzött szavakkal – beszélt el, hogy a magyaroknak (illetve tulajdonképpen a párthusoknak) tulajdonított taktikához hasonló módszerrel miként törték meg a hajítódárdás breton lovasság újra és újra ismétlődő támadásai Kopasz Károly frank uralkodó hadának ellenállását 851-ben Juvardeil-nél.

Nyugat-európai nehézlovas, 9–10. század

A 9–10. századi nyugat-európai páncélos lovasság a frank utódállamok legerősebb fegyverneme volt. Fegyverzetük költséges, de létfontosságú volt a gyakori európai háborúk, a magyar, arab és normann fenyegetés miatt. Ez a felszerelés – hátasló, lándzsa, kard, pajzs, harci kés, sisak, sodronying – kb. 40 marha árával volt egyenértékű, legértékesebb része a harci ló és a rövid láncling volt, de sokat ért a sisak és a kard is. Bár a későbbi köztudat „lovagnak” nevezte őket, ezek a harcosok még nem voltak lovagok – a források egyszerűen csak „miles” (katona) vagy „loricatus” (páncélos) néven nevezik őket, és ekkoriban nyugaton csak ők számítottak igazi katonának. A páncélosok csapatait a gazdag világi és egyházi előkelők birtokuk jövedelméhez mérten állították ki. A nehézfegyverzetű nyugati lovas harcosok közelharcban komoly erőt képviseltek.

A kép a *Makkabeusok Könyve* (10. sz.), a *Sankt Gallen-i Zsoltároskönyv* (9. sz.), a *Stuttgarter Zsoltároskönyv* (10. sz.) és a *Trieri Apokalipszis* (9. sz.) Karoling-kori harcosábrázolásai alapján készült.

B. Z.

Így a német tudósok a hatvanas években kezdték átértékelni a Madarász Henrik reformjairól kialakult képet: rámutattak, hogy a 10. század első felében a szászoknál egyáltalán nem volt ismeretlen a lovasság, hisz már a 9. században is e fegyvernemmel képviseltették magukat a frank birodalom hadszervezetében. Így Henrik reformjai „csupán” a korábbi könnyűlovasság egy igen kis részét változtathatták át nehézlovassággá, melynek 50–100 fős csapatai létszámukhoz képest nagyon nagy taktikai jelentőséggel bírtak a csatatereken – így a magyarok ellenében is. E szerint az elképzelés szerint azonban a jó minőségű nehézfegyverzet bizony továbbra is nagyon értékes és ezért ritka maradt – nyugaton is! S arról se feledkezzünk el, hogy ez a nehézlovasság még korántsem volt annyira „nehéz”, mint kései európai utódai, s különösen német földön még a tehetősebb, nehézfegyverzetű harcosok is előszeretettel küzdöttek lóról szállva, gyalogosan, ha épp az tűnt szükségesnek.

Mindennek fényében pedig igencsak alapos átgondolásra szorulnak azok a megállapítások, melyek a 9–10. századi magyar fegyverzet egyes darabjainak – pl. az íjnak vagy a szablyának – a hatékonyságát csak és kizárólag nehézfegyverzetű és lovas ellenfelekkel szemben szokták értékelni. Nagy bizonyossággal leszögezhetjük, hogy nem lehet a kalandozók vagy honfoglalók évtizedekig tartó sikereit csupán egy-egy taktikai sémára vagy fegyvertechnikai újdonságra

PÁNCÉLOS NORMANN
LOVASOK TÁMADÁSA
A BAYEUX-I KÁRPITON,
11. SZÁZAD MÁSODIK FELE.

visszavezetni. A sikerekben ugyanis legalább ekkora, ha nem nagyobb szerepet játszottak a logisztikai szempontok, a megtámadottak mozgósítási nehézségei és a kalandozóknak a helyieknél – általában – nagyobb mozgékonyasága és jobb manőverező képessége.

Bár a kora középkori nyugati hadsereglétszámok megítélésében is óriásiak a különbségek, az elfogadottnak tekinthető, hogy az Alpoktól északra eső német területek – a német-római császárok itáliai hadjáratra kiállítandó kontingenseket tartalmazó listái szerint – pusztán csak a nehézlovasságból 14–15 000 főt tudtak volna kiállítani, nem beszélve a tekintélyes számú könnyebb lovasságról és a nagy tömegű gyalogságról. Már ha képesek lettek volna teljes létszámban és időben mozgósítani őket, ráadásul a korabeli viszonyok között az élelmezésük is megoldhatatlan problémákat okozhatott volna.

Így még az előre eltervezett és gondosan előkészített itáliai vállalkozásokra sem ment el mindenki: mégis, a német-római császárok a 11–12. században hozzávetőleg 3000 lovas és ugyanennyi gyalogos felvonultatásával a legütőképesebb haderővel rendelkeztek egész Közép-Európában. (1066-ban nagyjából ekkora haderő elegendőnek bizonyult egész Anglia meghódításához is.)

A szász Ottó hatalomra kerülése (962) előtt még inkább szét voltak aprózva az egykor hatalmas birodalom erőforrásai, hiszen „a királyok kora már a múlté, a fejedelmeké a jövő”. A Karoling-dinasztia hanyatlásának korában a sorozatos belháborúk sújtotta tartományokban alig lehetett előre megfontoltan jelentős erőket mozgósítani a hol felbukkanó, hol eltűnő magyarok ellenében, így a 907. évi „nagy” bajor inváziós sereg sem számlálhatott néhány ezer főnél többet.

A Karolingok fénykorában a birodalom hadköteles alattvalói felett minden év tavaszán hadi mustrát tartottak, ahonnan azután

Miért nehéz felülkerekedni a nyugati hadnak a sztyeppe lovasságán? A krími tatárok példája

„Harcoltam én is tatárokkal, de soha annyi tatár hullát egy kupacban csata után nem láttam, mint németet, muszkát és mást. Háromszáz, négyszáz megölt tatárt látni egy halomban – nagy győzelemnek kell annak lennie, más nemzetekből meg van annyi, mint a nyű. Legkönnyebb a némettel csatázni. Legyőz, nem vesz üldözőbe, én győzöm le, nem menekül meg előlem; a tatár meg: menekülni is nehéz előre, üldözni is fáradságos dolog...”

Jan Chryzostom Pasek lengyel katona visszaemlékezései, 1690 körül

– ha az uralkodó úgy rendelte – hadba is vonultak. Az egy-egy vidéken, tartományban csupán néhány hétig portyázó, mozgékony magyar lovasság ellen az efféle régimódi, nehézkes mozgósítási rendszer azonban mit sem használt.

A védelem terhe így szinte kizárólag a megerősített helyekre és az állandóan fegyverben tartott, mozgékony – de a régi hadfelkelésnél jóval kisebb létszámú, viszont „profi” – fegyveres rétegre hárult volna, ám ha a meglepetés erejével ezeket is sikerült a magyaroknak a városokba, várakba szorítani, akkor egész vidékek maradhattak hetekig védtelenül. Ha pedig végül össze is gyűlt a had, akkor sem volt könnyű a magyarok nyomába érni... Így paradox módon a honfoglalás éveinek néhány nagy és győztes csatája után, a kalandozások évtizedeiben nem feltétlenül csak az volt a magyar sikerek kulcsa, hogy a támadók mindig mindenütt fölényben lettek volna a nyugat-európai harcmezőkön, hanem épp az, hogy a helyiek a legtöbb esetben még arra sem voltak képesek, hogy komolyan harcra kényszerítsék őket.

OSTROM ÁBRÁZOLÁS
A SANKT GALLÉN-I
PSALTÉRIUM AUREUMBAN,
9. SZÁZAD VÉGE.

A bizánci hadsereg a 9–10. században

Ha a 9–10. században egy vállalkozó kedvű támadó sereg szerencséjét próbára téve betört a Bizánci Birodalom területére, a nehezen járható, sokszor mesterséges akadályokkal tovább nehezített terepen a határvédő katonai körzetek, a kleiszurák őrcsapataival került először szembe. Ezek a gyors, könnyűfegyverzetű lovas- és gyalogos csapatok (khoszariosz, akritész) a terepet és a határvidéki „kis háború” fortélyait jól ismerő határőrök és portyázók voltak. A betörő ellenség erejét felmérték, majd nyomába szegődve, a terep ismeretében csapdába csalták a támadó elmaradozó csapatait, éjjeli rajtaütésekkel vagy éppen hegyszorosokban, sziklák legörgetésével okoztak veszteséget a betolakodóknak. A támadók mozgását figyelemmel kísérték, amelyről az őrhelyek jelzőtüzeinek sora tudósított, sőt Kis-Ázsiában egy, a korban egyedülálló, a szíriai határtól egészen a konstantinápolyi császári palotáig húzódó optikai jelzőrendszer-hálózat is működött.

DÁVID ÉS GÓLIÁT
KÜZDELME,
ÖRMÉNY DOMBORMŰ.
GAGIK KIRÁLY TEMPLOMA,
ÁGHTAMAR-SZIGET,
VAN-TÓ (TÖRÖKORSZÁG.
10. SZÁZAD).

A mozgósítás következő lépcsője a támadás útjába eső themák, vagyis a tartományok katonaságának hadba hívása volt. Ez a milícia-jellegű, területvédő katonaság alkotta a bizánci hadsereg létszámának nagy részét, amely adómentes kisbirtok fejében gyalogos vagy lovas katonai szolgálatot teljesítő sztratiótákból állt, a tartomány kormányzójaként működő sztratégosz vezetése alatt. A harcmezőn a thema-katonaság nagy létszámú lándzsás és íjászgyalogságot, valamint közepes fegyverzetű lovasságot jelentett, a tulajdonképpeni „tömeget”, melynek kiképzése és felszerelése leginkább az „elegendő” minősítéssel bírhatott, de a birodalom fejlett fegyveriparának köszönhetően az ellenfelek többségével szemben még így is megfelelt.

Igazán komoly fenyegetés elhárítására vagy támadó hadjáratra már a császári központi haderő, a tagmata elitcsapatait alkalmazták. Ezek a kezdetben a fővárosban és környékén, majd később a határ közelében is állomásozó válogatott nehézfegyverzetű alakulatok alkották tulajdonképpen a császár udvari hadseregét és testőrségét. Ide tartozott a híres, rusz és viking zsoldosokból álló varég gárda és a „Halhatatlanok” (athanatoi) nevű nehézpáncélos lovasság is. Az egész hadsereg legerősebb alakulataiként felszerelésük a lehető legjobb volt, de ennek megfelelően igen költségesek is voltak; képességeiket ráadásul csak nagy csatákban lehetett jól kihasználni.

A birodalom hadseregében görög, örmény, szláv, grúz és keresztény arab katonák, illetve a császár személyi testőrségében rusz és skandináv zsoldosok mellett kazár, török és magyar harcosok is szolgáltak, de nem csak a katonák tömege volt az egyetlen dolog, amit Bizánc háború esetén bevetethetett.

A bizánci hadsereg – késő római gyökereinek köszönhetően – rendelkezett pár olyan „ütőkártyával” is, ami ellenfeleinek eszköztárából hiányzott. Ezek egyike volt a hadmérnöki ismeretanyag, ami a gyakorlatban fejlett ostromtechnikát, hajítógépek és a hírhedt görögtűz használatát, valamint erődök és erődített táborok szakszerű építését jelentette. A fővárost is a késő római korban emelt, de még évszázadokig bevehetetlennek bizonyuló falrendszer védte.

A bizánci flotta a késő római flotta leszármazottja volt, de a görögtűz alkalmazásával még elődjénél is félelmetesebb ellenfélnek számított, emellett nagy létszámú haderő vízi szállítását is lehetővé tette.

Fontos tényező volt a birodalom fejlett fegyveripara mellett a korabeli Európában példátlanul számító logisztikai támogatás is,

THOMAS BIZÁNCI
HADVEZÉR SEREGE
A II. MIHÁLY ELLENI
LÁZADÁS IDEJÉN.
MINIATÚRA JOÁNNÉSZ
SZKÜLTIZÉSZ
KRÓNIKÁJÁBÓL
(SZICÍLIA, 12. SZÁZAD).

MAGYAR SZÁRMAZÁSÚ
ZSOLDOS A KHLUDOV
ZSOLTÁRSKÖNYVBEN,
9. SZÁZAD.

amelyre építve nagy mennyiségű fegyvert és ellátmányt tudtak gyorsan a bevetésen részt vevő seregek rendelkezésére bocsátani. A bizánci hadsereg jelentős orvosi, egészségügyi háttérrel is rendelkezett.

Itt érdemesnek említést a korabeli bizánci katonai „kézikönyvek” is, melyek a kora középkori hadtörténet páratlanul gazdag írott forrásai. Ezeket a munkákat 9–10. századi császárok készíttették hadvezéri tapasztalataik összegzéseként utódaiknak, illetve a hadvezetés elitjének. Részletes képet adnak a korabeli bizánci hadseregről és a szükségesnek vélt (akár a „barbár” ellenfelektől átvett) újításokról, valamint írnak ellenségeik – frankok, szlávok, arabok és a türköknek nevezett magyarok – harcmódoráról is, elemezve erős és gyenge oldalukat és az ellenük való harc módját is.

Magyarok bizánci zsoldban

A Makedón-dinasztia időszakában Konstantinápolyban készült munkák beszámolnak arról, hogy magyar harcosok egy része zsoldosként harcolt a császári seregben. A VII. Konstantin uralkodása idején összeállított, s *A bizánci udvar szertartásairól* címet viselő műben említik, hogy a Romanosz Lakapénosz császár kormányzása idején Itáliába küldött hadsereg katonái közt 84 türk – azaz magyar – is volt. A történészek ugyan többféleképpen értelmezik

e katonák Bizáncba kerülésének előzményeit (hadifoglyokból verbuválták őket, vagy szabad akaratukból vállalták a császári szolgálatot), azonban Philotheos főkardhordozó mester udvari banketokról szóló munkája szintén ír a konstantinápolyi császári testőrség türk (magyar) csapatainak parancsnokairól Bölcs Leó császár idején. Talán ugyancsak egy császári zsoldba került magyar származású katonát ábrázol a ma a Moszkvai Történeti Múzeum gyűjteményébe tartozó Khludov zsoldárskönyv egyik részlete is, melyet a 9. század közepén készíthettek a fővárosban. Az egyedülálló kódexben a megfestett harcosok közt ugyanis egy, a 10. századi magyar sírokból ismert és az egykorú kelet-európai emlékekhez hasonló veretes szablyát viselő alak is látható.

L. P.

A bizánci gyalogság seregszemléje a 9–10. században

Az egykori késő római örökséghez híven a bizánci hadsereg gerincét a lándzsások, illetve a nehézgyalogosok alkották. Feladatuk az arcvonal tartása, a mögöttük álló íjászok védelme és a közelharc volt. Nagy, többsoros formációkba rendeződve, hosszú lándzsákkal felszerelve tekintélyes erőt jelentettek. Bár csak az alakzatuk első és hátsó sorain volt lamellás, pikkelyes vagy sodronypáncél, a többségnek pedig csak vastag, bélelt fegyverkabát jutott, nagy pajzsaik még így is elég jól védték őket. Lándzsa mellett kard, balta és buzogány volt a fegyverük. A bizánci katonai szakíráások szerint nehézgyalogosnak negyven évnél fiatalabb, erős testfelépítésű embereket kell válogatni, lehetőleg a bizánciak vagy az örmények közül.

Az időszakosan hadba hívott bizánci katonaságot időnként szemlén is ellenőrizték és gyakorlatoztatták; a rajzon a tartományi parancsnok, a sztratégosz tart szemlét a gyalogságnál. A kép bizánci katonai kézikönyvek leírásai és korabeli faragványok, kéziratok képei alapján készült.

B. Z.

Magyar testőr bizánci szolgálatban (9–10. század)

A bizánci császári testőrség, a hetaireia két alakulatában is szolgáltak sztyeppei török, kazár és magyar zsoldosok. Harun ibn Jahja arab geográfus a 9. században „török és kazár” testőröket látott a császári palotában és a díszfelvonuláson, akik díszes fegyvereket és „csíkos mellényt” (vagy mellvértet) viseltek. 968-ban Liutprand püspök számolt be arról, hogy a császár a magyar hadifoglyok közül a testőrségébe besorozott harcosokat „pompásan kiöltöztette”. A rajzon látható testőr száraz gombokkal záródó kabadiont, bizánci textilvértet visel, melynek külseje – a testőr magas státuszát jelezve – mintás selyemből készült, ennek és kaftánjának mintáihoz miniatúrák és falfestmények szolgáltak alapul. Felszerelése a szokásos nomád fegyverzet. A he-

taireia katonáinak általános (köpeny)színe a fehér volt, de leírások említenek vörös, kék, fehér és zöld színek szerint megkülönböztetett testőr csapatokat is. Az oroszlánszobor a Bukoleon-palota tengerre néző kapuját díszítette egykor, s a mára elpusztult épület legnagyobb ránk maradt díszítőeleme. Jelenleg az isztambuli Régészeti Múzeumban látható.

B. Z.

A Kijevi Rusz hadserege és fegyverzete

A Rusz kialakulásának kezdetén, tehát a 9. század végén–10. század elején, az északról lehajózó varégek még a tipikus északi gyalogos harcászatot gyakorolták. Skandináviában a lovakat helyváltoztatásra használták, a csatákat elsősorban gyalog, pajzsfalban vívták meg. Ehhez a harcmódhoz tartozó fegyverek a kétélű egyenes kard, a különböző méretű, egy- és kétkezes balták, döfő- és hajítólándzsák, nagyméretű, középen vas umbóval (pajzsdudorral) ellátott deszkapajzsok, harci kések voltak. Távolsági harcban botíjakat és köpűs hegyű nyilakat használtak. Híresen jó harcosok voltak, nem véletlenül ők alkották több fejedelmi/királyi udvarban a testőrség gerincét, például belőlük lett megszervezve Bizáncban a császár védelmére a Varég Gárda, de Szent István kíséretében is jelen voltak.

A VARÉG GÁRDA. MINIATÚRA JÓANNÉSZ SZKÜLITZÉSZ KRÓNIKÁJÁBÓL (SZICÍLIA, 12. SZÁZAD).

NYÉLTÁMASZOS DÁN BALTA, 12–13. SZÁZAD,
ZALIZ'KI II LELŐHELYRŐL (UKRAJNA).

Kelet-Európa azonban teljesen más jellegű terület, mint Skandinávia, más földrajzi adottságokkal, eltérő hadviselési móddal. Már a 10. századtól megfigyelhetők a ruszok viseletében és fegyverzetében is a keleties elemek. A nomádoknak nemcsak ékszereiket (pl. veretes övek és tarsolyok) és díszítőmotívumaikat (palmettás ornamentika) vették át, hanem fegyvereiket is – jól megfigyelhetjük ezeknek a felbukkanását a déli területek druzsina temetőiben, ahol a katonai kíséret temetkezett.

Jellegzetes keleti formát mutatnak az általában négy lemezből készült, ún. „rusz-típusú”, magas, csúcsos sisakok, amiknek előzményeit a Kazár Kaganátus és a Dél-Urál területéről ismerjük a 7–9. századból.

A test védelmére páncélinget, illetve lamellás szerkezetű vértet használtak a tehetősebbek. Az egyenes, kétélű kardok használatban maradnak, de gyakran bukkan fel szerelékükön keleti ízlésű díszítés. A szablya használata a lovas harcászat elterjedésére utalhat. Felbukkannak a Rusz leletanyagában a keleti íjászfelszerelés elemei – az övön hordott tegezsek, az összetett íjak, a tuskés nyílhegyek, és szintén nomád hatásra utalnak a fokosok is. A lovas harcászat a nomádok elleni eredményes hadviselés, a gyors helyváltztatás, csapatmozgás miatt volt szükséges, amikor az állam kialakulása és növekedése folyamán eltávolodtak a folyóktól, egyre nagyobb területeket hajtottak uralmuk alá Kelet-Európában. Ehhez kapcsolódóan a keleti ízlésű lószerszámok, illetve annak díszítményei is megfigyelhetők a temetkezésekben. Nagy hasonlóságot mutatnak a hazai leletanyaggal pl. a levél alakú csüngők a szügyelőről és a farhámról, vagy a csörgős szügyellőveretek. Egy orosz kutató felvetése szerint ezek a magyarokkal való kereskedelem folytán akár lovakkal együtt kerülhettek át a ruszokhoz.

A keleti elem a Rusz későbbi, 11–13. századi történetében is fontos marad. A 11. században kerül a fegyverzetébe például a kópús csillagbuzogány, s a középkorban használt sisakjaik is a 10. századi

FIATAL HARCOS KIKÉPZÉSE.
RAJZ: OLEG V. FEDOROV

keleti forma továbbfejlesztett változatai. A 10. századi régészeti leletekből feltételezhető, hogy nemcsak átvették a keleti lovasnépek egyes fegyvereit, viseleti elemeit, hanem már ekkor is szolgáltak nomád harcosok (pl. az ún. fekete süvegese), így magyar harcosok jelenléte is feltételezhető vezetőik kíséretében.

„A tauroszkíták (ruszok) gyorsan felfegyverkeztek, vállukhoz emelték pajzsait – ezek nagyon erősek, és úgy készültek, hogy egészen a lábukig érjenek a nagyobb védelem miatt –, és zárt sorokban felvonultak, és a rómaiak felé mentek a város előtti síkságon, ami különösen alkalmas volt a lovas harcra, vadállatokként üvöltözve, furcsa és érthetetlen kiáltásokat hallatva.”

Leó diakónus: Historia, 1000 körül

SZABLYA A VERHNIJ
SZALTOV-I TEMETŐBŐL.

Fegyverleletek Kazáriából

Kelet-Európában a 7. században még a 75–100 cm hosszúságú egyélű kardok jellemzőek, a szablya feltűnése egyértelműen a kazár korhoz köthető. A hatékonyabb lovas harcmódor érdekében kezdetben a kardok hosszát és súlyát csökkentették, a markolat pedig enyhén az él felé görbült. A 8. század közepe táján tértek át a szablyák használatára: kezdetben a penge keskenyebbé vált, de még egyenes maradt, és újdonságként megjelent a fokél. A 9. században már enyhén ívelt a penge kialakítása, megnövelve ezzel az ütés erejét. A szaltovói kultúrkör szablyái megőrizték a keresztvasukon a rombikus, végükön pedig a kör alakú kiszélesedést, melyek kezdetben még laposak.

A lándzsák a 8. századot megelőzően gyakorlatilag teljesen hiányoznak a kelet-európai régészeti hagyatékból. A 8. században a keskeny, négyélű pikák és ritkábban a széles, levél alakú lándzsahegyek tűnnek fel az északi területek hamvasztásos és kamrasíros alán temetkezéseiben, a kurgán alatti kazár sírokban azonban továbbra is ritka leletnek számítanak.

A Kazár Kaganátus népeinél a harci balták és fokosok feltűnése egyértelműen az Észak-Kaukázusból eredeztethető. Ezek a fegyverek a sztyeppén a 7. század végétől jelentek meg, a 8. századra pedig elterjedtek a kaganátus teljes területén. A szaltovói balták többségének keskeny, elnyújtott éle, és kör, illetve ritkábban négyszögletes foka van. Egykori kedveltségükről árulkodik, hogy a sírok mintegy harmadában előfordulnak, sőt női és gyereksírban is gyakoriak.

Kelet-Európa kazár kori leletanyagában kis számban találhatók lakncos buzogányok is, amelyek csontból vagy vasból készültek. Ennek a késő szarmata kortól a mongolokig jellemző tárgytípusnak harci funkciója mellett díszítő szerepe is lehetett.

A korai kazár időszak (7–8. század) kurgán alatti sírjaiban gyakran találunk összetett reflexíjra utaló leleteket. A kazárok a közép-ázsiai típusú reflexíjat használták, melynek a markolatát és az íjszarvait is csontlapokkal fedték. Az oldallemezsek mindig párosával fordulnak elő, trapéz alakúak, végeiken irdaltak. A 8. századi íjak szerkezetileg azonosak a korábbiakkal, de a szarvlemezek íveltsége megnő, míg a markolatlemezek alakja egyre inkább levél formájúvá módosul. A 9–10. században az íjsontok száma folyamatosan csökkent, egyre gyakoribbá váltak azok a szaltovói jellegű íjak, ahol az íjszarvakon mindössze egyetlen rövid, háromszög átmetszetű frontális íjsont volt.

Íjtegeznek mindössze egyetlen, a Moscsevaja Balka lelőhely 482. sírjából származó példánya ismert a kaukázusi alánoknál, míg a nyíltegezkekből is csak a tegezakasztó horgok és függesztőfülek maradtak fenn. Sokatmondó ugyanakkor a 7. századi szivasovkai nyírfakéreg tegez, amely az Altaj-vidéki úgynevezett „zsebes tegezkekhöz” áll közel, annyi különbséggel, hogy azokban a nyíllakat hegygel lefelé tárolták. E tegez fából és vastag bőrből készült (ez utóbbi belülről kapcsolódott a külső faszerkezetéhez), és kívül faragott csontlemezekkel díszítették.

A korai kazár időszak leletanyagából ismert nyílhegyek a 7–8. század fordulójáig igen nagyméretűek, ezeket valószínűleg páncél és védőfelszerelés nélküli ellenfél ellen használták, hogy minél nagyobb sérülést okozzanak. Ugyanakkor már a 8. század első felében

FOKOS A HARKIVI EGYETEMI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBŐL.

LEVÉL ALAKÚ LÁNDZSA
A HARKIVI EGYETEMI
MÚZEUM
GYŰJTEMÉNYÉBŐL.

megjelentek azok az igen keskeny, túszerű, 3–4 cm vágóélű nyílhegyek, amelyek páncélos ellenfél ellen lehettek igen hatásosak. A 8. század első felében a Kazár Kaganátus hagyatékában a kisebb méretű, háromélű vasnyílhegyek váltak általánossá, talán a kazár–arab háborúk eredményeképpen, amikor az arab páncélingek ellen új típusú nyílhegyekre volt szükség.

Védőfelszerelések már a korai kazár időszakban, a 7. század végén gyakran feltűnnek a Perescsepino-kultúra és az Észak-Kaukázus egykorú lelőhelyein, és a 8. század közepére biztosan kialakult a teljes felsőtestet védő páncéling. A védőfegyverzet másik elemének, a sisaknak mindössze három példánya ismert, ezek egyike – a Sztolbiscse lelőhelyről származó darab – négy különálló vaslemezből összeállított, kúpos kialakítású, sisakdísszel ellátott sisak volt.

A védőfegyverzetre utalnak a rendkívül ritkán előkerülő pajzsdudorok. A szaltovói kultúrkör területén, a sarkeli csontfaragványok között is látható olyan kör alakú tárgy, amelyet földre dobott pajzsként értékel a kutatás. Ugyanakkor felvetődött a lehetősége egy kisebb, a kopjás támadások ellen védő, bőrszíjjal rögzített könyökpajzs egykori használatának is.

A magyar hadsereg létszáma

A honfoglalók és kalandozó seregeik nagyságáról semmiféle biztos információval nem rendelkezünk. A hadra foghatókat illetően általában el szokás fogadni a 9. században élt buharai Dzsaháninak – Ibn Ruszta és Gardízi másolatában, illetve fordításában fennmaradt – közel egykorú számadatát, mely a magyarok 20 000 lovasáról szól. Ez meg is felel a sztyeppén általában alkalmazott – tízes, százas, ezres, tízezres – szervezési elvek szerinti két tízezrednek, azaz két töménynek. A magyar nyelv egykor biztosan ismerte ezt a kifejezést: emléket a rendkívül sok érelemben használt töménytelen szavunk őrzi. Ez a szám óriási, a korabeli muszlim források más hasonló adataival összevetve komoly sztyeppei hatalom fegyveres erejének tűnik, így valószínű, hogy a törzsszövetség teljes haderejére utal.

Az egyes konkrét vállalkozásokra azonban ekkora erőt sohasem vontak össze – hiszen akárhol ütött is ki háború, mindig hátra kellett hagyni fegyveres férfiakat a hátszág biztosítására is. A saját terület védelmére azonban jókora erőket mozgósíthattak: Bórbanszületett Konstantín tudósítása szerint a törzsek közös erővel védték külső határaikat. A középkori leírásokból ismerjük a véres kard vagy véres nyíl körbehordozásának szokását: súlyos veszély esetén az uralkodó egy kardot vagy nyilat hordoztatott körbe az országban, ami egyet jelentett az „általános mozgósítás” elrendelésével.

ÖNTÖTT, BRONZ SZABLYA
KERESZTVAS AZ ÁRAD-
CSÁLYAI TEMETŐBŐL.

A töménytelen kifejezésből ítélve valószínűleg már a honfoglaló magyarságnál is ismert volt a népesség tízes rendszerű szervezeti beosztása, erre vonatkozóan azonban csak a keresztény királyság korának vármegyéiből ismerünk tényleges adatokat. Azokban az államokban, ahol a népességet ilyesfajta közösségekbe szervezték, ott rendszerint a családok katonáskodási kötelezettségeit is ehhez igazították. Freisingi Ottó püspök leírása szerint például a 12. század közepi Magyarországon is az volt a szokás, hogy kilenc paraszt küldte hadba a tizedik, vagy hét a nyolcadik társát.

Támadó vállalkozásokra nyilván jóval kisebb seregeket lehetett felvonultatni. A 899. évi itáliai hadjárat esetében például egy krónikás szerint Berengár király hada 15 000 főt számlált, a magyarok pedig csupán harmadannyian voltak, azaz kb. 5000 magyar vehetett részt a nagy vállalkozásban.

„A türköknek ez a nyolc törzse nem hunyáskodik meg a maga fejedelmei előtt, de megegyezésük van arra nézve, hogy a folyóknál, bármely részen üt ki háború, teljes odaadással és buzgalommal együtt harcolnak.”

A birodalom kormányzásáról, 950 körül

SZABLYAMARKOLAT
A KÁL-LEGELŐI
TEMETŐBŐL

Ez azonban még így is óriási seregnek tűnik, hiszen a korban már egy 3–500 fős csapat is önálló hadműveletek végrehajtására alkalmas haderőnek számított. (Mértékadó becslések szerint ekkorák voltak a Lech-mezei csatában részt vevő német „*légzők*”, s ekkora volt a bizánci hadsereg alapegysége, a *tagma* is.) Nem volt ez másként később sem. A kiváló magyar középkorkutató, Pauler Gyula számításai alapján arra az eredményre jutott, hogy a középkori magyar hadsereg fő szervezeti és taktikai egysége, a vármegyei zászlóalj (*agmen*) átlagosan 3–400 főből állhatott. (Ez a szám pedig egyes sztyeppekutatók véleménye szerint nagyjából megegyezhetett egy-egy nemzetség átlagos fegyveres erejével.)

Az egyes kalandozó hadjáratokon részt vevő csapatok létszámát így néhány száz, vagy legfeljebb néhány ezer főre becsülhetjük. Sőt, lehettek még ennél is kisebb portyázó, kalandozó csapatok: amikor a 960-as évek végén a bizánci császár épp elfogott egy Balkánon portyázó magyar csapatot, s besoroztatta őket a saját hadseregébe, mindössze 40-en voltak! (Valószínűleg nem is minden, határon túli katonai vállalkozás indult fejedelmi parancsra, de a zsákmány és nyereség reménye harcba csábíthatott önkénteseket is.)

Egy kései sztyeppe analógia: a krími kánság hadszervezete

1501-ben Mengli Giráj krími kán parancsa szerint a krími tatárok közül senki sem maradhatott otthon, aki tizenöt évnél idősebb volt. Mindenkinél fegyverrel és élelmiszerrel jól ellátva, három lóval kellett hadba szállnia, öt embernek pedig egy kocsit is magával kellett vinnie. 1768-ban viszont az oroszok ellen kezdeményezett támadó háborúba a kán nyolc családonként csupán három lovas felszerelését követelte meg.

B. Sz. J.

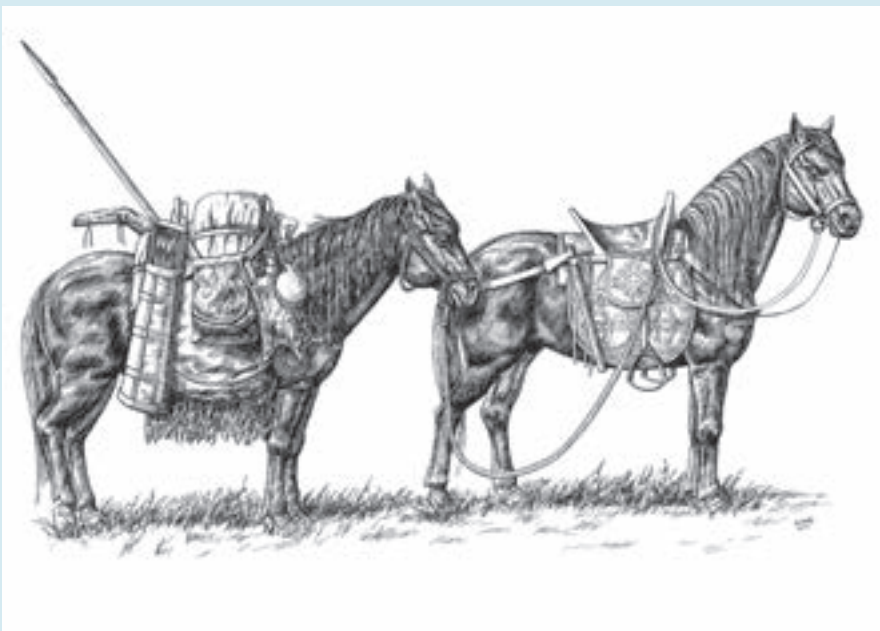
A magyarok lovai

„Télen-nyáron folyvást legeltetik lovaikat; háború idején pedig a szükséges lovakat maguk mellett tartva béklyóban verve őrzik türk sátraik közelében a csatarendbe állás idejéig” – írta Bölcs Leó császár a honfoglaló magyarokról. „Lovaikon szoktak járni, gondolkozni, álldogálni és beszélgetni” – jegyezte fel róluk Regino, prümi apát.

A honfoglaló magyarok lovainak többsége a nyugati sztyeppén őshonos tarpán volt. Ezek az alacsony, rövid nyakú, rövid lábú állatok nem voltak túl kecsesek, de igen jól bírták a zord pusztai körülményeket, az éhséget, fagyot és fáradtságot, ennek köszönhetően tudtak a nomád seregek, így a magyarok is gyorsan nagy távolságokra eljutni.

A hadjáratra induló magyar seregeket sok ló kísérte, minden harcosnak több nyerges és málhás lova volt. A rajzon a vezetéklő hátán nomád málhanyereg, melyen átalvetőben, tarisznyában, zsákban a tartósított élelem, emellett kötélpányva, vizesztömlő, fa- vagy kéregedény, pokrócok, pótj, egy tartalék tegez és kopja vannak.

B. Z.

A magyar sereg „nem egy tömegben portyázott, hanem csapatonként rohanta meg a városokat és falvakat. [...] Az erdőkben is százas vagy néha kisebb csoportok rejtve előtörtek, mégis a füst és a tüzeztől vöröslő ég jelezte, hol vannak az egyes csapatok”

Ekkehard: Sankt Gallen-i történetek, 10. század

A MAGYAROK MEGROHANJÁK
A SANKT GALLÉN-I KOLOSTORT.
MINIATÚRA A DEUTSCHE HEILIGENLEBEN
KÖDEXBŐL (15. SZÁZAD KÖZEPE).

Csatarendek, manőverek

A honfoglaló és kalandozó magyarok legtöbb csatájáról sajnos nem állnak rendelkezésünkre részletes leírások, akad azonban egy szöveg Al-Maszúdi *Aranymezők* című művében, amely – hitelességének megkérdőjelezhető volta ellenére – a hazai kutatók körében általánosan elfogadott forrásként szerepel, ha a 10. századi magyarok taktikájáról esik szó. Az ebben leírtak azonban nem sorolhatóak a színlelt megfutamodásból és lesvetésből álló „hagyományosnak” vélt sztyeppe-i taktika példái közé.

Al-Maszúdi szerint 932-ben a Fekete-tengertől északra élő négy török nép – amelyek közé az író a Kárpát-medencében letelepült magyarokat is besorolta – háborúba keveredett a Bizánci Birodalommal.

I. Romanosz Lakapénosz bizánci császár (920–944) állítólag nagy sereget mozgósított ellenük, amelyben jelentős számban voltak kereszténnyé lett arabok is.

A 10. században élt bagdadi születésű muszlim földrajztudós művében található szöveg elég világosan leír egy különösebb fortélyok, hadicselek nélkül, szemtől szemben megvívott nyílt csatát, amelyben a csataterén manőverező íjászlovasság ügyes alkalmazása és a főszereg koncentrált nyílzápora hozta meg a sikert.

Mindez azonban meglepő hasonlóságokat mutat azokkal a tanácsokkal, melyeket épp Anonymus Byzatinosz adott 6. századi hadügyi értekezésében a lovasság elleni harchoz – azzal a különbséggel, hogy nála a harcrendben várakozó sereg centrumában nehézfegyverzetűekből és íjászokból álló gyalogság áll. Javaslata szerint a harcrendből kikülönített kisebb lovascsapatokkal kell az ellenfelet rohamra bírni, majd miután üldözői megközelítették a nyugodtan várakozó bizánci csatarendet, a kiküldött lovascsapatoknak ki

SZVJATOSZLAV BETÖR
BULGÁRIÁBA, MANASSES
KRÓNIKÁJÁNAK
14. SZÁZADI BOLGÁR
MÁSOLATÁBÓL.

BIZÁNCI-ARAB ÖSSZECSAPÁS I. BASZILEIOSZ (867–886) URALKODÁSA ALATT.
MINIATÚRA JÓANNÉSZ SZKÜLITZÉSZ KRÓNIKÁJÁBÓL (SZICÍLIA, 12. SZÁZAD).

„Összezsapott a két sereg, és a kereszténnyé lett mohamedánok és a bizánciak kerültek előnyösebb helyzetbe, minthogy kétszer annyian voltak, mint a turkok. A seregek éjjel is csatarendben maradtak, a négy király pedig haditanácsot tartott. A besenyők királya ezt mondta: »Bízzátok rám a vezetést holnap korán reggel!« Ebbe bele is egyeztek.

Mikor megvirradt, a besenyő király sok lovasosztagot rendelt a jobb szárny mellé, mindegyik osztag ezer lovast számlált, ugyanígy a bal szárny mellé is. Mikor azután felsorakoztak a csatasorok, a jobb szárny lovasosztagai a bizánciak derékhadára törtek, és nyílzáport zúdítottak rá, miközben átmertek a bal szárnyra. A bal szárny lovasosztagai is felvonultak, és nyílzáport zúdítottak a bizánciak derékhadára, miközben odáig jutottak, ahonnan a jobb szárny lovasosztagai kiindultak. A nyílzás így állandóan folyt, a lovasosztagok pedig forogtak, mint a malomkerék. Maga a türk jobb szárny, középhad és bal szárny azonban nem mozdult. [...]

Mikor pedig a kereszténnyé lett mohamedánok és bizánciak látták, hogy miként bomlnak fel soraik, s hogyan tér rájuk vissza állandóan a nyílzápor, rendezetlen soraikkal támadásba mentek át, s az addig mozdulatlanul álló türk [fő-]sereget rohanták meg. A [turk] lovasság utat is nyitott nekik. Utána azonban egyetlen hatalmas nyílzáporral borították el őket. Ez a nyílzápor lett az oka a bizánciak megfutamodásának: a türkök ugyanis a nyílzápor után rendezett sorokban végrehajtott támadásukkal megszerezték a győzelmet. Az ő soraik ugyanis rendezett állapotban maradtak és nem bomlottak fel.”

al-Maszúdí: Aranymezők, 10. század közepe

kell térni a szárnyak irányába, mire a gyalogság nyílzáport bocsát a támadókra: az első két sor a lovak lábára nyilaz, a hátsók a magasba, hogy az aláhulló nyilak is sebezzenek az ellenséget. Majd a bizánci gyalogság lándzsát ragad, és megrohamozza a megzavarodott ellenséges lovasságot.

Nem meglepő hát, hogy a sztyeppei népek hatását már világosan tükröző 7. század eleji Maurikiosz-féle *Sztrategikon* több olyan bizánci lovassági manővert is tartalmaz, amelyek elnevezésük szerint a sztyeppei népekhez köthetőek, mint például az „alán csatarend”. A bizánciak talán az alánoktól vehették át a lovasság két részre osztását, a védők (defensorok) és támadók (cursorok) rendszerét is.

A saját harcrendjüktől eltérő módon az „alán csatarendben” ezek az eltérő funkciójú csapatok azonban egyetlen vonalban sorakoztak fel, amelyben a defensorok egységei széles távközöket hagynak a cursoroknak – az ilyen csapattestek a bizánci lovasságban jelentős

Lovasíjászok – ló nélkül

„Egy [mongol] egység kerek pajzsokkal a karján lóról szállva, gyalogosan lő. Ha az ellenséget eltalálja az első nyílzápor, szét fog futni két oldalra, és ha szétfut, zűrzavar keletkezik. Ezt aztán kihasználják a tatárok, és a lehető leggyorsabban behatolnak az ellenség sorai közé. Ha az ellenség kedvező alkalmat talál arra, hogy a gyalogos csapatokat a lovassággal letiporja, a gyalogosok mögötti lovasscsapatok törnek előre, ellentámadásba lendülnek, és megfutamtítják az ellenséget.”

Meng-Ta pei-lu és Hei-Ta shih-lüeh, a kínai Déli-Szung-dinasztia követeinek jelentései a mongolokról, 1221–1237

részben íjakkal voltak felszerelve. A *cursorok* az első támadás után ezekbe a távközökbe húzódtak vissza, majd a *defensorokkal* együtt indultak döntő rohamra, vagy a térközökben nagy ívben megkerülték saját egységeiket, és másodszorra már az ellenfél szárnyát támadták.

Bár a leírás alapján nem lehet teljes pontossággal rekonstruálni a folyamat menetét, úgy tűnik, hogy a fentebb leírt besenyő–magyar (?) taktika elveit – az íjászok ismételt támadásai s az ellenség megingatása után döntő roham a várakozó sereggel együtt – ebben is felismerhetjük.

Al-Maszúdí valószínűleg a felek között közvetítő muszlim kereskedők révén szerzett tudomást a bizánciakkal vívott csatáról, az ázsiai sztyeppei népek harci szokásaira vonatkozóan azonban emellett is bőséges ismeretanyag állhatott rendelkezésére. A terjeszkedő muszlim kalifátus ugyanis már a 7. században, Perzsia meghódítása után háborúba keveredett a Közép-Ázsiában élő harcias törökökkel, s a harcok még évszázadokon keresztül folytak, míg a térség népei fel nem veték az iszlámot.

A 10. században létrejött a belső-ázsiai térségben a török nyelvű népek első muszlim hatalma, a karahanidák állama. Itt készült el a 11. században

LOVASOK ÖSSZECSAPÁSA.
MAKKABEUSOK KÖNYVE, SANKT GALLÉN-
REICHENAU (10. SZÁZAD ELSŐ FELE).

PÁNCÉLOS LOVASOK ÖSSZECSAPÁSA FOLYÓN VALÓ ÁTKELÉS KÖZBEN. MAKKABEUSOK KÖNYVE, SANKT GALLEN-REICHENAU (10. SZÁZAD ELSŐ FELE).

Mahmúd Kásgári hatalmas lexikográfiai műve *A török nyelv könyve* (*Dívānu lügātī't-turk*), melynek egyes szócikkei a karahanida hadsereg manővereit is említik, s a színlelt visszavonuláson alapuló „fiastyúk-csatarend” (*ülker cserig*) mellett megemlékezik a jobb vagy bal szárnyon végrehajtott, „veseütés” (*böğürle*) nevű átkaroló manőverről is, amelynek célja az, hogy a támadók az ellenfél arcvonala mögött törjenek be az ellenséges csatarendbe.

A 11. században ugyanitt született Júsuf Hássz Hádzsib Balaszagúni török nyelvű királytűkre, a *Boldogító tudomány* (*Kutadgu Bilig*) című mű is, mely hosszasan értekezik az ideális hadvezér tulajdonságairól, és egyes részei a hadviselésre vonatkozó stratégiai és taktikai passzusokat is tartalmaznak. Az általános hadelméleti tanácsokon és a hadicselek javallásán túl igen egyszerű, ámde bölcs – és a magyar hadtörténetben a 899. évi brentai győzelmet idéző – tanácsokat tartalmazó mű a csaták megvívásával kapcsolatban is.

A belső-ázsiai török népek hadművészetéről

„Ha az ellenséges had számos, a tiéd pedig kevés, ne siess megütközni, előbb készítsd el jól magadat. Ha van alkalom a kiegyezésre, egyezkedj; ha pedig nincs, küzdj meg. [...] Ha hadad mozgására nincs alkalmas tered, küldj egy követet, s azalatt tégy egy kanyarulatot. Fékezd szóval az embereidet, ne készülj az ütközetre. Ha pedig nem lehet, s az ellenség közeledik és meg akar ütközni: akkor már tovább ne vonakodjál, fogadd el az ütközetet és harcolj vitézül.”
 „Szálljanak le a lóról az ijászok, veled együtt az első sorban. Az ősz és a határozott katonák legyenek legelől, mert őket már megedzette a csata, és engedelmesek. Az alacsonyabb rangú, fiatal emberek nagyon szerethetik a csatát, de amint hátat fordítasz nekik, a lelkesedésük alábbhagy. Ezért rajkál megbízható embereket az elővédbe, hátra és néhányat a szárnyakra, balra és jobbra is.”

Júsuf Hássz Hádzsib Balaszagúni: *A boldogító tudomány*, 1069–1070

A lándzsa szerepe

A honfoglaló magyarok lándzsáiról szóló szórványos említéseket legutóbb Kovács László gyűjtötte össze, s ezekből úgy tűnik, hogy a latin forrásokban többnyire *spiculum*-nak nevezett hajító lándzsák kifejezetten gyakori és szembetűnő darabjai lehetnek a korabeli magyar fegyverzetnek, ám ezeket az adatokat igen nehéz összeegyeztetni a régészeti leletekkel.

Ezekon kívül Bölcs Leó munkájának egyik mondatát idézhetjük, aminek igazságában azonban sokan kételkednek: „legtöbbjük kétféle fegyvert visel, vállukon kopját hordanak, kezükben íjat tartanak, és amint a szükség megkívánja, hol az egyiket, hol a másikat használják”. A korszak írott forrásai és az ábrázolások szerint a lándzsa valóban meglehetősen széles körben használt fegyver volt az eurázsiai sztyeppe nyugati régiójában és Kelet-Európában is. A bizánci császár által röviden leírt metódusnak, a muszlim világban *furúszijjának* nevezett lovas harcművészetnek pedig régi hagyományai lehetnek, hiszen ismert írásos emlékei legalább a 9. századig nyúlnak vissza.

„Mikor Kül tegin huszonhat éves lett, a kirgizekkel hadakoztunk. [...] Egy embert eltalált nyilával, két embert átszúrt lándzsájával. Bajirku fejér ménjének forgócsontja eltörött a csatában. A kirgiz kagánt megöltük, birodalmát elvettük. [...] Kül tegin huszonhetedik évében a karlukok szabad, független népe lett az ellenségünk. A szent Tamag forrásnál ütköztünk meg velük. Ekkor Kül tegin harmincéves volt már. Alp Salcsi nevű fejér lován támadott, két harcost lándzsájával ledöfött. A karluk népet levertek, hódolókká tettük. [...] A kilenc oguz törzs népeim közé tartozott, de mert ég s föld felkavarodott, ellenségünké lett. [...] Előbb Togu Balinál ütköztünk meg velük. Kül tegin Azman nevű fejér lován támadott. Hat harcost leszúrt dárdájával, a hetediket közelharcban vágta le kardjával. Másodjára Kuslagaknál az ediz néppel harcoltunk, Kül tegin ekkor Áz nevű sárga lován támadott. Egy embert leszúrt lándzsájával, kilenc embert lekasabolt üzve. Az ediz nép elpusztult a csatában.”

Kül tegin türk fejedelem sírfelirata, 732

BÉLA HERCEG PÁRVIADALA A POMERÁNIAI
VITÉZZEL. KÉPES KRÓNIKA, 1360 KÖRÜL.

Az évszázadokon átívelő harci technikákat azonban csak hosszas, szorgalmas gyakorlással lehetett elsajátítani, amihez a jelek szerint többnyire csak a professzionális harcosoknak akadt elég ideje és – nem utolsósorban – tanítója. Aligha véletlen, hogy a párthus uralom bukását jelképező firúzabádi sziklafaragványokon épp úgy a lándzsával való öklelést és a birkózást tartották érdemesnek megörökíteni, mint Belső-Ázsia türk és ujjur urainak rovasírásos sziklafeliratain.

FIRÚZABÁDI SZIKLAFARAGVÁNYOK.

Fegyverváltás – harc közben

A lándzsa és az íj együttes használatának bonyolultsága egészen elképesztette a későbbi európai szemtanúkat, holott Európa keleti részén még a 18. században sem volt ez teljesen szokatlannak. I. Ferdinánd magyar király követe, Ogier Ghiselin de Busbecq az 1550-es években például így számolt be az Isztambulban állomásozó udvari elit lovasságról, amelynek egyik általa látott tagja „két oldalán mívesen kidolgozott, »babiloni« bőrből készült tegezt és puzdrát hordott; az egyikben íját tartotta, a másit tele volt nyilakkal. Ilyen bőrből készült a pajzsa is, melyet bal karjára csatolt, ezzel nyilak, a szablya vagy a buzogány csapásai ellen védekezett. Jobb kezében [...] egy könnyű, rendszerint zöldre festett dárda. Az övén drágakövekkel ékesített szablya, nyergén pedig acélbuzogány függött. »Minek ez a sok fegyver?« – kérdezheti az olvasó, mire azt válaszolom, hogy mindegyik használatát régóta gyakorolja. »De – kérdezhet tovább –, hogy tudják egyszerre az íjat és a lándzsát is használni? Az íját csak akkor veszi elő, ha a lándzsát már eldobta vagy eltörte?« Nem, nem így történik: amíg lehet, addig a dárdát markolja, ám ha a körülmények megkövetelik, hogy felcserélje, ezt a könnyű, kézre álló fegyvert a nyereg és a combja közé tolja, úgy, hogy a hegye hátrafelé áll, és térde szorításával addig tartja ebben a pozícióban, amíg csak akarja. Ha viszont a dárdára van szüksége, íját a puzdrába teszi; vagy a pajzson keresztül bal karjára függeszti.”

Ogier Ghiselin de Busbecq: Török levelek, 1555–1562 között

Mindez érdekes távlatokat adhat a hazai középkori hadtörténeti forrásanyag egyik legfontosabb csoportjának, az oklevelek narrációinak, melyek egyrészt mint a nyugati stílusú lándzsahasználat elterjedésének dokumentumai bírnak nagy jelentőséggel a kutatás számára, másrészt viszont egyes kutatók véleménye szerint a sztyeppei kultúra epikus hőségeinek kései leszármazottaként tekinthetünk rájuk. A krónikáinkban megörökített 11. századi lándzsás párviadatok – Béla herceg küzdelme a pomerán vitézzel, Bátor Opos bajvívása Péter vitézzel – esetében is felmerülhet a kérdés, hogy egyes esetekben nem a korábbi, sztyeppei hagyományokba illő lándzsával – is? – vívott párviadal elbeszélését fordították-e át saját koruk „modern” latin hadi kifejezéseivel lovagi viadalokká.

Nomád lovasok lándzsaharca (8. század)

A keleti lovas harcosok csatában számos egyéb fegyverük mellett rövid kopjákat is használtak, mellyel egyfajta lovas „lándzsavívás” formájában is tudtak küzdeni. A rajz korabeli leletek mellett közép-ázsiai freskók, altaji nomád sziklarajzok, türk sírszobrok és iráni ezüstartalak harcosábrázolásai alapján készült.

B. Z.

Az íjászat szerepe a hadviselésben: lőtáv és hatékonyság

Magyarországon, az újjáteremtett lovasíjászat szülőhazájában sokáig sajnos szinte teljesen ismeretlenek voltak az egyiptomi mamelukok kiképzési traktátusai, amelyek alapján ténylegesen meg lehet próbálkozni a lovas nyílharc rekonstrukciójával. Ezek a mamelukok, a sztyeppéről összevásárolt kun és cserkesz származású rabszolgakatonák számítottak az iszlám világ legkiválóbb harcosainak a 13. századtól kezdve – amikor megállították a győzhetetlen mongolokat és kisöpörték a keresztések maradékát is a Szentföldről – egészen a 16. század elejéig, amikor az oszmánok tűzfegyverei végül felülkerekedtek az ősi harcművészeteken. Ha egy mameluk harcos már átesett a lovaglás és a lándzsahasználat csínját-bínját megtanító kiképzésen, bekerülhetett a lovasíjász gyakorlatok számára fenntartott hippodromok (*majdán*) egyikébe, hogy az íjászat mesterévé is váljon.

Tajbuga, a jeles 14. századi mameluk mesteríjász munkájából kiderül, hogy a cél az volt, hogy egy képzett harcos gyalogosan a csatatéren képes legyen a harmadik vesszőjét is kilőni, mire az első lövése majd hetven méter távolságban célba ér – ami a mai számítások szerint alig másfél másodpercet jelent! (Hasonló íjászbravúrt vittek végbe a 18. században a cári birodalom kínai határán őrködő mandzsúriai kamingán törzs vitézei is, akik képesek voltak még a levegőben eltalálni egy kilőtt nyílat.)

Sajnos, az nem derül ki Tajbuga szövegéből, hogy vajon milyen erős íjból és milyen súlyos vesszőt lőttek így ki. A 6–7. században például a perzsák szintén igen gyorsan nyilaztak, ám velük szemben

LOVAS ÉS GYALOGOS
ÍJÁSZGYAKORLATOK
ÁBRÁZOLÁSA. MAMELUK
KATONAI KÉZIKÖNYV
(14. SZÁZAD).

LOVAS ÉS GYALOGOS
ÍJÁSZGYAKORLATOK
ÁBRÁZOLÁSA. MAMELUK
KATONAI KÉZIKÖNYV
(14. SZÁZAD).

a bizánciak, majd az arabok is erősebb, és ezért lassabban és valószínűleg csak rövidebb távon használható íjakat használtak, melyekkel viszont nehezebb vesszőket, nagyobb átütőerővel lehetett kilőni. Tajbuga szerint azonban a mamelukok használtak olyan speciális könnyű és rövid nyilakat is, melyeket igen gyorsan, igen nagy távolságra – több mint 360 méterre! – lehetett kilőni. (Ezekkel ugyan a páncélosokban valószínűleg nem tudtak kárt tenni, de az ellenfél védtelen lovaival szemben azért hatásosak lehettek.)

A maximális lőtáv és a hatásos lőtáv különbsége komoly problémát jelent a rekonstrukcióval foglalkozó szakemberek számára is. Az elmúlt években igen intenzívvé váló hazai hagyományőrző íjászkultúra idővel remélhetőleg megbízható kísérleti eredményekkel fogja majd gazdagítani

tudásunkat, a jelenkori kísérleteknél azonban sokszor figyelmen kívül kerül egy szempont: még ha egy nyílhegy át is tudja ütni a célpont pajzsát vagy a páncélját, még nem jelenti azt, hogy képes komoly kárt tenni a nagy valószínűséggel egyéb védőfelszerelést is használó ellenfélben!

A távlövés rekordjai ebben az időszakban valamivel még az 500 métert is meghaladták: Dzsingisz kán harcosa, Jiszüנגge mergen a hvárezmi sah elleni győztes hadjárat után rendezett versenyen 335 *ald*, azaz 502 méter távolságra lőtt. Ez az eredmény szinte pontosan megegyezik azzal, 282 *orgyas*-szal, azaz 502 méterrel, amit egy Anaxgorasz nevű „versenyző” ért el Olbiában, a szkíták földjének határán a Kr. e. 4. században.

Az íjászzattal foglalkozó angolszász irodalomban elég egyöntetű vélemény, hogy harci helyzetben a maximális lőtáv ennek a felét sem érte el. A különféle korokból és helyekről származó források adatai alapján ez átlagosan 180–230 méter között mozoghatott,

habár vannak olyan bizánci adatok is, melyek alapján – gyalogosok esetében – e táv maximumát valamivel 300 méter fölé helyezhetjük, míg lóhátról csupán e táv feléig lőttek el. A 90–130 méterről kilőtt nyilak azonban már igazán veszélyesnek számítottak, nagyjából ötven méterről pedig már a legtöbb, pajzsra, páncélra veszélyes lövést is le lehetett adni.

Természetesen nagyon sok múltott azon is, hogy miből és mit lőttek ki. A különféle célokra használt íjak mérete ugyanis még egy időben sem volt feltétlenül egyforma egy azonos helyen. A híres perzsa költő, Omar Khajjam egyik művében arról írt például, hogy a 11–12. század fordulóján épp úgy használtak – modern mértérendszerben számolva – 135 cm-es nagy, mint 90 cm-es közepes és 72 cm kis íjakat is. Egy marokkói arab íjászati kézikönyv adatai alapján pedig úgy tűnik, hogy egy 40–60 fontos íjból kilőtt 25–32 gramm súlyú vesszők effektív hatótávolsága 75 és 85 méter körül lehetett, míg egy 89 fontos íjból kilőtt 37–38 gramm súlyú vesszőknél ez elérhette akár a 130–150 métert is. (A 19. századi magyar kutató, Salamon Ferenc által közölt adatok szerint az akkori mandzsu hadseregben pedig 70, 80 és 100 fontos íjakat használtak.)

A mameluk kézikönyvek alapján a lögyakorlatokra kialakított tér, illetve annak használata alapján modellezni lehet a lovasíjászok harctéri tevékenységét is. Gyakorlatlanabb lovasok esetében a pályát ugyanis több mint 250 méteresre növelték, a tapasztaltabb lovasíjászok viszont már csak egy nagyjából 120 méteres pályán gyakoroltak.

MALATYA OSTROMA (934).
MINIATÚRA JOÁNNÉSZ
SZKÜLITZÉSZ KRÓNIKÁJÁ-
BÓL (SZICÍLIA, 12. SZÁZAD).

Hátrafelé nyilazó magyar lovas (9–10. század)

A nomád lovasság mindenkori legjellegzetesebb taktikai „trükkje” volt a híres hátrafelé nyilazás, avagy – az ókori szerzőktől is fennmaradt nevén – a „párthus lövés”, amely során a lovasíjászok üldözőiket a színlelt (vagy valós) menekülésük közben is pusztíthatták, akár meg is fordítva ezzel egy harc kimenetelét. Az ilyen harcmodorhoz nem szokott ellenfeleknek kétségkívül sokkoló taktika lehetett, a vágató lóról hátrafelé nyilazó nomád lovas alakja pedig évszázadokon át visszatérő témája volt a nomád harcosábrázolásoknak és a nomád harcmodorról író krónikásoknak.

A harcos viselete a bizánci kabadionokhoz hasonló bélelt textilvért, amire bőrruhát vett fel (magyar íjászok rétegesen viselt bőrruháiról ismertek középkori leírások). Övén baltát hord, a nyergén pedig kötélpányva van (mindkettő kötelező darabja volt például a későbbi mongol harcosok alapfelszerelésének). Tegezének mintája magyar csontfaragvány mintája alapján készült.

B. Z.

Hogy a régi magyaroknál is lehettek már hasonló íjászgyakorlatok, íjászversenyek, arról Anonymus tanúskodik, aki szerint az Árpád fejedelem előtt rendezett harci játékokon „Magyarország vitézeinek színe-java” ugyan lándzsával harcolt, „a többi fiatal pedig pogányok módjára íjjal és nyíllal szórakozott”.

B. Sz. J.

A táv első harmadában vágta ugratták lovukat, a második harmadban előkészítették íjukat és a vesszőket a lövéshez, és nagyjából a táv kétharmada után célba lőttek, majd eltették íjukat és visszafordultak. Ha a támadók nem kívánták kifejezetten közelharcban összemérni erejüket ellenfeleikkel, túl közelre mégsem merészkedhettek hozzájuk, mert vágtaiban még a 11m/s-es sebességgel robogó nehézlovakok is – szó szerint – pillanatok alatt beérhették volna őket.

Tapasztalt harcosok, akik gyorsabban kezelték fegyverüket, elméletileg többször voltak képesek nyilazni ugyanazon a távon, illetve ők ugyanannyi lövést közelebből – azaz az ellenfélre veszélyesebb távolságból – tudtak leadni, mint járatlanabb társaik.

Közeli célpontok elleni harcra kidolgoztak egy olyan ügyességi gyakorlatot is, amelyben a lovasnak rendkívül gyors egymásutánban kellett kilőnie tíz nyílvesszőt, s a legjobbak már kevesebb mint húsz méterenként tudtak egyet-egyet lőni jobbra és balra.

Plano Carpini szerint a mamelukok ellenfelei, a mongolok egy támadás során szintén három–négy nyilat lőttek ki a hatásos lőtávolságon belül, így feltételezhetjük, hogy nemcsak ők, hanem más népek íjászlovassága is képes volt erre. Viszont némely, igencsak anakronisztikus mai elképzeléssel szemben, túl sok vesszőt sem lehetett célszerű egy-egy roham alkalmával kilőni, mivel a „lőszer” hiánya komoly logisztikai problémákat okozhatott a harctéren manőverező lovasság számára. Carpini szerint például a mongolok három teli tegezt vittek magukkal, Marco Polo szerint pedig 30 nehéz és 30 könnyű nyilat – szó sem volt tehát az egyes botcsinálta hazai „kutatók” által megálmodott „nyílszóró-géppuska” taktikához szükséges töménytelen nyílvesszőről.

MONGOL ÍJÁSZOK
ÉS MAMELUK LOVASOK.
KORIKOSZI HAJTON
KRÓNIKÁJA
(FRANCIAORSZÁG,
14. SZÁZAD).

Természetesen a harcosok anyagi helyzete e téren is eredményezhetett különbségeket, épp úgy, mint más védő- és támadóegyverek tekintetében. (A 800-as évek elején a Karoling Birodalomban a legszegényebb, saját költségükön katonáskodó, hadköteles szabadoknak mindössze 20 nyílvezzővel kellett megjelenniük a mustrán.) Nyilván azon is sok múlott, hogy számíthattak-e valamiféle központi utánpótlásra, vagy sem. Maurikiosz *Sztrategikonja* szerint egy-egy katona egyszerre legfeljebb 30–40 nyílvezzőt tartott magánál a tegezében, de a bizánci seregről tudható, hogy egy-egy nagyobb szabású hadjáratra akár több százezer tartalék „birodalmi” nyílvezzőt is magukkal vittek a felhalmozott állami készletekből. Ilyesfajta központi ellátással azonban szállásaiktól távol járó kalandozók esetében aligha számolhatunk.

Azt sem feltételezhetjük, hogy egy hadseregben minden íjász közzvitéz rendelkezhetett volna azzal a speciális tudással, ami Egyiptomban is csupán a különleges tréningben részesülő „királyi mamelukok” sajátja volt, így a harctéri taktikát minden bizonnyal a „legkisebb közös többszörös” elve szerint alakították. Jól illusztrálja a hadseregeken belül feltételezhető különbségeket, hogy a Mandzsu Birodalom seregében a lovasíjászokat íjászversenyeken sorolták különféle osztályokba tudásuk, képességeik szerint.

Az ellenfeleknél is volt ám íj!

A Bizánci Birodalomban a 6. századtól – lényegében a hunokkal való érintkezés után – mindvégig jelentős szerep jutott a lovasíjászatnak. Természetesen íjászaikat többnyire nem tekintetjük lovas nomád harcosoknak, bár mindig is szívesen erősítették hadseregüket különféle sztyepei népekkel. Így a birodalomnak is komoly kiképzésben kellett részesítenie saját újoncait. A Maurikiosz-féle *Sztrategikon*, majd ennek nyomán Bölcs Leó *Taktikája* ezért azt javasolta, hogy negyvenéves korukig gyakoroltassák a lovasíjászatot a katonákkal, s csak a legfiatalabb, kiképzelten újoncoknak engedjék meg, hogy hajítódárdákat használjanak íj helyett. A sikeres hadvezérek még hadjárataik előtt alapos kiképzésben részesítették embereiket: a katonáknak minden lövéstechnikát ismerniük kellett, és gyakorolták a céllövészetet álló és mozgó célra is. A 10. század második felében Niképhorosz Phókasz császár ismét nagy súlyt helyezett arra, hogy a gerelyhajítás mellett megtanítsa embereit a lóhátról történő nyilazásra és arra is, hogy ha úgy hozza a helyzet, akár futás közben is célba találjanak.

Mindennek fényében meglepő, hogy a 6. századból származik az első ismert bizánci íjászati értekezés, amiből kitűnik, hogy a bizánci hadseregben már ekkor is ismerték és használták mind a háromféle húrfogást, s Anonymus Byzantiosz hasonló korú hadügyi traktátusa is foglalkozott már az íjak harctéri használatával.

B. Sz. J.

A HONFOGLALÓK ÉS AZ ÍJÁSZAT

Íjászat

Az íjászfelszerelés és annak használata

Jóllehet az utóbbi idők kutatásai több új megállapítást hoztak a 10. századi magyarok harcászatáról, ám a korábbinál jóval árnyaltabb kép ellenére sem tűnik kétségesnek, hogy a merevszarvú összetett reflexíjak csakugyan kiemelkedő szerepet játszottak a magyar oldalon a különféle fegyveres konfliktusokban. Annak ellenére sem, hogy a magyarok a forrásoknak csak egy részében jelennek meg íjukat mesteri szinten – de legalábbis az ellenfelek számára felülmúlhatatlan hatékonysággal – használó lovas harcosokként. (Lásd Regino és Maszúdi leírásait a 24. és xxx oldalon.) Taktikájuk más elemeiről, például a közelharcról szóló, szintúgy gyér adatok elegendőek voltak ahhoz az általánosnak mondható kutatói véleménynek a kialakulásához, amely eleinket szinte csak „könnyű fegyverzetű” lovasíjászként azonosította.

Mára ez az egyoldalúság valamelyest csökkenni látszik, emellett az olyan tévhitek sem tarthatóak, mint például az, hogy a magyarok íjaival nagyobb távolságra lehetett lőni, mint a bizánci, különösen pedig a nyugati ellenfelek fegyvereivel. Azt is tudjuk, hogy a régebbi szakirodalomban sokszor felbukkanó „ismeretlen magyar taktika” nem volt ismeretlen a velünk háborúzó szomszédoknál, sem Európa távolabbi tájain. (Lásd a 31–33. oldalon írottakat!) Adódik tehát a kérdés, hogy tulajdonképpen minek is köszönhatték a magyarok a 10. század első felében a győzelmeiket?

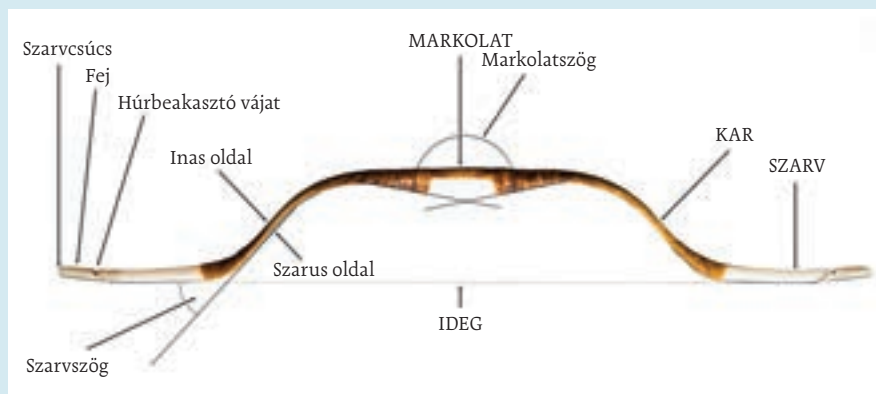
A korszakról szóló írott források és képes ábrázolások elégtelensége, hiánya miatt más belső-ázsiai – illetve onnan származó – lovasíjász harci kultúrák (kun, mongol, mameluk, esetleg oszmán) segítségével vázolható fel a 10. századi magyar harci sikerek technikai-gyakorlati háttere.

Az egyik tényező mindenképpen a kisgyermekkortól kezdődő állandó gyakorlás és a képességek szinten tartása, azzal a fontos

Mi a merevszarvú reflexíj?

Az íjak általában ajzatlanul is mutatnak valamilyen görbületet. Azokat az íjakat nevezzük reflexíjaknak (helytelenül visszacsapó íjaknak), amelyeket felajzáskor a nyugalmi görbületükkel ellentétes irányba kell meghajlítani. Ezen a csoporton belül van egy kisebb csoport, ahol az íj rugalmas karjainak a szabad vége kb. 5–25 cm hosszan merev. Ez a merev szakasz erőként segíti meghajlítani a kar rugalmas részét.

Sz. G.

AZ ÖSSZETETT REFLEXÍJ FŐ RÉSZEI. FOTÓ: BENCSIK PÉTER

megjegyzéssel, hogy a magyarok körében is nagy valószínűséggel elkülönítendő az elit katona kiképzése, illetve a lovasíjászatot a mindennapi élet részeként gyakorló pásztorkatona tudása. A fegyelem és a parancsok azonnali végrehajtása mindkettőnél alapkövetelmény lehetett, ám a nem professzionális réteg – noha adott esetben nála is élet vagy halál kérdése lehetett a lovasharc és így az íj használatának készség szintű ismerete – nem volt alkalmas olyan (esetleg éppen közelharc) feladatok végrehajtására, mint a kifejezetten a harci tudásukból élő zsoldosok. Ez utóbbiak lehettek a 10. századi magyar katonai vállalkozások azon szereplői, akik társadalmi státuszuk és anyagi helyzetük mellett olyan harci képességekkel bírtak, amelyek keresett harcosokká tették őket.

„Dzú'l-Hiddza 18-án [szeptember 3.], pénteken pedig megérkezett Muhammad bin Hásim miniszternek, Zaragoza urának követe s vele öt fogoly turk férfi, akiket meghagytak eredeti külsejükben és ruházatukban. [...] A kalifa megszemlélte őket. Felvették az iszlám vallást, majd a kalifa besoroztatta őket testőrei közé.”

Ibn Hajján a 942-ben elfogott magyarokról, 11. század

A magas szintű fegyverhasználat és lovastudás mellett a magyar harcos esetében is a fegyverváltás képességének birtoklása lehetett a másik kiemelkedően fontos tényező: a lovas harcos az adott harci feladatnak megfelelően hol lovasíjászként, hol pedig közelharci, azaz szálfegyverekkel küzdött, méghozzá úgy, hogy ezeket mind magánál tartotta, ahogyan azt a magyarokra is vonatkoztatható bizánci forrás leírja (lásd Bölcs Leó leírását az 21. oldalon, valamint a fegyverváltásról írottakat az 59. oldalon!). Ehhez a képességhez persze egy hosszú évszázadok alatt tökéletesített fegyverrendszer szükségeltetett, amit

KUN HARCOS KÉT
TARTALÉK NYÍLVESSZÓT
TART AZ ÍJÁT FESZÍTŐ
KEZÉBEN.
KAKASLOMNIC,
1420-AS ÉVEK.

KÉT TARTALÉKNYILAT TARTÓ HARCOS
RUKNEDDÍN KILICS ARSZLÁN
SZELDZSUK SZULTÁN PÉNZÉN, 1248/1249.

a harcos célszerűen és kényelmesen tudott kezelni, attól függetlenül, hogy számszerűen hány elemét vitte is magával. A rendszer központi eleme az a fegyverőv volt, amelynek – jobbkezes lovasíjász esetében – a bal oldalára a felajzott íj tárolására szolgáló készenléti íjtartó, jobb oldalára pedig a nyíltegez került. Mai magyarországi rekonstrukciós kísérletek sikeresen modellezték ezeknek az eszközöknek a felfüggesztési és használati lehetőségeit is. (Bármilyen hihetetlen, egy olyan egyszerűnek tűnő művelet, mint a tegez övre való akasztása, rengeteg problémát vet fel.) Ezekből a kísérletekből tudjuk, hogy a nyíltegez kialakítása, a tető ferde kiképzése semmiféle gondot nem okoz a hegygel felfelé tárazott nyilak kivételekor. Sőt, a harcos egyetlen mozdulattal akár több nyilat is az íjat feszítő – jobbkezeseknél a jobb – kezébe foghatott, ezzel gyorsítva a lövésfolyamatot. E „praktikát” a 14. századi mameluk íjászkönyvekben részletesen leírták, és több ábrázolása is ismert. A honfoglalást megelőző és követő évszázadokból viszont nincs arra adat, hogy további nyilakat az íjat tartó kézben tartottak volna, ahogyan pl. László Gyula ábrázolta. Hogy a nyíl az íjnak jobb vagy bal oldalán futott-e ki, azt nem tudjuk, a számba vehető leírások és a fegyvercsoport használatának

A NYÍLVESSZŐ KIFUTTATÁSA AZ ÍJ JOBB OLDALÁN.

A NYÍLVESSZŐ KIFUTTATÁSA AZ ÍJ BAL OLDALÁN.

logikája inkább a jobb oldalra utalnak. (Nyugat-Európában, és a mai sportíjászatban is a nyíl a bal oldalra kerül.) A magyarok húrkezelési technikája szintén nem ismert, a kézenfekvő hüvelykgyűrűs megoldás mellett más lehetőségek is számításba jöhetnek. *(Lásd a feszítésről szóló részt a 74–77. oldalon!)*

Hogy hívhatták?

Az íjászattal kapcsolatos magyar terminológia érdekesen alakult. Íj szavunkat későn jegyezték le először (1372), eredete bizonytalan, talán finnugor nyelvi párhuzamokkal bír. Az mindenesetre sokatmondó, hogy semmiképp sem származik a magyarsággal kapcsolatba kerülő nyelvekből. Érdekes, hogy egy időben inkább az ív szót használták, ami azonban az eredetibb íjból keletkezett, azután pedig ebben az értelemben elhalt. Nyíl szavunk egyértelműen ősi, rokonai a finnugor nyelvekben találhatók meg. Az ideg eredendően kifejezetten az íj húrját jelentette, más jelentéstartalmi később alakultak ki. Ezzel szemben a húr szó eredete ismeretlen, és kezdetben bél értelemben használták. A tegez – első lejegyzése: 1237 – rokonai az ugor nyelvekben (vogul, osztják) találhatók meg, amelyekben kifejezetten az övön hordott nyíltartó készség jelölésére szolgál. Ez azért érdekes, mert eszerint a szó nem korábbi finnugor örökség, hanem az ugor időkből való. A ma már lassan kivesző puzdra rokonsága a nyugati sláv nyelvekben található meg, ahol azonban doboz, tok értelemben áll.

S. B.

Merre lő a lovasíjász?

Az alább leírt kísérletet olyan lovasíjászok végezték, akik fél éven át heti egy-két alkalommal gyakorolnak, és kerekén két éve kezdték el a hüvelykujjas ideghúzási technika alkalmazását. (A hajdani mérce szerint valószínűleg kezdő fegyverforgatóknak minősülnének.)

A belőhető szöveget lovaspályán, jól képzett lovakkal, 113, 119 és 131 cm ideghosszú íjakkal vizsgálták. (A legkisebb íj egy gyenge gyermekíj, mely csak mérete miatt került a kísérletbe. A 119 cm ideghosszú darab egy 60 font erejű, a 131 cm-es pedig egy 80 font erejű magyar íjreplika volt. A kísérlet során a lovasok bőr-, illetve nemezpáncélt viseltek, s kopját is vittek magukkal az íj és a nyíltegez mellett.) Jobbkezes íjász esetén a bal oldali térség könnyűszerrel belőhető, előre és hátra némi gyakorlással megoldható, a jobbra való lövéshez viszont komoly felkészülés szükséges. (Az álló lovon, illetve gyenge – 25–30 font erejű – íjjal végzett lövések természetesen jobb eredményeket hoztak.)

LOVASROHAM MODELLEZÉSE – ZENGŐ NYÍL HAGYOMÁNYŐRZŐ
LOVAS- ÉS ÍJÁSZEGYESÜLET. FOTÓ: KASS VIKTOR

A jobbra eső terület belövéséhez az íjat át kell emelni a ló nyakán, ami rövidebb íj esetében sokkal egyszerűbb. Hátrafelé lövés esetén a vállon viselt kopja is akadályozhatja a lövést, amely ráadásul a harcos törzsének csavarodása miatt átkerülhet a ló másik oldalára is, ezzel további nehézségeket okozva. A bal kézben tartott íjjal jobb felé löni különösen harci – 80–100 font erejű – íjakkal nehéz: a csavarodó felsőtest ugyanis gátolja az erő kifejtést.

Amennyiben több lovas együtt, alakzatban kíván végrehajtani egy támadást, akkor nem csekély gondot okoz a lovak egy vonalban tartása, ami fokozott szárhasználatot igényel, így viszont csökkenhet a lövések száma, a pontosság pedig gyengül. A kísérlet során a lovasok 300 méter hosszú távolságot lovagoltak. Induláskor a kopja a vállukon, az íj és a nyilak a tegezekben voltak. (15-15 nyilat helyeztek hegygel felfelé a meglehetősen szűk, honfoglalás kori leletek alapján készült deszkategezekbe, hogy a nyilak elővételének kérdése is vizsgálható legyen.) Rohamvágóban (kb. 30 km/h) két lövést adtak le úgy, hogy a szakasz végére az íjat eltették, a kopját pedig használatra kész pozícióban kézbe vették. A kísérletet a két legtapasztaltabb lóval megismélték: 100 méteres távon előrefelé, távoli – 100 m-en túli – célpontra három-négy lövést sikerült leadni, hátrafelé ugyanezen a távon két-három lövés volt kivitelezhető. Természetesen a lövések pontossága szempontjából nem mindegy, hogy a célpont áll, esetleg a vágta irányával egyező, ellentétes, netán oldalirányban mozog, már csak az íj használatának könnyebb vagy nehezebb volta miatt sem.

A kísérleteket négy, illetve két lovas végezte, pillanatnyilag nincsenek arról tapasztalatok, hogy több száz lovas egyidejű rohama milyen problémákat vethet fel, és természetesen nem volt jelen támadó, „visszalövő” ellenség sem.

K. A.

A fegyverövre került a harcosok szablyája vagy fokosa is, míg a kopja (hosszú döfőlándzsa) használaton kívüli rögzítésére más megoldást alkalmaztak. Ez a szerelék a fegyverváltáson kívül a lóváltást is lehetővé tette, ugyanakkor szükség esetén egyetlen mozdulattal oldható is volt, ami bizonyos helyzetekben szintén fontos lehetett.

Íjlesztési módok

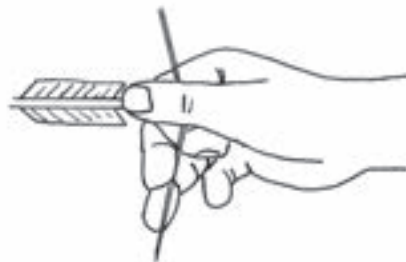
A történelem során az íj fészítésének többféle formája alakult ki, alapvetően az alkalmazott íj méretétől, formájától, erejétől, a harceljárás, illetve az alkalmazás módjától függően. Jóllehet számos változat fordul elő, mégis öt alapvető íjlesztési módot lehet megkülönböztetni.

1. Az íjász a nyílveesszőt az idegre helyezve, annak végét a hüvelyk- és mutatóujjal szorítva feszíti az íjat. Ezt az íjfeszítési módot általában gyenge íjagnál, rövid húzás-hossz esetén lehet alkalmazni. Jobbkezes íjász esetében a nyílveessző a markolat bal oldalán, az íjat tartó kéz mutatóujjának tövén, annak tetején fut ki. Dél-amerikai indián és afrikai törzseknél fordul elő.

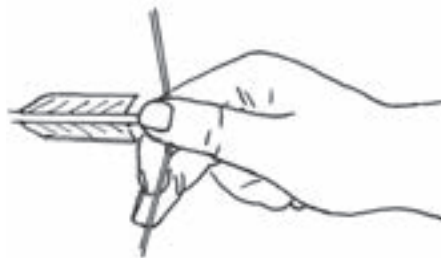
A NYÍL HÚZÁSA HÜVELYK ÉS MUTATÓUJJAL.

2. Az előző változat „továbbfejlesztése”. Az íjász a nyílveesszőt a hüvelyk- és mutatóujjal szorítva, a középső és gyűrűsujj első percét a nyílveessző alatt az idegre helyezve feszíti az íjat. Jobbkezes íjász esetében a nyílveessző a markolat bal oldalán, az íjat tartó kéz mutatóujjának tövén, annak tetején fut ki.

A NYÍL HÚZÁSA HÜVELYK, MUTATÓ-, KÖZÉPSŐ ÉS GYŰRŰSUJJAL.

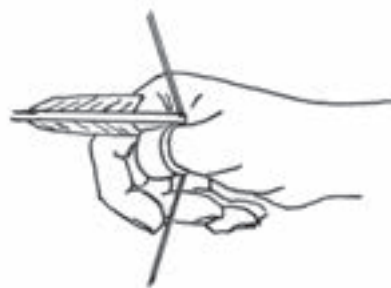
3. Az íjász a nyílveesszőt az első változathoz hasonlóan helyezi az idegre, de a mutatóujj majdnem egyenesen, csak az utolsó percét behajlítva rögzíti a nyílveesszőt, az ideget pedig a mutató- és a középső ujj első percével feszíti meg. Az észak-amerikai indiánoknál, illetve Délkelet-Ázsiában fordul elő. Jobbkezes íjász esetében a nyílveessző a markolat bal oldalán, az íjat tartó kéz mutatóujjának tövén, annak tetején fut ki.

A NYÍL FOGÁSA KINYÚJTOTT MUTATÓUJJAL.

HÚZÁS HÁROM UJJAL („MEDITERRÁN HÚZÁS”).

HÜVELYKUJJAS („ÁZSIAI”, „MONGOL”) HÚZÁS.

ÍJÁSZGYŰRŰ A RUSZ HAGYATÉKÁBÓL, 12–13. SZÁZAD.

4. Háromujjas, más néven mediterrán feszítési mód. Az íjász az íjat a mutató-, középső és gyűrűsujjal feszíti, a nyílvevő a mutató- és középső ujj között helyezkedik el. Jobbkezes íjász esetében a nyílvevő a markolat bal oldalán, az íjat tartó kéz mutatóujjának tövéén, annak tetején fut ki. Korunk általános sportíjász feszítési módja, de a történelem során alapvetően az angolszász területeken, valamint a Kaukázusban és India északi részén is alkalmazták. Ennek a feszítési módnak a változatai széles körben elterjedtek, kétujjas változata – amikor a mutató- és középső ujj húz – a középkorban volt népszerű Európában. Egy másik lehetőség, hogy mind a három ujj a nyílvevő alatt helyezkedik el.

5. A hüvelykujjas – más néven ázsiai vagy mongol – feszítési mód alapjaiban tér el az eddig bemutatottaktól. A nyílvevő a markolat jobb oldalán, a tartó kéz hüvelykujjának tövéén, annak tetején fut ki. Az ideget a behajlított hüvelykujjal feszítik, amit a ráhajlított mutatóujj – esetleg középső ujj – erősít meg, miközben a nyílvevőt a mutatóujj tövének oldala rögzíti az idegen. A sztyeppe lovassnépek alapvető íjfeszítési módja ez, mely lehetővé teszi erős íjak feszítését is, valamint kevésbé érzékeny a ló és lovasa mozgására. A feszítés és oldás könnyebbé tétele érdekében általában a hüvelykujjra húzott íjászgyűrűt is használnak, amely készülhet bőrből, szaruból, csontból, fémből, jádéből. E gyűrű formailag is nagy változatosságot mutat a különböző népeknél az egyszerű karikától a nyelves és cső formáig bezárólag. Az eurázsiai sztyepperégióban és a hozzá kapcsolódó területeken használták.

JELLEGZETES SZÁSZÁNIDA
HÚZÁSI MÓD
EGY EZÜSTTÁLRÓL,
7. SZÁZAD (?).

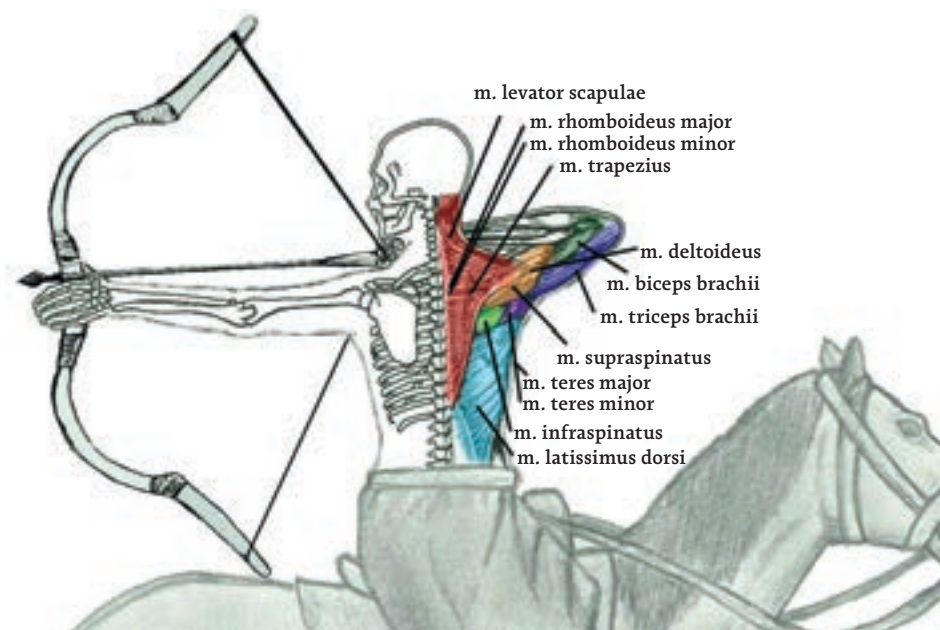
Meg kell említeni egy még nem egyértelműen azonosított feszítési módot is, a szászánidákét. Itt a mutatóujj kinyújtva a nyílveesszót támasztja meg, miközben a középső és a gyűrűsujj behajlik, a kisujj pedig nyújtva van. Az ábrázolások pontatlansága miatt pillanatnyilag nem dönthető el, hogy a hüvelykujjas vagy valamelyik mediterrán húzásmód változatáról van-e szó.

A honfoglaló magyarok íjlesztési módjáról semmilyen közvetlen információval nem rendelkezünk, csak következtetni tudunk rá abból, hogy a tegezekben hegygel felfelé helyezkedtek el a nyílveesszők: a kortárs források szerint ilyenkor hüvelykujjas húzást alkalmaztak.

A honfoglalás kori íjászat antropológiai nyomai

A korabeli íjászat megismerése szempontjából a leletek antropológiai vizsgálata rendkívül fontos információkat szolgáltat. A fizikai terhelés – munka, edzés – következtében a terhelt izom vagy izomcsoport tapadási felületei a csontokon megnövekedhetnek, megváltoznak: jól érzékelhető csontbarázdák, kiemelkedések vagy bemélyedések keletkezhetnek a csontokon.

Az íjászat harci, vadászati szintű elsajátítása folyamatos edzést igényel, azaz jó vizsgálati alap, ráadásul egyedülálló is, hiszen a lövési mozdulatsor anatómiailag igen komplex folyamat: véghezviteléhez a törzs, a karok és a kezek izmainak összetett munkája

AZ ÍJÁSZAT MOZGÁS-SOROZATÁBAN RÉSZT VEVŐ FŐBB IZMOK, ANATÓMIAI KÉPLETEK.

szükséges, vagyis aktivitási nyomokra együttesen számíthatunk a lapockákon, kulcscsontokon, felkarcsontokon, orsócsontokon és singcsontokon.

Azt, hogy az eltemetett rendszeresen íjászkodott, akkor állapíthatjuk meg nagy biztonsággal, ha íjászfelszereléssel temették el, és a csontvázán megfigyelhető tünetek alapján következtethetünk magára az íjász-aktivitásra is. Az elváltozások kialakulását elsősorban a behatás ereje, hossza és rendszeressége – pl. „az edzés” gyakorisága – befolyásolta. Különösen körültekintően kell vizsgálni a gyermekek és az idősek csontjait, hiszen az előbbieket esetében nem biztos, hogy már kialakultak ezek az elváltozások, míg az utóbbiaknál az aktivitás abbamaradásával a csontfelszínek is módosulhatnak.

Igen érdekes eredményekkel jártak a Sárretudvari–Hízóföld 10. századi temetőjének íjászmaradványain elvégzett vizsgálatok.

A temetőt az teszi különlegessé, hogy az összesen 262 sír közül 58-ban találtak íjászfelszerelést, nyílhegyet, tegez vasalásait vagy íjlemez-t. Az 58, fegyverrel ellátott egyén között 14 év alatti gyerekek is voltak, ám egy részükénél már felismerhetők voltak az aktivitásra utaló, olykor igen markáns nyomok, ami azt jelenti, hogy az edzések már kisgyermekkorban elkezdődtek. Természetesen a felnőtteknél teljesebb ki a kép, s esetükben számos izom hipertrófiája (túltengése) regisztrálható, leggyakrabban a borda-kulcscsonti szalag, a deltaizom, a csuklyásizom, a nagy mellizom, a széles hátizom, a nagy görgetegizom, a kétfejű karizom és a karizom esetében.

A felsorolt „íjász-markerek”-et a karok és a vállöv nagy csontjain határoztuk meg. Joggal merülhetne fel bármiben, hogy miért nem vizsgáltuk az íjászatban fontos szerepet játszó ujjak maradványait: sajnálatos módon az apró ujjcsontok nagyobb része elvész a feltárás és a raktározás során, így azok vizsgálatra általában alkalmatlanok.

AZ ÍJÁSZFELSZERELÉSSEL ELTEMETETT FÉRFIAKNÁL JELLEMZŐ HIPERTRÓFIÁS PONTOK.
AZ 5. SÍRBAN NYUGVÓ FÉRFI FELKARCSONTJÁN (1. SZÉLES HÁTIZOM; 2. NAGY MELLIZOM; 3. NAGY GÖRGETEGIZOM),
KULCSCSONTJÁN (1. DELTAIZOM; 2. CSUKLYÁSIZOM; 3. BORDA-KULCSCSONTI SZALAG)
ÉS AZ ORSÓ- (1. KÉTFEJŰ KARIZOM), ILLETVE SINGCSONTJÁN (2. KARIZOM).

A kéz anatómiai felépítésének köszönhetően viszont némileg pótolható a hiány: az ujjak hajlítói izmai az alkaron tapadnak, vagyis az orsó- és singcsontok részletes vizsgálata értékes információval szolgálhat a későbbiekben az ujjak használatát illetően is.

A kutatások szerint a sárrétudvari temetőben az íjászat mozgássorozata során használt izmok rendszeres erőltetés-nyomai az íj-mellékletes csontvázak esetében lényegesen gyakrabban figyelhetők meg, mint máshol. Izgalmas és érdekes azonban az is, hogy a fegyver nélkül eltemetett férfiak között is előfordulnak olyan esetek, melyek az íjászatra jellemző tipikus elváltozásokat mutatják. Számolnunk kell tehát azok körével, akik életükben szintén íjász harcosok voltak, de sírjukba valamilyen okból nem került – vagy nem jutott – fegyver.

Hagyományos íjászpróbák

Bár a magyar hagyományból ismert több íjászlegenda is, amelyek vagy csodás eseményeket jelenítenek meg – pl. Szent László füve –, vagy éppen egy híres találatnak állítanak emléket (mint amilyen Vörös Konrádot terítette le az augsburgi csatában), sajnos korabeli magyar versenyleírást nem ismerünk. Éppen ezért a hagyományos íjászpróbák leírásánál kénytelenek vagyunk más népektől származó anyagokból kiindulni.

Íjászoknak versenyeket, teszteket, vizsgákat, azaz különféle íjászpróbákat természetesen már akkor is rendeztek, amikor az íj mint fegyver még harctéri használatban volt. A korabeli íjászmegmérettetések ránk maradt leírásaiból látszik, hogy az eltérő versenyformák háttérében egyetlen fontos szempont húzódott, nevezetesen az, hogy általuk az íjászokat felkészítsék, edzésben tartsák az „éles” harctéri helyzetekre. Kiolvasható továbbá az is, hogy alapvetően három képesség birtoklását követelték meg az íjász harcosoktól. Ezek a kellő pontosság, a kellő gyorsaság és a kellő erő. (Mindez a lovas és a gyalogos íjászokra is igaz, bár eltérő mértékben.) Éppen ezért, ha a hagyományos íjászatról beszélünk, érdemes szakítanunk azzal a mára általánossá vált sztereotípiával, amely szerint az íjással szemben támasztott követelmény – csak és kizárólag – a pontos találat elérése volt. Természetesen ez is fontos, de közel sem az egyetlen kritérium.

„Gyöngö szolgájának mert látást mutatott,
Népem orvosává engem felavatott:
Jertek el! lássátok s higgysetek nevében:
A keresztyén népek igaz Istenében.”

Szóla s ment előre, a csoport követte,
Pázsitos szép helyre a népet vezette,
Tegzéből nyilat tön a felvont idegre,
S inte mindnyájoknak: térdepeljenek le.

Megfogadta a nép. Akkor a fejedelem
Ment tovább, s megállta egy dombosabb helyen,
Kézívét koronás feje fölé tartá, –
Pendült a feszes húr, mikor elpattantá.

A nyíl meg süvöltött a levegő égbén,
Mint egy futó csillag tündökölt reptében,
Majd leszállt a földre szárnyasuhogtatva,
Szigonyáig fúrta fényes hegyét abba.

A király pedig ment fölvenni a nyilat,
S ím egy fűlevél van kopótyuja alatt:
Ismeretes fűnek volt az a levele,
Melynek a nép száján keresztfű a neve.

Arany János: Szent László fűve, részlet

Mindezeket természetesen a fokozatosság elvét betartva sajátították el az ijászok. Először közeli célokra lőttek gyenge ijakkal. Majd ahogy fejlődtek, egyre távolabbra került a cél, amelyet egyre erősebb ijakat használva és egyre gyorsabban leadott lövésekkel kellett eltalálniuk. A három képesség elsajátítását gyakran külön-külön feladatokon keresztül gyakorolták, de ismert néhány olyan leírás is, ahol ezek közül kettő vagy akár mindhárom egy feladatban összevonva jelent meg. A fentiek illusztrálására bemutatunk két példát az egykori mameluk, illetve a japán ijászgyakorlatból.

Az íjász céljairól

„Az íjászatnál a következőkre törekszünk: találatbiztos, erőteljes és gyors lövésre. Mert ez nemcsak az ellenséggel szembeni ellenáláshoz hasznos, hanem a visszavonulásnál és az üldözésnél is.” *Peri Toxeias, Bizánc, 6. század*

„Ha az íjász kilővén a nyilat a célpontot eltalálja, de a nyíl nem hatol át azon, akkor semmi haszna nincs. ...Ha a nyíl a célt eltalálja, áthatol rajta, és az íjász is megóvja magát az ellenségtől, de nem tudja a nyilat gyorsan kilőni, akkor annak sincs haszna: hiszen az ellenség elszalad, s a késedelmes nyíllövés miatt az íjász célját nem éri el. Ha a nyíl a célt eltalálja és áthatol rajta, az íjász pedig megóvja magát az ellenségtől, és a nyilakat is gyorsan lövi ki, de az ellenségtől nincs elég messze, mindez mit sem ér: az ellenségre közelről nem lőhet nyilat, mert az ráveti magát és megöli őt.”

Az íjászat tudományának könyve, Egyiptom, 1390

MAMELUK ÍJÁSZGYAKORLATOK ÁBRÁZOLÁSA
EGY 15. SZÁZAD VÉGI KÉZIRATBÓL.

A mameluk gyalogos íjásznak azzal kellett bizonyítania *pontosságát*, hogy 60 íj távolságról, azaz megközelítőleg 69 méterről három egymást követő lövéssel háromszor kellett eltalálnia egy hozzávetőleg 1 méter átmérőjű célfelületet. Az erő vonatkozásában e fenti feladatot a további megkötéssel egészítették ki, hogy fél távon (kb. 35 méteren) egy átlagos magasságú álló ember kinyújtott karjának magasságában, kb. 2,4–2,5 méter magasságban egy kötelet feszítettek ki, és a nyílnak ez alatt a kötél alatt kellett elhaladnia és eltalálnia a célt. Amelyik íj és íjász képes volt erre, az már kellő

erejűnek számított. Ismert továbbá velük kapcsolatban, hogy 260–300 méter körüli távokra is gyakoroltak, mindezt relatíve nehéz harci nyilakkal. Ehhez pedig olyan erős íjak használatára volt szükség, amelyek jócskán meghaladták a ma általánosan használatban lévő íjak erejét. Ami a kellő lögyorsaságot illeti, arról így írtak: „Ha meg akarod határozni a kézügyességedet és a gyorsaságodat, végy három nyilat, állj fel és lőj hatvan íj [69 m] távolságra. Ha ki tudod lőni a harmadikat, és csak azután látod porzani az első nyilat, hogy a harmadik elhagyta az íjat, akkor eléggé gyors vagy.”

A középkori japánban a *Sok nyíl* (*Ōyakazu*) versenyében az erő, pontosság és gyorsaság hármását egy feladatba kombinálták. A megmérettetésre a kiotói Szandzsuszangendó templom fedett teraszán került sor. A terasz hossza 119,9 méter, szélessége 2,2 méter, magassága pedig 5,66 méter. A részt vevő íjászoknak ezen a szűk és a hosszához mérten meglehetősen alacsony „csatornában” kellett lövéseiket leadniuk. Érvényes találatnak az a lövés számított, amikor a nyíl a veranda teljes (tehát közel 120 méteres) hosszán végigszállt, azaz nem akadt el sem a mennyezetben, sem pedig oldalirányban nem tért ki jobban, mint 1,1 méter. Ez pedig egyrészt erős, másrésztől meglehetősen pontos lövést követelt meg az íjásztól. A cél a lehető

A mameluk lovasíjászok kiképzéséről

„Amikor lóhátról kívánsz íjjal lőni, vegyél egy gyenge íjat és ahhoz való nyilakat, amelyek megfelelőek ehhez a gyakorlathoz. Majd állíts fel 5 *barcot* [céltárgyat] egymás után. A távolságnak 40 *arsinnak* kell lennie közöttük. Majd fogj 5 nyílveesszőt, lovagolj sebesen, és lőj azokra egymás után. Amikor már kellően jól lösz, csökkentsd a *barcok* közötti távolságot 30 *arsinra*. Majd mindaddig csökkentsd a *barcok* közötti távolságot, míg az nem lesz hét lépés. Amikor már megfelelő ügyességre tettél szert, akkor próbálj gyorsabban lőni. Ehhez a gyakorlathoz a hét lépés távolság a határ. Majd állítsd fel a *barcokat* más módon, azaz három *barcot* a bal oldaladra és velük szemben két *barcot* a jobb oldaladra. Majd lovagolj sebesen, és lőj először az egyik bal oldalra, majd utána az egyik jobb oldalra, ha meg tudod ezt tenni. Amikor már ügyességre teszel szert ebben a gyakorlatban, vegyél egy erős íjat, és lőj oly módon, ahogy a gyenge íjjal tetted.”

Munjatu'l-guzát, 15. század

ÓJAKAZU:
JAPÁN ÍJÁSZPRÓBA
A SZANDZSÚSZANGENDÓ
TEPLOMBAN.
UTAGAVA TOJOHARU
FESTMÉNYE,
1772–1781 KÖZÖTT.

legtöbb érvényes lövés leadása volt 24 óra alatt. A feljegyzett legjobb eredmények szinte már emberfeletti teljesítményekről árulkodnak, s mutatják a korabeli íjász harcosok roppant felkészültségét. A *Sok nyíl* verseny legeredményesebb íjászát Vasza Daihacsironak hívták, aki 13 053 nyíl kilövése során 8133 érvényes találatot ért el. Ez átlagosan 6,6 mp-es lögyorsaságot jelentett, mindezt 24 órán át fenntartva.

Újjáéledő íjászhagyományok Magyarországon

Az íjászat a korai magyarság történetében egészen biztos kitüntetett szerepet kapott, s ellenfeleik is ezt tekinthették jellegzetes, rettegett fegyverüknek. S bár a 16. századig minden bizonnyal aktívan

„Ha valami pénznek szerit teheti kegyelmed valami jóakarónk által, az ki Törökországban jár, hozatna kegyelmed egy kisdéd tegzes kézíjat az gyermekeknek, olyan skófiummal varrottat, mint Dobay hozott volt.” *Özvegy Sennyeyné Paczoth Judit levele Gál Ferencnek, 1641*

használták, a török háborúk idején a tűzfegyverek rövid úton kiszorították és feledésre ítélték. A 17. században időnként még elő-elővették vadászatra, a zsákmányolt török íjak pedig a főúri fegyvertárak díszai voltak, netán gyerekjátéknak tekintették őket. Az íj kiesett a történelmi emlékezetből, senkinek nem jutott eszébe, hogy éppen e fegyver volt a dicső elődök rettegett harci eszköze. A honfoglalók ábrázolása során sem kapott kitüntetett helyet, többnyire meg sem jelent. A feledés hosszú volt: a budapesti Hősök terén a hét vezér közül mindössze egy visel íjat, pedig a szobrok a 20. század első felében készültek. Döntő változást a régészet hozott: az íjak maradványainak megtalálása és felismerése gyökeresen átalakította

„HUN” HARCOS RÓMAI
KATONÁVAL KÜZD LÁSZLÓ
GYULA FESTMÉNYÉN.

KASSAI LAJOS LOVASÍJÁSZ VILÁGBAJNOK.

MÓNUS JÓZSEF
TÁVLÖVŐ VILÁGBAJNOK.
FOTÓ: VAJÓ SÁNDOR

a szemléletet. László Gyulának köszönhető, hogy mindez nem maradt a kutatók „titka”: a neves régész kiváló grafikus és festőművész volt egyben, aki minden lehetséges módon népszerűsítette tudományos eredményeit. Az íjász honfoglaló képe ott van az 1944-ben megjelent *A honfoglaló magyar nép életében*, illetve a Gárdonyi *A láthatatlan emberéből* készült diafilmen is. A 20. század második felében az íj szorosan összekapcsolódott a honfoglalókkal. A következő nagy lépés az 1990-es években következett be: megkezdődött a reflexíjak modern anyagú, olcsó, biztonságos változatainak tömeggyártása. Ettől kezdve nemcsak tudni lehetett a fegyverről, de ki is lehetett azt próbálni, méghozzá mindenki számára. A 90-es években, de főképpen az új évezred elején gomba módra szaporodtak a „hagyományőrző” íjászcsoporthoz, s valószínűleg tömegmozgalom alakult ki. Ezt mutatja az ópusztaszeri „íjásznappal”, ahol

rendre sok száz íjász lő egyszerre. Mindehhez társulnak a hagyományőrző íjászatban elért nemzetközi eredmények: Kassai Lajos vagy Mónus József rekordjai messze határainkon túl is mutatják: a régi magyar íjászvirtus feltámadt. Közben pedig a sokáig elfeledett íj újra közismert lett, sőt tulajdonképpen a magyarság egyik szimbólumává vált. Ezt mutatja az a tény is, hogy a régi magyarok íját 2014-ben hungarikummá nyilvánították.

Az íj

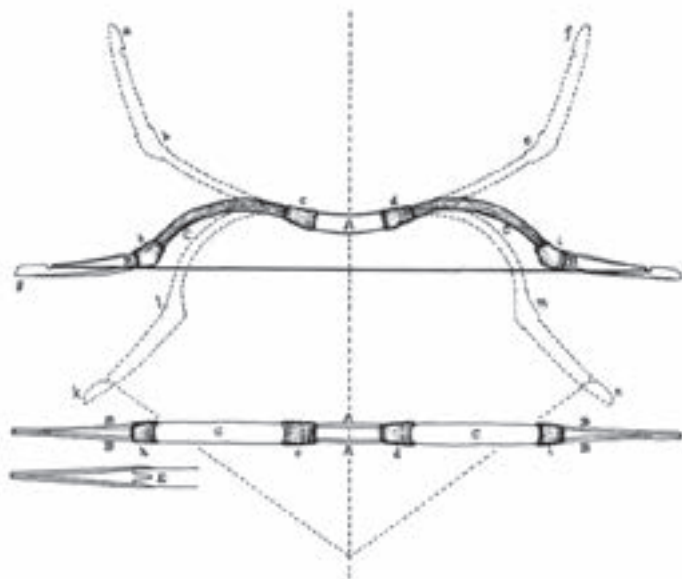
A honfoglalás kori íj megismerésének története

Történeti források alapján kétségtelen, hogy a honfoglaló magyarok legfőbb fegyverének az íj számított. E fegyver megismerésének igénye a 19. században és a 20. század első harmadában számos

hadtörténészt foglalkoztatott. A rendelkezésre álló egykorú írott források szűkszávsága, valamint a hiteles képi ábrázolások hiánya miatt az érdeklődés hamar a régészeti leletek felé fordult, mivel azonban a hazai földben a szerves anyagok nagy része az eltelt idők során lebomlott, az íj azonosítása sokáig váratott magára.

Csiki Sebestyén Károly zsenialitására és kitűnő tárgyelemző készségére volt szükség ahhoz, hogy a korábban nyíltegez vagy épp nemezpáncél részeként, netán takácseszközként meghatározott, keskeny, vékony lemezből kifaragott, sajátos alakú tárgyakban felismerhetővé váljanak előbb 1930-ban az avarok, majd két évvel később a honfoglaló magyarok íjainak maradványai. Sebestyén nagy alaposággal járta körül a témát: összegyűjtötte korának leleteit, részletesen elemezte azok jellemzőit, végül épen fennmaradt újkori ázsiai – mongol, baskír, szamojéd stb. – íjak alapján egy rajzos rekonstrukciót is közreadott.

Talán éppen Sebestyén kiváló munkájának köszönhető, hogy a régészeti kutatás a későbbiekben – a kérdést megoldottnak érezve – csekély figyelmet szentelt az íjlemezeknek. Az eltelt majd' 80

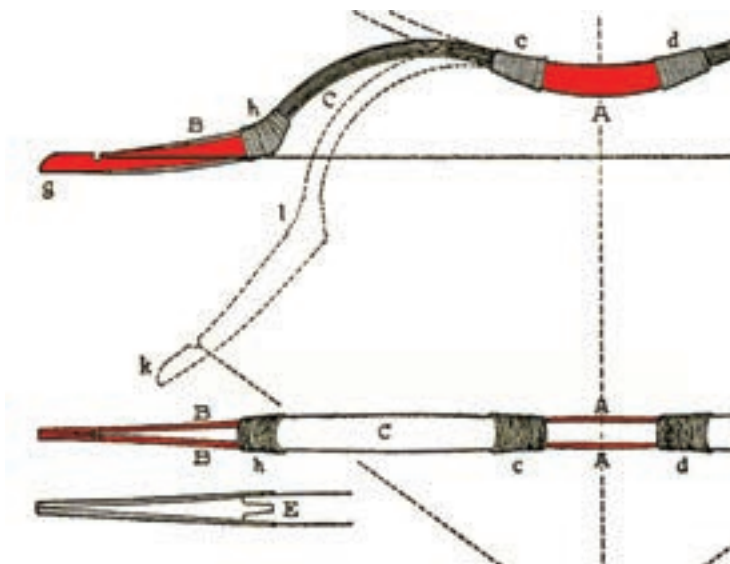

AZ ÍJ SZERKEZETE ÉS
MŰKÖDÉSE Cs. SEBESTYÉN
KÁROLY REKONSTRUKCIÓS
RAJZÁN (1932).

BÍRÓ ÁDÁM ÉS
BENCsik PÉTER
ÍJREKONSTRUKCIÓJA
A MAGYARHOMOROG-
KÖNYADOMBI 103. SÍR
LELETEI ALAPJÁN.
FOTÓ: BENCsik PÉTER

év alatt tényleges régészeti elemző munka csupán egyetlen akadt, Révész László és B. Nagy Katalin tollából – mégpedig egy egyedi lelet értékelése kapcsán. A hiányt kiváló, de nem régész kutatók igyekeztek pótolni, mint Fábián Gyula, majd Szöllősy Gábor, akik a régészeti leletanyag feldolgozatlansága miatt főként rekonstrukciók építésével, valamint a népvándorlás kori íjak általános megismerésének kérdéseivel foglalkozhattak. Mindeközben a vonatkozó régészeti leletanyag mennyisége megsokszorozódott, s a feltérési, dokumentálási eljárások is sokat javultak. A ma már több mint 300 sírból ismert leletanyag feldolgozása és elemzése az elmúlt évtizedben történt meg. E kutatás eredményeinek köszönhetően épülhetett meg 2013-ban az első, minden szempontból régészeti megalapozottságú, tudományos igényű íjrekonstrukció.

A MARKOLAT-
ÉS A SZARVLEMEZEK
ELHELYEZKEDÉSE
AZ ÍJON.

Az íj régészeti maradványai

A honfoglaló magyarokhoz köthető hazai régészeti leletanyagban – kizárólag temetőkből, sírokban – előforduló íjmaradványok azokra az agancsból faragott íjlemezekre és íjlécekre korlátozódnak, amiket egykor az íjak merev részeire ragasztottak. Az íj két végén, vagyis a szarvain elhelyezkedőket szarvlemeznek, szarvlécnek, a markolaton lévőket pedig markolatlemeznek, markolatlécnek nevezi a kutatás. E merev íjrátétek tehát elsősorban az íjak szarvainak és markolatának alakjáról, méretéről, szerkezetéről hordoznak információt: szerencsés, bolygatatlan sír esetében pedig sírbeli elhelyezkedésük, egymástól való távolságuk és viszonyuk alapján az íj egészére vonatkozó következtetéseket is levonhatunk. Az agancs íjrátétek apró, de még mikroszkóp nélkül megfigyelhető jellegzetességei e merev íjrészek szerkezetéről és készítőtechnikájáról árulkodnak, de a hajlós karok felépítéséről, vagy éppen az íj famagjának anyagáról semmiféle adatot nem szolgáltatnak.

Az általános elképzelés szerint az íjszarv és a markolat két oldalán egy-egy oldalsó szarv- illetve markolatlemez szerepelt a honfoglalás kori hazai íjakon. Közülük elsősorban a szarvlemezek fontosak a kutatás számára sokféleségük és íjszerkezeti jellemzőik révén. Az oldalsó szarvlemezek hossza általában 19 és 29 cm között mozog, vastagságuk pedig gyakran az átlagos 1,5 mm alá esik, így a korábbi, népvándorlás kori szarvlemezekkel ellentétben funkciójuk feltehetőleg elsődlegesen nem az íjszarv merevítésében keresendő.

Szarvlemezeinket az ún. fejes, valamint a kétszer olyan gyakran előforduló fejetlen típusokra oszthatjuk íjszerkezeti jellegzetességeik és alakjuk alapján. A két típus egyazon sírban

HONFOGLALÁS KORI ÍJ
SZARV- ÉS
MARKOLATLEMEZEI
(TÖRÖKSZENTMIKLÓS-
SZENTTAMÁSPUSZTA).
FOTÓ: PETKES ZSOLT

FEJES (A) ÉS FEJETLEN (B)
SZARVLEMEZ
(BÉKÉS–POVÁDZUG,
MAGYARHOMOROG–
KÓNYADOMB).
FOTÓ: BÍRÓ ÁDÁM

keveredve csak rendkívül ritkán fordult eddig elő – bolygatatlan sírokban ráadásul különböző íjakról származtak az eltérő típusú lemezek.

Lényeges szarvméretbeli különbségek nem fordultak elő ugyanazon íjon, így úgy tűnik, hogy íjszarvak tekintetében a korabeli Kárpát-medencei íjak esetében az aszimmetria nem jöhet szóba.

Az oldalsó szarvlemezek egyes jellemzői alapján viszonylag gyakran megkísérélhető az íjszarv szerkezetének közel teljes rekonstruálása. A két fő szarvlemez típus ebből a szempontból még határozottabban elkülönül: a fejetlen lemezek döntő többsége egyenlő szárú háromszög átmetszetű szarvmagról árukkodik, míg a fejes példányok esetében vagy téglalap, vagy hibrid, háromszög-trapéz átmetszetű szerkezetet lehet megfigyelni. Utóbbi esetben az íjkarok elülső oldalán alkalmazott ínréteget az íjkészítők a „fejig” felragasztották – ez a fejetlen szarvszerkezetnél sosem fordult elő. Bár a két megoldás egyértelműen különböző fegyvertechnológiai hagyományt képvisel, történeti szempontból még nem tudjuk értelmezni: a két típus sem földrajzi, sem időrendi szempontból nem különül el, azaz a temetőkben általában mindkettő előfordul.

Említést érdemelnek még az íjszarvak cél felé eső, elülső oldalán szereplő szarvlecek, valamint az íjász felé eső, hátsó oldalon szereplő egyenlő szárú háromszög vagy trapéz alakú agancslemezek is, melyek eddig mindössze három, illetve négy esetben váltak ismertté. Az oldalsó szarvlemezek széleinek kialakítása alapján azonban feltételezhető, hogy a hátsó lemezek ritka előfordulása elsősorban szaruból készített és a földben elbomló megfelelőik számlájára írható.

A markolatlemezek a szarvlemezekhez képest jóval rövidebbek és zömökebbek, vastagságuk gyakorta akár az átlagos 3 mm-es érték fölé nő. Formai változataik sokasága és kialakításuk gyakori szabálytalansága feltűnő – ez utóbbi a szarvlemezek esetében csak igen ritkán figyelhető meg. Mindez arra utalhat, hogy készítésük során az íjszarvakkal ellentétben nem precíziós pontosságú munkát végeztek, elsődleges céljuk talán valóban az íj markolati részének megszilárdítása, merevítése lehetett. Mivel az oldalsó markolatlemezek szélei a markolaton nem értek össze, a markolat pontos szerkezeti rekonstrukciója általában nem lehetséges. Az eddig ismert, általában trapéz átmetszetű, agancsból faragott markolatlecek a markolat íjász

HÁROMSZÖG (A) ÉS TÉGLALAP (B) ÁTMETSZETŰ SZARVSZERKEZET, ILLETVE A KÉT MEGOLDÁS EGYMÁS MELLETT, A SZARVCÚCS FELŐL NÉZVE (C) (REKONSTRUKCIÓ A SZEGED–ÖTHALOMPUSZTAI ÉS A MAGYARHOMOROG-KÖNYADOMBI LELETEK ALAPJÁN). FOTÓ: BENCsik PéTER

felé eső oldalán, az oldalsó lemezek közt helyezkedtek el. Szerepük minden bizonnyal a hajlós íjkarok hátsó oldalára enyvezett szarulemezek közti távolság áthidalása volt, lerövidítve ezáltal az íjkarok fedéséhez szükséges szarulemezek hosszát. Kis példányszámuk – mindössze tíz darab – talán szaruból készített és földben elbomló megfelelőiknek köszönhető.

MARKOLATLÉC
ÉS ELHELYEZKEDÉSE
(SZENTES–
DEREKEGYHÁZI OLDAL).
FOTÓ: TÜRK ATTILA

GERINCELT SZARULEMEZTÖREDÉK ÉS MARKOLATLEMEZ (KISZOMBOR F–TEMETŐ, SZATYMAZ-JÁNOSSÁLLÁS). FOTÓ: BÍRÓ ÁDÁM

Érdemes röviden kitérni a gerincelt külső felszínű szarv- és markolatlemezre is, mivel kis esetszámuk ellenére, de Szeged környékén csoportosulva egy sajátos, déli központú műhelykörzetet, műhelyt rajzolnak ki.

Fontos megemlíteni, hogy a valamivel több mint száz, íjlemezket tartalmazó bolygatatlan sírból eddig mindössze néhány esetben került elő a várt hat darab: két-két szarv- és két markolatlemez. A sírok közel háromnegyedében ennél jóval kevesebbet találtak, mégpedig szinte az összes elképzelhető kombinációs lehetőségben, általában nem az íj szerkezetének megfelelő rendben. Az esetek harmadában a sírban csupán két markolatlemez feküdt, többségük ráadásul az íj szerkezeti rendjének megfelelő pozícióban. Ennek

alapján felvethető egy olyan íjtípus használata, amelynek szarvain nem, csak markolatán alkalmaztak agancslemezeket. (Ilyen a Moscsjevaja Balka-i lelőhelyen 1974-ben épen megtalált íj is.)

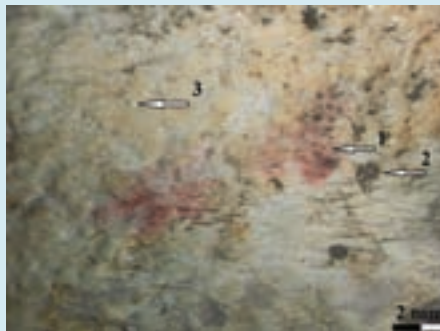
Említést érdemel, hogy a sírok több mint egyharmadában letörték a szarvlemezek húrvájattól a szarv csúcsáig tartó részét. E drasztikus beavatkozások az íjhoz kapcsolódó erős szimbolikus jelentéstartalmú temetkezési szokásokra utalnak, amelyeknek középpontjában az íj végső tönkretételét, valamint a rész egészet jelképező gondolkörét sejthetjük.

Festett íjlemezek

A honfoglalás kori íjak régészetiileg is vizsgálható, agancsból készült íjszarvakat és markolatokat borító lemezeinek önmagukban nagyon feltűnő színük van, mely egy vadászat során nem túl előnyös. Joggal vetődik tehát fel a kérdés, hogy a honfoglaló magyarok vajon alkalmaztak-e valamiféle burkolást, vagy színezést a fegyveren. A választ a természettudományos vizsgálatok módszereit, mikroszkópos megfigyeléseket és műszeres analitikai, elsősorban elemösszetételre irányuló vizsgálatokat alkalmazva kaphatjuk meg. A Piliny-Leshegy és Püspökladány-Eperjesvölgy lelőhelyekről származó lemezeken észlelt elszíneződéseken elvégzett vizsgálatok eredményei azt bizonyítják, hogy a festésnyomok a modern anyagoktól határozottan eltérnek, tehát a tárgyakkal egykorúak. Ráadásul a vizsgált minták egymáshoz képest is eltérő jellemzőkkel bírnak, így kutatásunk jelenlegi fázisában elmondhatjuk, hogy legalább kétféle színezőanyagot használtak íjak festésére. A vörös illetve ciklámen szín természetesen nem segíthette a vadászatot, hiszen ugyanúgy feltűnést kelt. Más funkciót viszont betölthetett. Az esztétikai szerepen túl tudjuk, hogy a steppei nomádok életében a színnel való megkülönböztetés nagy szerepet játszott (pl. törzsnevek, csapattestek elkülönítése), így a továbbiakban a honfoglalók kapcsán is számolnunk kell ezzel a lehetőséggel.

S. R. – T. B.

PÜSPÖKLADÁNY-EPERJESVÖLGY LELŐHELYRŐL
SZÁRMAZÓ ÍJLEMEZ FELÜLETÉN ÉSZLELHETŐ
FŐBB JELENSÉGEK: 1. VÖRÖS FESTÉS NYOMAI;
2. TALAJBÓL SZÁRMAZÓ SZENNYEZŐDÉS;
3. A RESTAURÁLÁS SORÁN A FELÜLETRE KERÜLT
ÁTLÁTSZÓ, FÉNYES ANYAG.

A MOSCSEVAJA BALKAI
ALÁN ÍJLELET, 8. SZÁZAD.

Az íj keleti párhuzamai és kapcsolatai

A fentiek következményeként a leletanyag csak a legritkább esetben teszi lehetővé az íj méreteinek, a karok csatlakozási szögeinek, az íj reflexének, stb. mérését. A 8–11. századi eurázsiai, épen maradt íjleletek elemzésétől azonban – az íjak földben elpusztuló anyagaira, szerkezetére vonatkozó ismeretek mellett – éppen ezekkel kapcsolatban remélhetünk értékes adatokat. Ezeknek köszönhetően vált világossá többek közt, hogy a korszakban használtak sodrott bőrideget, vagy hogy például az általános nyírfakéreg tekercselés mellett helyenként kecskebőrrel is borították az íjat. Számunkra legfontosabbak a 9–11. századi kaukázusi lelőhelyek (Gogopsz, Moscsseva Balka 1974-es és 1978-as leletei, Podorvannaja Balka), hiszen az ott előkerült háromszöges átmetszetű szarvszerkezetek, valamint a szórvány anyagban együttesen megjelenő, a hazaihoz igen hasonló fejes és fejetlen szarvlemezek olyan szoros kapcsolódási pontokat jelentenek, amelyek a korabeli sztyeppén ebben a formában nem kimutathatóak. Mindezek ellenére a hazai íjlemezek legjobb párhuzamait, szinte tökéletes megfelelőit mégsem a Kaukázusban találjuk meg, hanem a hazai anyaggal pontosan egykorú helyi elitek „nemzetközi” jellegű tárgyakban tobzódó hagyatékában, a Rusz druzsina sírjaiban, illetve a viking Birka kereskedelmi központjában.

Az épen maradt 8–11. századi belső-ázsiai íjleletek (Jargalant, Mazár-Tág, Arcat-Del, Dugui-Cahir, Csonot Úl) elemzésével a 8–12. századi eurázsiai íjak változásainak folyamata is felvázolható, ami-ben a Kárpát-medencei honfoglaló magyar íjakat is elhelyezhetjük. Belső-Ázsiában nagyjából a 10. században olyan útkereső változás kezdődött meg az íjszarvszerkezetek kialakításában, ami határozott szakítást jelentett a korábbi megoldásokkal, de majd csak a 11. század végére forrt ki egységes, általános képpé. Ezt az átalakulást hazai leletanyagunkban valószínűleg a szarvlécek képviselik, míg íjaink döntő többsége még a 6–7. században megjelenő, majd a 8–9. században a kelet-európai sztyeppéken és Belső-Ázsiában is egyeduralkodóvá váló, általános szarvszerkezeti formacsoporthoz kötődik ezer szállal.

A honfoglalás kori íjak rekonstrukciójáról

Az összetett sztyepei íjak négy alapanyagból állnak, ezek a fa, az ín, a szaru és a ragasztáshoz használt enyv. Egyes esetekben csont- vagy agancslemezeket is használtak az íj egyes részeinek merevítésére.

Fából készül az íj váza és a merev szarvak is. Minden hajlított anyag középvonalában – ideális esetben – egy, a feszültség szempontjából semleges réteg található, amelyre nem hatnak húzó-, illetve nyomóerők: a szarus íjakban ebben a vonalban található a famag, amely csak az ín és a szaru megtartására szolgál: ezt Euráziában általában juharból (tatárjuhar) vagy kőrisből alakítják ki. A fának két tulajdonsággal kell rendelkeznie: egyfelől jól kell szívnia az enyvet, mert csak így érhető el kellően erős ragasztás, másrészt nem lehet görcs a karok hajlós részein. A rekonstruált magyar íj famagját leggyorsabbban három darabból lehet elkészíteni: az egy darabból kialakított karokhoz és markolati részhez (90–100 cm) csatlakozik a két szarv. A markolati rész lehet egyenes, de készülhet meghajlítva is, ez utóbbit gőzöléssel érték el.

Az íj készítése azonban első pillantásra meglepő módon nem a famag, hanem a szarulemezek kialakításával kezdődik. Ennek az az oka, hogy manapság nem áll rendelkezésünkre korlátlanul jó minőségű szaru – s valószínűleg így volt ez a régmúltban is. A készíthető íj méretét valójában a rendelkezésre álló szaru mérete határozza meg. Nem tudjuk, hogy a 10. században milyen állat szarvát használták, ma a szürkemarha, a bivaly és a hegyi kecske szarva jöhet számításba.

Nem tudjuk, hogy a honfoglalók íjainak a karja milyen széles lehetett, a fellebb említett párhuzamok alapján 4 cm körüli szélességgel szokás dolgozni. A kinagyított lemez az állat szarvának csúcsától egyenesen vékonyodik a szarv töve felé. Belső felszínét fel kell durvítani: a művelet az enyv jobb – nagyobb felületen való – megtapadását, s így a ragasztás erősségének növelését szolgálja. Ez az íjkészítés első, valóban hosszú időt igénybe vevő munkafázisa, a 30–40 felhordandó híg enyvrétegnek mindig meg kell száradnia: a munkafolyamat még nyári időben is legalább két hetet vesz igénybe. A szarulemez felragasztása az íjkészítés talán legnehezebb lépése. (A szorítást hajdanán kötéltekeréssel oldották meg, amely egyenes

FAMAG A BECSAPOLT SZARVAKKAL.
FOTÓ: PAKU SÁNDOR

KETTÉVÁGOTT
VÍZIBIVALY SZARV.
FOTÓ: PAKU SÁNDOR

AZ ÍNROSTOK ÁZTATÁS KÖZBEN.
FOTÓ: PAKU SÁNDOR

AZ ÍJ A HARMADIK INAZÁST KÖVETŐEN.
FOTÓ: PAKU SÁNDOR

ÍJ AZ AJZÓFÁKON. FOTÓ: PAKU SÁNDOR

szorítóerőt ad, használata esetén fennáll viszont az íjkar csavarodásának a veszélye.) Mivel az íj legkényesebb ragasztásáról van szó, a száradási idő legalább négy nap. Ha a szarulemezek leválnak a famagról, az íj használhatatlanná, sőt javíthatatlanná válik.

Ha a szarulemezek biztosan állnak a helyükön, akkor a középrész, a leendő markolat – 18–20 cm hosszú, 2–3 cm vastag lécdarab – felragasztása következik. Ha ez is elkészült, akkor a karok vékonyítása, a szarulemez és a famag egyensúlyba hozása következik. Ekkor alakítjuk ki a középrész megfelelő formáját is. A vékonyítás végeztével a famag szabad oldalát is elő kell készíteni az enyvezésre a fent már említett módon: ide kerül az inazás.

Ma a legkönnyebben a szarvas lábvégeinek inaihoz lehet hozzájutni. A kiszedett inakat megszáritjuk, és fakalapáccsal egy követen ütogetve fellazítjuk, majd 3–5 mm vastag szálakra bontjuk. Ezeket enyhén meleg vízbe áztatjuk, hogy felpuhuljanak, majd ínlapokat

készítünk belőlük. Ezeket enyvbe áztatjuk, majd az íjkarra helyezzük őket. Az inazást hűvösebb időben érdemes végezni, mert ha az ínrétegben nem dermed meg az enyv, akkor kifolyhat, és gyenge inazást kapunk. Az íjra általában három ínréteg kerül, 7–10 napos száradási idő betartásával. Az utolsó rétegnek legalább két hetet kell kötnie. Ezek azonban csak a legrövidebb várakozási idők, a régi íjkészítők akár egy éven keresztül is szárították az elkészült íjakat. Az inazás során a készülő íjat egyre jobban összehúzzuk, a folyamat végére a két szarv akár össze is érhet.

Ha az inazás megszáradt, sor kerülhet az íj „életre keltésére”. Először a szarv tövétől 17–20 cm-re bevágjuk a húrbeakasztókat. A száradás közben keletkezett hajlást – reflexet – lassan, fokozatosan vesszük ki az íjból, amelyet óvatos melegítéssel segíthetünk. Legalább annyira ki kell „nyitni” az íjat, hogy a szarvak párhuzamosak legyenek: a folyamat napokig is eltarthat. Ezután az íjat ajzófákra feszítjük.

A következő lépés az íj felajzása – de még az ajzófákkal együtt. Ekkor kell ellenőrizni, hogy a karok egyensúlyban vannak-e, a szarvak pedig az íj tengelyében állnak-e: ha nem, akkor az eltéréseket korrigálni kell. E művelet türelmet igényel, napokig, sőt hetekig is eltarthat. Ezután következik a húzás, melynek hosszát fokozatosan emeljük, miközben folyamatosan ellenőrizzük az egyensúlyt és a szarvak állását.

Kész íj AJZATLAN ÁLLAPOTBAN. FOTÓ: PAKU SÁNDOR

Az íj húzása.
FOTÓ: PAKU SÁNDOR

Kész, FELAJZOTT ÍJ.
FOTÓ: PAKU SÁNDOR

Az ínréteget érdemes nyírfakéreggel vagy valamilyen bőrrrel (kecske, harcsa) beborítani, mert az íjnak ezen része különösen érzékeny a nedvességre. A keleti népek között a nyírfakéreg volt a legelterjedtebb, valószínűleg azért, mert ennek az anyagnak kiemelkedő a vízállósága.

Amennyiben a markolatra vagy a szarvakra csontlapokat – a magyarok esetében elsősorban agancslemezeket – ragasztunk, mindenképpen bandácsolni kell, azaz innal kell körbetekerni a lapok végeit a konstrukció megerősítése végett.

Semmilyen adatunk nincs a 10. századi magyar íjak erejéről, azonban a későbbi korokból, más területekről nyert tapasztalatok

KÉREGGEL BORÍTOTT ÍJKAR.
FOTÓ: BENCSIK PÉTER

ÍNBÓL KÉSZÜLT KÖTÖZÉS
(BANDÁZSOLÁS) A SZARV ÉS
A HAJLÓS KAR TALÁLKOZÁSÁNÁL.
FOTÓ: BENCSIK PÉTER

alapján legalább 100 font körüliek lehettek, azaz kihúzásuk megközelítőleg 50 kg felemelésével azonos erőkifejtést igényelt. A felajzott és beállított íjat feltehetően az egész hadjárat idején – napokig vagy hetekig – felajzva tartották. Az íj ereje nagyban függ a hőmérséklettől, a nyári hónapokban jelentős gyengüléssel számolhatunk (6–8 font), ennek megfelelően a felajzott fegyvert óvni kell a közvetlen napsugárzástól. A nagyobb erejű íjak azonban kevésbé érzékenyek az ilyen fajta külső hatásokra.

Az ideg

Az íj alapvető, de kényes alkatrésze volt az ideg. Mivel könnyen pusztuló anyagból készült, ezért a Kárpát-medencéből a korai középkorból jelenleg nem állnak rendelkezésünkre leletek. Máshol azonban, kedvezőbb éghajlatú területeken – pl. Belső-Ázsiában – fennmaradt néhány korabeli példány, és érdemes a ma használatos hagyományos darabokat is tanulmányoznunk. Az ideggel kapcsolatban két alapvető kérdést érdemes szem előtt tartani: a használt anyagot és a húrbeakasztásra szolgáló fülek kialakításának a módját.

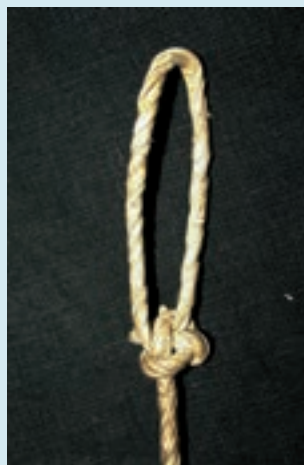
Az ismert leletek és példák szerint a merev szarvú íjak esetében állati ín rostokat, nyersbőrt, belet vagy hernyóselymet használtak az ideg elkészítéséhez. Ezen anyagok rendelkeznek azzal a rugalmassággal, amelyre feltétlenül szükség van az erősen reflexes harci íjak használatához. A természetes anyagú idegek jóval vastagabbak a ma használatosaknál, átlagosan 4–6 mm között változnak. Erre utalnak a fennmaradt példányok, a kora középkorból ismert sztyepei nyilak ajakkiképzése, illetve a magyar sírokból előkerült szarvmerevítő lemezek húrbeakasztói (ajak) is.

A fület vagy a húr saját anyagából csomózzák, vagy külön készítik el, és ehhez hurkolják magát az ideget. Önmagába visszafont, csomó nélküli megoldásra is van példa. A fül hossza az íjak típusa szerint változó.

F. Z.

BŐRIDEG CSOMÓZÁS KÖZBEN.
FOTÓ: FÜSPÖK ZOLTÁN

CSOMÓZOTT BŐRIDEG VÉGLEGES
ÁLLAPOTÁBAN, FOTÓ: FÜSPÖK ZOLTÁN

Hogy hívhatták?

Az íj idegének beakasztására szolgáló bevágás egykori magyar nevét nem ismerjük, és mai nyelvünk is küszködik a megnevezéssel. Az „ajzani” ige alapján azonban elképzelhető, hogy e hornyot ajaknak vagy kicsinyítő képző nélkül, egyszerűen ajnak hívták, amely a régi magyar nyelvben rést jelentett.

S. B.

Tegezek

Az íjtegezek

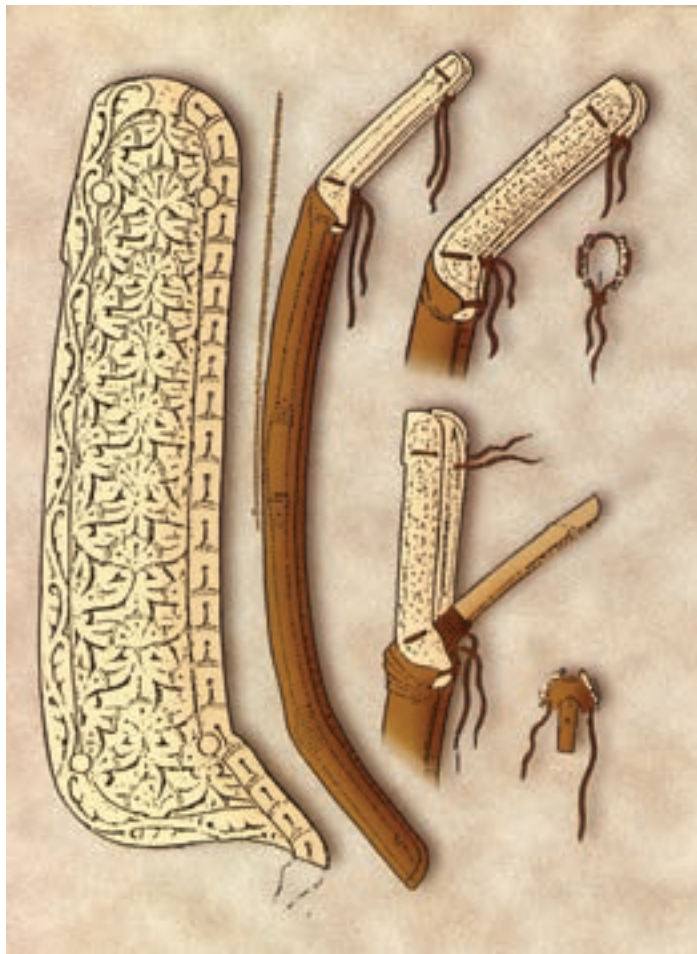
A honfoglaló magyarok többféle anyagból összeállított íja rendkívül hatékony fegyver volt, de egyben sérülékeny is, főként a nedvességtől kellett megóvni. E célt szolgálták az íjtegezek, melyeknek maradandó anyagból (csontból vagy ezüsből) készült díszítményei révén két változatát ismerjük.

Már a 19–20. század fordulóján több, honfoglalás kori sírban (Jászdózsza–Kápolnahalmon, Kenézlő–Fazekaszug I. temetőben) találtak olyan 17–20 cm hosszú, ívelt csontlemezeket, melyeket alsó és felső végeiknél két-két lyukkal átfúrtak. A magyar kutatók közül elsőként Fettich Nándor ismerte fel az általa feltárt kenézlői II. temető 39. sírjában talált csontlemezek valódi rendeltetését, mégpedig azt, hogy ezeket a nyugalmi helyzetben lévő íj tárolására szolgáló bőrtokra szerelték. Az íjtegez újjáalkotását László Gyula végezte el, meghatározva azon a csontfaragványok pontos helyét és szerepét. Úgy vélte, e csontlemezek a bőrből készített, az íj alakját követő íjtegez felső végén (a száj nyílásánál) helyezkedtek el, s a lyukpárokon átfűzött zsinórokkal záródtak. Alsó végük stilizált állatfejet

KESKENY (A) ÉS SZÉLES (B) TÍPUSÚ CSONTBORÍTÁSOK A NYUGALMI HELYZETBEN LÉVŐ ÍJ TÁROLÁSÁRA SZOLGÁLÓ ÍJTEGEZRŐL (TISZAESZLÁR–ÚJTELEP). FOTÓ: HAPÁK JÓZSEF

LÁSZLÓ GYULA
REKONSTRUKCIÓS RAJZA
A NYUGALMI HELYZETBEN
LÉVŐ ÍJ TÁROLÁSÁRA
SZOLGÁLÓ ÍJTEGEZ
SZERKEZETÉRŐL.

formázó nyúlványát odakötözték az íjtegez testéhez, s az a szerkezet nyitása során mintegy sarokpántként működött. László Gyula részletesen elemezte a sírban való helyzetüket, s az iráni és török népek hagyatékából, valamint az általuk hátrahagyott ábrázolásokból ezen íjtartók gazdag sorozatát mutatta ki. Megállapításaihoz hosszú évtizedekig nem fűzött új elemeket a kutatás, csupán a leletek száma gyarapodott. A felajzatlan íj tárolására szolgáló íjtegezek kérdése

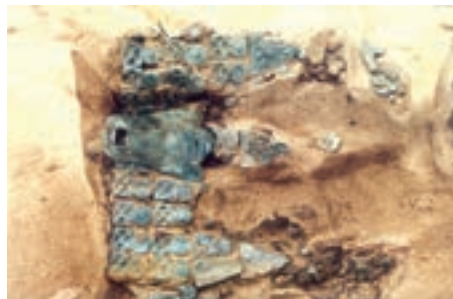
azonban egyáltalán nem lezárt. Arra már László Gyula is felfigyelt, hogy az említett csontlemezek szélességük alapján két csoportra oszthatók, egy szélesebb (4–5 cm) és egy keskenyebb (2,5–3 cm) változatra, néha egy síron belül is (Tiszaeszlár–Újtelep), tehát azok nem alkothatnak egy párt. A keskenyek általában a sírok láb felőli végében fekszenek, többször egymással párhuzamosan ugyan, de egymástól 20–30 cm távolságra (Karos II. temető 16. sír). Mindez két dolgot jelenthet: egyrészt azt, hogy a keskeny lemezek a bőr íjtegezek alsó végén voltak, s talán hasonló szerepet tölthettek be, mint a szabályák és kardok hüvelyére szerelt koptatók. Másrészt az is bizonyos, hogy a csontlapok íjtegezhez erősített végét nem ragaszthatták vagy kötözhatték oda elmozdíthatatlanul, mert akkor a feltárás során nem találhatnánk azokat ilyen helyzetben, egymástól távol. Hasonlóképpen szerelhetők fel a csontlapok szélesebb változatait is az íjtegez szájnylásához. Ahhoz, hogy e kérdésekben tovább tudjunk lépni, részben újabb, jól megfigyelt leletekre van szükségünk, részben pedig a gyakorlatban, a kísérleti régészet terén kell a megoldást keresnünk.

A vadászatra vagy harcra készülő harcosoknak íjukat előre fel kellett ajzaniuk. Ha a felajzott fegyverüket még nem akarták kézbe

LEAJZOTT ÍJAK ÖVRE
FÜGGESZTETT TOKBAN.
LI XIAN SÍREMLÉKE,
KÍNA, 706.

KÉSZENLÉTI ÍJTEGEZ VERETEI FELTÁRÁS KÖZBEN A KAROSI II. TEMETŐ 52. SÍRJÁBAN. FOTÓ: RÉVÉSZ LÁSZLÓ

A REKONSTRUÁLT
KÉSZENLÉTI ÍJTEGEZ.

KÉSZENLÉTI ÍJTEGEZ
A KAROSI III. TEMETŐ
11. SÍRJÁBÓL.

venni, akkor a formáját követő, kb. 20 cm széles és 60–70 cm hosszú bőr íjtartó tegezbe helyezték, melyet az öv bal oldalára csatoltak. Az íjat felajzott állapotban magába fogadó íjtegezek felfedezése az 1980-as évek régészeti kutatásának az eredménye. A nemzetközi szakirodalomban addig képviselt nézetek szerint ugyanis a szkíták letűnése és a kunok felbukkanása közti közel másfél ezer esztendő során a sztyeppei harcosok nem használtak felajzott íj tárolására szolgáló tegezeket. A magyarországi leletek mellett azonban cáfolják ezt a közép-ázsiai, 6–8. századi romvárosokban (Kocso, Pendzsikent stb.) talált freskókon látható ábrázolások is. A Karos–Eperjesszőgön feltárt gazdag honfoglalás kori temetők leletei segítettek hozzá bennünket a készenléti íjtegezek felfedezéséhez és rekonstrukciójához. Az említett temetők két gazdag mellékletű sírjában az íjtartó tegezek bőrből készült felületét több mint 100 aranyozott ezüstverettel, szegeccsel ékesítették, s így azok méltóságjelvénynek is számítottak. Különös jelentőségüket az adja, hogy középső harmadukat napszimbólum (rombusz alakú veret vagy szvasztikával díszített korong) és a négy égtájat jelképező veretek, valamint az egész kompozíciót körbefonó, a világmindenséget megjelenítő díszítmények ékesítik. A napkorong a kazár kaganátus vezetőinek jelvényei között is felbukkan az egykorú muszlim szerzők tudósításai szerint, s minden bizonnyal tőlük vették át keleti hazájukban azt a magyarok vezetői is. A napszimbólumokkal díszített íjtegezek tulajdonosai a magyar nagyfejedelmek katonai kíséretének legmagasabb rangú vezetői voltak. Sírjaik mindeddig kizárólag Északkelet-Magyarországon kerültek elő, a hajdani fejedelmi szállásterület közelében. A karosiakon kívül a többi leletet sajnos nem régész tárta fel, így az apró veretek elhelyezkedését is csak ritkán figyelték meg a sírokban. Bizonyosnak tekinthetjük, hogy Eperjeskén ugyancsak veretes íjtegezeket fektettek a 2. és 3. sírokba, s nagy valószínűséggel ilyenek lehettek a Bodrogszerdahely-Bálványhegyen, Tarcalon és Kenézlő I. temető szántás során kiforgatott 3. sírjában is. E temetkezések egyéb leleteik (veretes övek, tarsolylemezek, nemesfém szerelések szablyák) révén is a 10. század leggazdagabb férfi temetkezései közé tartoznak, s valamennyi a Felső-Tisza-vidék jellegzetes, erős férfi többséggel jellemezhető temetőiben került elő. A bennük nyugvó

férfiak a 10. század első felében uralkodott magyar fejedelmek belső emberei, kíséretük vezetői lehettek. Egyszerű, maradandó anyaggal nem díszített íjtegeze valószínűleg minden íjásznak volt. Erre utalnak azok a jellegzetes, háromszög alakú függesztő veretek, melyek több temetőben is felbukkannak szerte a 10. századi magyar településterületen. Korábban e tárgyakat tarsolyfüggesztőknek tartották. Kelet-Európában valóban előfordulnak e szerepkörben is, a magyar leletanyagban azonban ilyesfajta felhasználásukat hiteles lelet nem támasztja alá. Függesztő karikájuk ugyanis minden esetben féloldalasán kopott (nem közepén, mint ahogy a tarsoly felerősítésénél várhatnánk), ami az övre ferdén felcsatolt íjtegez állásának felel meg.

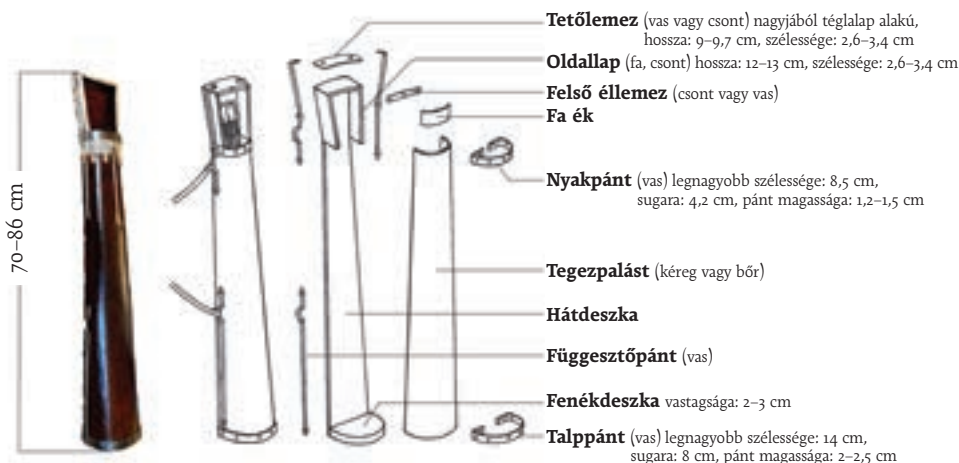

KÉSZENLÉTI ÍJTEGEZ
FÜGGESZTŐ VERETE
KÁROSRL.

A nyíltegez régészeti maradványai

A nyíltartó tegez régészeti maradványait még a 20. század legelején ismerték fel és azonosították a sírokban. A tegez pontos felépítése és szerkezete ezután hálás kutatási témának bizonyult: kiváló kutatók sora – gróf Zichy Istvántól Cs. Sebestyén Károlyon, László Gyulán át

A magyar tegez főbb méretei

REKONSTRUÁLT HONFOGLALÁS KORI TEGEZ ALKATRÉSZEI ÉS JELLEMZŐ MÉRETEI.

TEGEZMARADVÁNYOK
(A KISKUNDOROZSMA HOSSZÚHÁT-HATÁR).

többek közt Révész Lászlóig – foglalkozott elemzésükkel. Fábián Gyula és Szöllősy Gábor munkásságának köszönhetően pedig közlésre kerültek az első megépített, kipróbált nyíltegez rekonstrukciók is.

A leletek alapján általában 70–80 cm hosszú nyíltegezek régészeti maradványai közt elsőként a vasból kovácsolt, a tegez alját gyakran teljesen körbeérő, nagyjából 1,5–2,5 cm szélességű, a fenékdeshkához hosszú vasszegekkel rögzített abroncsot vagy pántot említhetjük. Az ép abroncsok leggyakrabban körülbelül 7–8 cm sugarú, félkörös, D alakú tegezfeneokről árulkodnak. A tegezfej alatt, a tegeznyakon gyakran egy másik, jóval keskenyebb vaspántot találunk, igen ritkán azonban ennek vékony agancslemezből kifaragott megfelelője is előfordul. Az épebb nyakpántok 4 cm körüli sugarú, félkörös átmetszetre utalnak.

A két pánt közti részen gyakorta a pántokból kiinduló, vagy azoktól független, félkör átmetszetű, végeiken nyílhegyeket utánzó alakra kovácsolt vaspálcákkal találkozhatunk. E pálcákat a tegezpalástra rövid, általában 0,5 cm vastagságot átfogó szegecsekkel erősítették fel. A szegecsszáron néha feltűnő famaradványok alapján elképzelhető, hogy e pálcákat vékony falécekre erősíthették. A tegezpalást – hordásnak megfelelő – szélén futó pálcákon szinte mindig megfigyelhető egy vagy két függesztő fül, amelyek közül a felső gyakran közvetlenül a nyakpánt alatt található. A fülek két végén a pálcák rombusz alakban kiszélesedve adnak helyet a biztos rögzítést

REKONSTRUÁLT TEGEZFEJ
(VUKOVÁR).
FOTÓ: BENCsik PÉTER

szolgáló szegecseknek. Függesztő fülek önállóan, hosszabb vaspálcák nélkül is ismertek a leletek közt.

A tegezfej nyitott szájának két oldalán – gallérján – a vaspálcák a tegezfedélre is felfuthattak, ahol aztán a fedélre derékszögben ráhajlított végződéseiket szegeléssel rögzítették. A gallérra azonban – a vaspálcák alatt – 1–1,5 mm vastag, szélesebb agancslemezek vagy keskenyebb agancspálcák, illetve a tegezszáj felé eső széleken keskeny szegélypálcák is kerülhettek. A tegezfedél díszítése a leletanyagban általában hasonló vastagságú agancslemezből – és rá merőleges szegélylécből – állt, a Tiszától keletre azonban ritkábban vaslemez példányok is előkerültek. A fedéllemezek alakja változatos, gyakori a téglalapos, de ismert számos íveltebb forma is. Egyre több sírban figyelik meg, hogy a tegezfedél a sírfenékkel hegyesszöglet zárt be, azaz rádőlt a tegez szájára. A teljesen keretelt szájú tegezek szájmérete általában 10×10 cm körül mozgott. A tegezfej időnként apró bronzszegekkel rögzített agancsrátéteinek külső felületét néha faragással díszítették, egy-egy esetben pedig vörös festésről, illetve rovásfeliratról értesülünk.

A bolygatatlan sírok alapján megállapítható, hogy a tegezek – fenti alkatrészeik tekintetében – rendkívüli sokféleségről tanúskodnak.

PALMETTÁS MINTÁKKAL DÍSZÍTETT, FARAGOTT TEGEZ-FEDÉLLEMEZ
(SÁRRÉTUDVARI-HÍZÓFÖLD). FOTÓ: HAPÁK JÓZSEF

Előfordulnak többek közt agancsrátétek nélküli, több-kevesebb vasalással ellátott, vagy éppen csak a felső részen vasalt tegez is, ráadásul a tegez általános alakja (a szélek szűkülése-bővülése) szerint is több formáról tudunk. A fenti alkatrészek előfordulása tehát minden esetben esetleges, minden szempontból teljesen felszerelt, ún. ideális tegezt nem is ismerünk a leletanyagban.

A szűk száj és a kis területű nyakmetszet miatt a tegezek oldalpalástjának nyithatósága – a tegez tölthetősége – régóta foglalkoztatja a kutatást. Egy gyakran előforduló, kiugró fogantyúban végződő szélesebb vaspálca alapján a kutatók egy része sínben futó és a vaspalcát hordozó lécnak megfelelő szélességű nyitható rést, netán az összefűző hurkokba bújthatató zárótagot feltételez. Egy-egy sírban pedig vasból kovácsolt, kifinomult kialakítású zárószerkezet, illetőleg bronzkapcsok utaltak a tegezpalást nyithatóságára.

A tegez száját – a korábbi elképzelésekkel és szóhasználattal szemben – nem védte le- és felhajtható merev fedél, vagyis az nem zárt, hanem nyitott volt. Egy különleges sírban a tegezsáját fedő, veretekkel díszített bőrtakaró maradványait figyelhettem meg a feltáró. A tegezsáj nyitott kialakítása miatt a nyílhegyeket az elemektől védő, de veretek nélküli bőr- vagy textiltakarók más tegezeken is előfordulhattak. Elképzelhető, hogy a szájtakaró rögzítésére, lekötésére szolgálhatott a fent említett kiugró fogantyús vaspálca.

A fentiek alapján a magyar tegezek nyakuk és szájuk kis mérete és kialakítása alapján egy önálló, feltehetőleg a nyílhegyek

HAJLÍTOTT VÉGŰ
VASPÁLCA, MELYN TALÁN
A TEGEZ (BŐR?) FEDELÉNEK
ZÁRÁSÁRA SZOLGÁLT.
FOTÓ: BENCsik PéTER

méretének erőteljes csökkenése révén valamikor a 9. században kialakuló, s a sztyeppén a 10–11. században elterjedő tegezfajta, az ún. szűk(nyakú/szájú) tegez képviselőinek tekinthetők.

Nyíltegez rekonstrukciók

A nyilak tárolására szolgáló tegezből a legtöbb esetben csak annak vasalatai, ritkábban a tegezfejet részben borító csont- vagy vaslemezek kerülnek elő a 10. századi Kárpát-medencei sírokból, néha kisebb-nagyobb rájuk tapadt szervesanyag-maradvánnyal együtt. Szerencsés esetekben e maradványok nem, vagy csak kis mértékben mozdultak el a sírokban, így a feltáráskor mért adatok, sírrajzok és sírfotók alapján többé-kevésbé pontosan meghatározható a tegez jellemző formája és mérete. A ránk maradt leletekből a tegez alkotóelemeire, pontos szerkezetére csupán következtetni tudunk, ezért a rekonstrukcióhoz elengedhetetlen a néprajzi párhuzamok, az ábrázolások és az írott források tanulmányozása, a kézműves és a gyakorló lovasíjász tapasztalatok kamatoztatása.

Milyen szerkezetű lehetett a tegez, és milyen anyagokból készült?

A tegezvasalatok által kirajzolt forma alapján régóta közismert tény, hogy a honfoglalás kori, Kárpát-medencei nyíltartók az ún. homokóra tegezek közé tartoztak, mely típus a nevét jellegzetes formájáról kapta. Két fő szerkezeti egységből áll, az általában lefelé szélesedő, az alján zárt, jellemzően „D”, ritkábban téglalap, kör, sokszög vagy cipő keresztmetszetű tegezpálástból, illetve az íjász kezét és ruháját a nyílhegyektől védő, félkörös vagy szögletes keresztmetszetű, illetve gyakran felülről is zárt tegezfejből, amely általában felfelé szélesedik, vagyis e két szerkezeti egység találkozási pontjánál, az ún. tegeznyaknál a legkeskenyebb a tegez.

Hogyan hívhatták?

Az íj és a nyilak tárolására szolgáló eszközöket a magyar nyelv általában a tegez szóval jelöli. (A szintén létező puzdra ma már kifejezetten régies kifejezésnek érződik, speciális jelentésköre pedig nem ismert.) Honfoglaló elődeink a tegezeknek három fajtáját használták: a leajzott íj tárolására és szállítására használt tokot (másképp hordtegezt), a felajzott íj számára készített íjtegezt (készenléti íjtegezt) és a nyilakat befogadó nyíltegezt. (A köznapi nyelv leginkább ez utóbbit tekinti tegeznek.) A nyíltegeznek számos változata jött létre a történelem folyamán. Annak a csoportnak, amelybe elődeink eszköze is beletartozott, az a legfőbb jellegzetessége, hogy a nyíl teljes egészében a tegezbe kerül. Ezért szokás ezt a típust zárt vagy nagytegeznek is nevezni. Jellegzetes formája alapján volt, aki a hengeres, mások a homokóra formájú, esetleg a szűk nyakú tegez elnevezést részesítették előnyben. A magyar nyelvben egyelőre nincs e típusra állandósult megnevezési forma, bármelyik használható, amennyiben tudjuk, hogy mit is értünk alatta.

S. B.

A VUKOVÁRI TEGEZ REKONSTRUKCIÓJA. KÉSZÍTETTE BENCSIK PÉTER. FOTÓ: BENCSIK PÉTER

A 7–12. századi sztyepei, többé-kevésbé épségben fennmaradt homokóra formájú tegezleleteket két fő csoportba sorolhatjuk: külső favázas kéregtegez és dongás szerkezetű fategez. A gyakorlati kísérletek alapján valószínű, hogy a hazai 10. századi fegyveres sírokból nagy számban előkerülő tegezvasalatok az utóbbi csoportba tartozó típust merevíthették. E feltevés és a rák maradt leletek alapján a következőképpen képzelhetjük el a honfoglalás kori nyíltegez felépítését: a tegez alját 2–3 cm vastag fenékdieszka képezte. A tegezfej és a tegezpálást íjász felőli oldalát az ún. hátdeszka kötötte össze, amit valószínűleg egyetlen darabból alakíthattak ki. A tegezpálást összeenyvezett falécekből, esetleg egy hosszában félbehástitott, kivájt belsejű rönkből állt. A tegezfej oldalfala készülhetett a palást tegeznyakon túlnyúló anyagából, de külön deszkából vagy lécből is. A tegezfejet felülről az ún. tetődeszka zárta le. A nedvességtől való védelem érdekében a tegezpálástot bőrrel vagy kéreggel boríthatták, a tegezfejre ritkán csont-, agancs- vagy nagyon ritkán vaslemez borítás került. Kívülre került a tegezvasalás.

A magyarok esetében nem zárható ki az egyszerűbb, külső favázas kéregtegez használata sem. Erre engednek következtetni a rendezett kötegben összerozsdásodott nyílvasakat tartalmazó sírok, amelyekben azonban nem találhatók meg a jellegzetes tegezalkatrészek.

Hogyan függesztették fel a tegezt?

A tegez felfüggesztése szempontjából az elsődleges szempont, hogy a lehető legkevésebb akadályozza a lovast a lovaglásban és más fegyverek használatában, illetve hogy a tegezzáj a lovas íjat feszítő keze ügyébe

A VÖRS-MAJORI TEGEZ
REKONSTRUKCIÓJA.
KÉSZÍTETTE PÁRI VILMOS.
FOTÓ: PÁRI VILMOS

A BALATONÚJLAKI TEGEZ
REKONSTRUKCIÓJA.
KÉSZÍTETTE PÁRI VILMOS.
FOTÓ: PÁRI VILMOS

FALÉCEKKEL MEREVÍTETT
KÉREGTEGEZ
REKONSTRUKCIÓJA.
FOTÓ: WILHELM ÁKOS SÁNDOR

essen a ló mozgásának bármely fázisában. A korabeli ábrázolásokon az íjász a tegezét a jobb oldalán, kb. 45 fokos szögben megdöntve, két függesztőszíjra kötve viseli. Arról nincs adatunk, hogy a tegezfejek hátoldalán található furatoknak szerepe lett volna a felfüggesztésben, de ez a feltevés sem zárható ki teljesen, bár feltehetőleg inkább a

tegezszáját fedő bőrtakaró rögzítésében lehetett szerepük. A tegezek körül előkerülő szíjelosztó karikák-
nak a felfüggesztésre szolgálhattak. Valószínű, hogy
külön tegezövet használtak, melyet – a kardszíjakhoz
hasonlóan – ferdén viseltek. Ennek – lovas kísérletek-
kel is alátámasztott – előnye az, hogy a tegezt a meg-
felelő mélységig (combközépig érő tegezfej) tudták
leengedni viszonylag rövid függesztőszíjakkal, így az
kevésbé tudott csapkolódni lovaglás közben, mint a
derékről lelógó hosszú szíjakon függesztve.

Hogyan helyezték a nyilakat a tegezbe?

Már a honfoglalás kori tegezek kutatásának kezdetén
felmerült a kérdés, hogy a tegezszájon át töltötték-e
meg nyilakkal a tegezt, vagy egy külön erre a célra ki-
alakított nyílász szolgálta a művelet végrehajtására. Az
utóbbi megoldásra két fő elképzelés született, mind-
kettőt ábrázolások ihlették. Fábíán Gyula a nyilak
betöltését a fenékdeshkába vágott lyukon keresztül
képzelte el, melyhez félgömb alakú nyitódobozot
készített. Az elképzelés alapjául szolgáló kocsói
(Kelet-Turkesztán, ma Kína) freskón a tegez alján áb-
rázolt félköríves nyúlvány azonban valójában a kes-
keny, lapos hátdeszka tegezfenéken túlnyúló része
lehetett, ami nem ritka a mongóliai kéregtegezeken
sem: ez az elképzelés tehát zsákutcának bizonyult.
László Gyula székelyföldi falfreskók alapján született
elmélete nyomán sokan hosszában nyithatóra kép-
zelték, illetve készítették el a tegez palástját, hogy
azon keresztül helyezhessék be a nyilakat. E meg-
oldásnak azonban sem egyértelmű képi ábrázolása,
sem párhuzama nincsen. A keleti, többé-kevésbé ép-
ségben ránk maradt leletek és a gyakorlati kísérletek
egyaránt azt támasztják alá, hogy szájon át könnyen
és gyorsan betölthető e nyíltartótípus, semmi okunk
tehát másféle megoldást feltételezni őseinknél.

TEGEZ ÁBRÁZOLÁSA LI XIAN SÍREMLÉKÉRŐL,
Kína, 706.

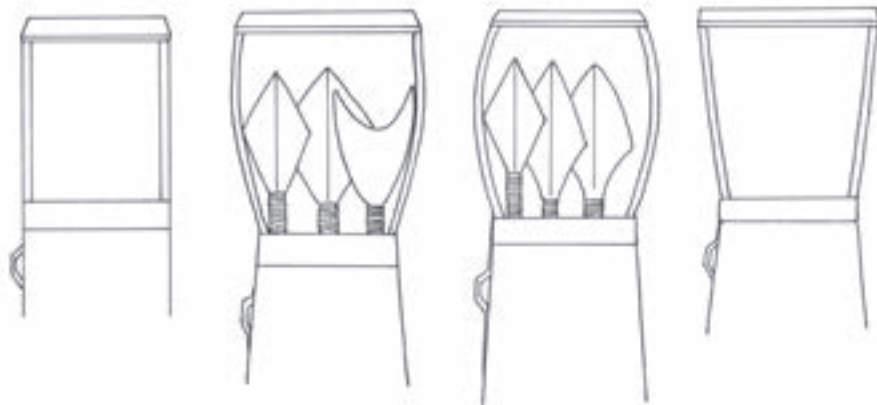
RAJZA CS. SEBESTYÉN KÁROLY KÖNYVÉBŐL
(1932).

**SZERINTEM ITT HIÁNYZIK
A KÉPALÁÍRÁS ELEJE**

MAGYAR TEGEZFEJEK
TÍPUSAI.
TERVEZTE:
STROHMAYER ÁDÁM.

Heggyel felfelé vagy lefelé álltak-e a nyilak a tegezben?

Az ábrázolásokon és a sírokban – elenyésző számú kivételtől eltekintve – egyaránt hegyvel felfelé találjuk a nyilakat. Maga a tegezfej kialakítása (három oldalról és felülről zárt) is azt a célt szolgálja, hogy a nyilak ne sérthessék meg az íjász kezét. A használat módjáról a tegez arányai is árulkodnak: hegyvel fölfelé közel háromszor annyi nyíl helyezhető bele, mint hegyvel lefelé. (Egy átlagos honfoglalás kori tegezben legfeljebb 15–20 nyíl lehetett elhelyezni.) Előbbi esetben ráadásul a tollakat sem nyomja meg a tegeznyak, és attól sem kell tartani, hogy a súlyos, széles nyílhegyek beleakadnak a többi nyílba, esetleg megsértik azokat, vagy a lovon való rázkódás hatására idővel kiszakítják a fenékdeszkát.

Fedte-e lecsapható fedél a tegezszáját?

Bár Kínától a Kárpát-medencéig évszázadokon át számos esetben ábrázoltak lefele, ritkábban oldalra csapható, a tegezszáját borító fedeleket, ezek 10. századi hazai használata máig nem bizonyítható egyértelműen. Nincs nyoma a fedélnek a keleten épségben megmaradt mongóliai és kínai kéreg-, valamint és kaukázusi alán fategezen, s nem mutatható ki a hazai régészeti leletanyagban

HONFOGLALÁS KORI TEGEZ LEHETSÉGES FÜGGESZTÉSE. FOTÓ: WILHELM ÁKOS SÁNDOR

LYUKAK A BALATONÚJLAKI TEGEZ FEJÉNEK HÁTSÓ CSONTBORÍTÁSÁN.
TALÁN A FEJET FEDŐ BŐRHUZAT RÖGZÍTÉSÉRE SZOLGÁLTAK.
REKONSTRUKCIÓ ÉS FOTÓ: PÁRI VILMOS

sem. Kísérletek igazolták, hogy a tegezszáj kialakítása önmagában elegendő védelmet nyújt az odatévedt kéz számára az élesre fent nyílhegyekkel szemben, a nyilak nedvességtől való megóvása érdekében azonban használhattak viasszal vagy faggyúval átitatott bőr- vagy textilhuzatot, esetleg kéregfedelet.

A nyíl

Honfoglalás kori nyílrekonstrukciók készítéséhez a magyar leletanyagból kiindulva mindösszesen három dolog áll rendelkezésünkre. Nevezetesen a nyilak hegyei, a nyíl vesszejének anyaga és a nyílveszsző körülbelüli hossza. Ezeken túl, a honfoglalás kori nyilak kinézetének további meghatározása jelen ismereteink mellett csak hipotetikus lehet. Velük a legközelebbi ismert párhuzamot a 8. századi Moscssejaja Balka-i (Észak-Kaukázus) és a 9–12. századi mongol nyilak mutathatják, ezért a magyar anyagból hiányzó részek bemutatásakor ezekre támaszkodtunk.

A nyílhegy

A magyar nyílhegyek bucavasból készültek, szabadkézi kovácsolással. A közelítőleg ezres nagyságrendben előkerült példányok néhány kivételtől eltekintve nyéltüskés kialakításúak, ami annyit jelent, hogy a nyílhegy keskeny és hosszú, szögyszerű végét a nyílttestbe fúrt lyukba illesztették bele. A Kárpát-medencében szintén nagy példányszámban előkerült avar és magyar nyílhegyek közötti legszembetűnőbb különbség eltérő fejkialakításuk. Amíg az avar nyílhegy fejformája háromszárnyú, azaz három vágóéllel rendelkezik, addig a magyar nyílhegy lapított (levél) formájú, szélén két vágóéllel. Ettől eltérő formát a „D” (fecskefarok) és az „F” (szúróhegy) típusok mutatnak.

- teljes hosszuk (a nyéltüskével együtt): 50–140 mm
- legnagyobb oldalirányú szélességük (az F-típust nem számítva): 10–50 mm
- vastagságuk (a legvastagabb pontnál): 3–6 mm
- súlyuk (leleteken mérve): 4–30 gramm
- súlyuk (rekonstruált példányok alapján): 5–50 gramm
- átlagos példányok súlya: 12–20 gramm

A 9–11. századi magyar nyílhegyeket hat típusba lehet sorolni:

A-típus: rövid vágóélű deltoid	D-típus: fecskefarok vagy villás
B-típus: rombusz	E-típus: legyező vagy véső
C-típus: hosszú vágóélű deltoid	F-típus: páncéltörő vagy szúró

A IX–XI. századi magyar nyílhegy főtípusok

A-típus (rövid vágóélű deltoid)

- a nyílhegy-levél legnagyobb szélessége közelebb esik a nyílhegy csúcsához, mint a nyílhegy nyakához
- ez a leggyakrabban előforduló magyar nyílhegytípus

B-típus (rombusz)

- a nyílhegy-levél legnagyobb szélessége körülbelül azonos távolságra helyezkedik el a nyílhegy csúcsa és nyaka között
- a második leggyakoribb nyílhegytípusunk

C-típus (hosszú vágóélű deltoid)

- a nyílhegy-levél legnagyobb szélessége közelebb esik a nyílhegy nyakához, mint a nyílhegy csúcsához
- viszonylag gyakori, de ritkább, mint az A- és B-típus

D-típus (fecskefarok vagy villás)

- kétágú, villa alakú nyílhegy
- élkiképzése a villa belső ívén található
- meglehetősen ritkán előforduló típus

E-típus (legyező vagy véső)

- a nyílhegy-levél megközelítőleg háromszög alakot mutat
- élkiképzése a háromszög enyhe ívben hajló oldalán található
- ebből a fajtából a magyar anyagban mindösszesen néhány darabot tartanak számon

F-típus (páncéltörő vagy szúró)

- keskeny, hegyes kiképzésű nyílhegy
- három- és négyélű példányok egyaránt ismertek
- a két előbbinél (D, E) gyakrabban előforduló típus

„A nyílhegyeknek számos fajtája létezik. Minden helyzetben és harcban másféle hegyre van szükség, hogy az hatékony legyen, máskülönben a lövés hiábavaló és eredménytelen. [...] Például páncéling ellen »halfarok« vagy »golyó« hegyű nyílvevessző kell. Lamellás vért ellen ugyanezen nyílhegyek szükségesek, fa-, nád-, rinocéroszbőr és nyárfapajzs ellen »mavdúdí« nyílhegyre van szükség. Várak ellen »halfarok«, »golyó« vagy háromélű nyílvevessző szükséges. Kaftán vagy pamuttal töltött lóvért ellen a nyíl hegyének kis ásóra vagy spenótlevélre, fűzlevélre vagy nudlira (?) kell hasonlítani. Fémpáncélt viselő ember vagy ló ellen fűz vagy nád nyíl és edzett acélhegy kell. Meztelen test vagy vad ellen lágyvasból készült, közönséges, ásó alakú hegy szükséges.”

Fakhr-i Mudabbir: Ádáb al-harb, Irán, 13. század

HONFOGLALÁSKORI NYÍLHEGYEK (DABAS, SÁRRÉTUDVARI-HÍZÓFÖLD). FOTÓ: FÜREDI ÁGNES (A-E), HAPÁK JÓZSEF (F)

A nyíl vesszeje

Mindaddig egy esetben történt fajmeghatározás honfoglalás kori nyíl vesszőmaradvány alapján. A kiszombori temető egyik nyílhegyén talált famaradványok vizsgálata azt mutatta, hogy a szóban forgó nyíl vesszeje az ostorménfa (*Viburnum Lantana*) cserje vesszejéből készült.

A honfoglalás kori nyíl vesszők pontos formájára csak következtetni tudunk. A mongol és észak-kaukázusi példányok azt mutatják, hogy a nyíl vesszők a legvastagabb részüknél (általában a tollazat előtti szakaszon) 9–11 mm körüli átmérőjűek voltak, és mindkét végük felé fokozatosan vékonyodtak. Hosszaikat illetően az eddigi nagyszámú tegezleleteink alapján megállapíthatjuk, hogy nyílheggyel együtt nem haladhatták meg a 82 cm-t, átlagosnak pedig a 75 cm körüli hosszt tekinthetjük.

A nyílajak

A lovas nomád népek nyilaira az úgynevezett hagyma alakú nyílajak volt a jellemző: a kívülről 20–30 mm hosszú rész a nyíl vége felé kúposan szélesedik. A nyílajak belső kialakítása, vagyis az a vájat, amellyel az idegre illeszkedett a nyíl, 5–8 mm közötti mélységet és szélességet mutat, és a mai gyakorlattól eltérően soha nem zárt rá az idegre, azaz a vájat oldalai vagy párhuzamosan, vagy enyhén nyíló formában kerültek kialakításra.

A NYÍLAJAK KIKÉPZÉSI LEHETŐSÉGEI. 11–14. SZÁZADI LELETEK.

Tollazat

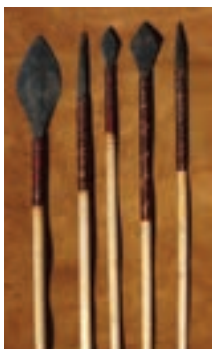
A korabeli leletek között leggyakoribb a három tollal szerelt nyíl, de ismertek kettő, négy és hat tollal szerelt példányok is. A tollak hossza általában 12–15 cm között volt. Ahol tehették, ott szívesen használták a nagyobb testű vízi és a ragadozó madarak tollait, a szárny- és a farktollakat egyaránt. A tollak magassága 7 és 20 mm között mozgott, a legtöbb példányon 10–15 mm magasak.

A NYÍL TOLLAZÁSA.
MONGÓLIA,
11–14. SZÁZAD.

A nyilak kötözése, ragasztása és díszítése

A korabeli nyilak általános kötözőanyaga az állati ín volt. Kötözések általában három helyen fordultak elő: egy a hegy alatti résznél, ez erősítette a vesszőt és stabilizálta a nyílhegyet. Egy másik a tollak hegy felőli végéhez került és a toll ragasztását védte. A harmadik pedig az ajaknál helyezkedett el, védve a vesszőt az oldáskor az esetleges széthasadástól. A legtöbb esetben az ínkötözést ellátták vízhatlan védelemmel, erre a célra különféle vékony kéreghártyákat használtak, amelyeket spirálisan tekerve ragasztottak rá az ínázásra. Erre a célra többek között a nyírfa, a cseresznye- és a meggyfa kérgét használták. Általános ragasztóanyagként az enyv szolgált, azzal ragasztották a tollakat a vesszőhöz és a fent említett ínázást és kéregborítást is.

CSERESZNYEKÉREG
TEKERÉS
A NYÍLHEGYEK ALATT.
REKONSTRUKCIÓ ÉS FOTÓ:
MARX TIBOR ISTVÁN

A nyilak festéséhez vörös, kék, sárga, fehér és fekete színt használtak. A leggyakoribb a vörös színnel festett sávok vagy spirálmintás festés, melyekkel jellemzően az ajakrészt, valamint a tollazat alatti részt díszítették.

A HONFOGLALÓ KÖZELHARCI ÉS VÉDŐFEGYVEREI

Szablyák és kardok

A 9–10. századi magyarság hadviseléséről beszámoló korabeli források – Bölcs Leó és Regino leírásai (lásd a 21. és 24. oldalon) – egyértelműen kiemelik az íjászat szerepét, sőt azt állítják, hogy a magyar harcosok igyekeznek elkerülni a közelharcot, ami egyenesen hátrányos számukra. A hadtörténészek azonban úgy látják, hogy bár az íjak használata komoly előnyt jelentett, a végső győzelmet csak test-test elleni harcban lehetett kivívni.

Amikor tehát az ellenfelek karnyújtásnyi távolságra jutnak, előkerülnek a közelharc fegyverei, amelyek között a szablyák és a kardok a legfontosabbak. Sajnos a honfoglaló magyarság fegyverzetét leíró források latin kifejezései alapján nem dönthető el, hogy a szerzők mikor és melyik fegyverre is gondoltak. A kérdés megválaszolásában a régészetnek van nagy szerepe, amely nemcsak élesen elkülöníti egymástól a két csoportot, hanem a különböző fegyverformák földbe kerülésének keltezésén keresztül lehetőséget teremt a korszak harcosainak fegyverzetében, és ezen keresztül a korszak hadszervezetében bekövetkező változások vizsgálatára is.

KARDMARKOLAT
A SZÉKESFEHÉRVÁR-
RÁDIÓTELEPI
A. SÍRBÓL.

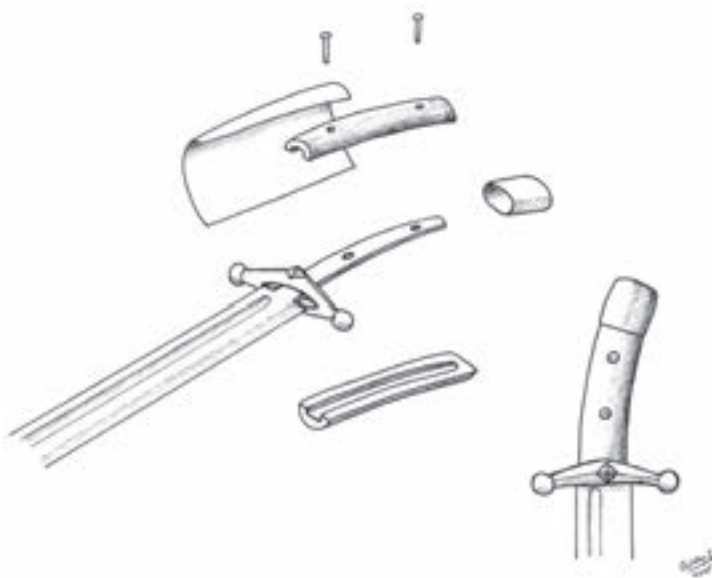
Hogy hívhatták?

A szúró- és vágófegyverek honfoglalás kori elnevezését csak sejtethetjük. Kard szavunk ugyan iráni eredetű, és meglehetősen régóta jelen van nyelvünkben, de eredendően kés értelemben használták. A mai értelemben vett kardot viszont szintén igen régi szóval törnek nevezték a középkorban. Sok vitára adott okot, és máig sem tisztázott szablya szavunk eredete. A szó Közép-Európában ismert, egyes vélemények szerint talán szláv eredetű, de egyáltalán nem zárható ki összefüggése a magyar „szabni” igével sem.

S. B.

Szablyák

A korszak magyar harcosai által használt szablyák a sztyeppei és kelet-európai formákkal megegyező módon, 70–90 cm hosszú, enyhén ívelt, egyélű, azonban a penge éllel ellentétes oldalának felső harmadában visszaköszörült, úgynevezett fokéllal ellátott fegyverek voltak. A fegyver pengéjén egyes esetekben vércsatorna futott végig, amely könnyebbé és rugalmasabbá tette a pengét. A penge hossza 60–70 cm, szélessége 2,3–3,2 cm között változott, a fokélt 15–25 cm hosszúságban képezték ki. A markolat enyhén az él irányába törve kapcsolódott a pengéhez: ezzel a megoldással a fegyver nemcsak vágásra, hanem szúrásra is alkalmassá vált.

SZABLYAMARKOLAT SZERKEZETI ÁBRÁJA.

Mi célt szolgál a szablya fokéle?

A Kovács István által az 1930-as években megfogalmazott, majd László Gyula által népszerűsített elmélet szerint a szablya fokéle arra szolgál, hogy azzal alulról felfelé vágva az ellenfél lovát meg lehessen sebezni. A lovon végrehajtott kísérletek tapasztalatai azonban azt mutatták, hogy ez az elmélet egyértelműen téves: az egymással szemben haladó lovak sebessége kizárja ezt a használati módot.

Egy lehetséges alternatívára Hidán Csaba mutatott rá, aki szerint a vívás során a szablya fokéle az ellenfél fegyvert forgató kézfejének és alkarjának a támadását tette lehetővé. Hatássága ellenére ez sem lehetett a fokél kifejlesztésének kiváltó oka, mivel ez a vívási rendszer leginkább gyalogosan használható.

A fokél kialakulásának okára végül egy másik tudományágban végzett vizsgálatok világítottak rá: a kaszával bekövetkezett balesetek modellezése során kimutatták, hogy ívelt pengével sokkal könnyebb szűrni, ha a penge homorú oldala is élezett. Ilyenkor ugyanis a penge nem gyűri maga előtt az „anyagot”. Ennek a vizsgálatnak az eredményeit a kísérleti régészet használta fel: az ív domború és homorú oldalán egyaránt élezett – azaz fokéllal ellátott – penge tökéletes szűrőképet adott, mindenütt vágta, sehol nem roncsolta a tesztbábu anyagát.

Ezen túl a fokél kialakításának volt egy egyszerű gyakorlati oka is, amelyre már korábban felhívták a figyelmet: a fokéllal ellátott fegyverek esetében a penge súlypontja közelebb kerül a markolathoz, így a fegyvert könnyebben lehet forgatni.

Sz. G.

A korszak szablyáinak nemcsak a formája, hanem a felszereltsége is figyelemre méltó. A keresztvasat vagy ellenzőt a penge gyakran megvastagított peremére húzták, melyet a famarkolat tartott a helyén. Ez utóbbit két, megközelítően fél henger formára faragott és két szegeccsel a markolatvashoz rögzített falécből alakították ki. A keresztvasak formája jellegzetes: középen a legszélesebb, a penge felé enyhén hajló s a száruk vége felé folyamatosan keskenyedő végein pedig gömbök helyezkednek el. Anyaguk leggyakrabban bronz vagy vas, de ismert egy ezüstműből készült példány is: a különböző alapanyagok esetleg eltérő műhelyekre, műhelyhagyományokra utalhatnak. A keresztvas védte a vívó kézfejét, valamint a fegyver használata közben a hüvelykujj megtámasztására is szolgált.

A szablya markolatának felszereltsége, díszítettsége nagyban függ viselőjének anyagi és társadalmi helyzetétől: a szegényebb harcosok szablyája egyszerű keresztvassal, formára faragott, bőrrel bevont

10. SZÁZADI SZABLYA
A SZÉKESFEHÉRVÁRI
MÚZEUM
GYŰJTEMÉNYÉBŐL.

famarkolattal volt felszerelve, míg a vezérek fegyvereit nemesfémből készített szerelésekkel, markolatgombokkal, a markolatot burkoló díszített lemezekkel, csuklósíjtartó szegeccsel vagy – a Kárpát-medencei leletanyagban eddig egyetlen ismert esetben – ujjtámasztó verettel látták el.

A hüvely alakja a penge formájához idomult, s két, megfelelő formára faragott faléc összeillesztésével készült. Bőrrel vonták be és ellátták a szükséges szerelésekkel: torkolatverettel, függesztőfülekkel, a hüvely végére pedig egy öntött vagy lemezből hajlított védőborítást (koptatót) helyeztek. A szablyát két függesztőfül segítségével rögzítették az övhöz, a felső a torkolat alatt helyezkedett el, az alsó pedig a szablyahüvely középső harmadában.

Kardok

A korszakban használt nyugati típusú kardok megközelítően 1 méter hosszú, egyenes, a penge mindkét oldalán éllel ellátott fegyverek voltak. A 80–90 cm hosszú, a markolatnál 5–6 cm széles penge tompa, lekerekített hegyének irányába folyamatosan keskenyedik. A penge csaknem teljes hosszában, annak középső harmadában széles és sekély vércsatorna fut, amelynek hatására a fegyver könnyebb lett, a penge pedig rugalmasabbá vált. A markolatvas törés nélkül, a pengével egybekovácsolva, a fegyver hossz tengelyében egyenesen kapcsolódik a pengéhez.

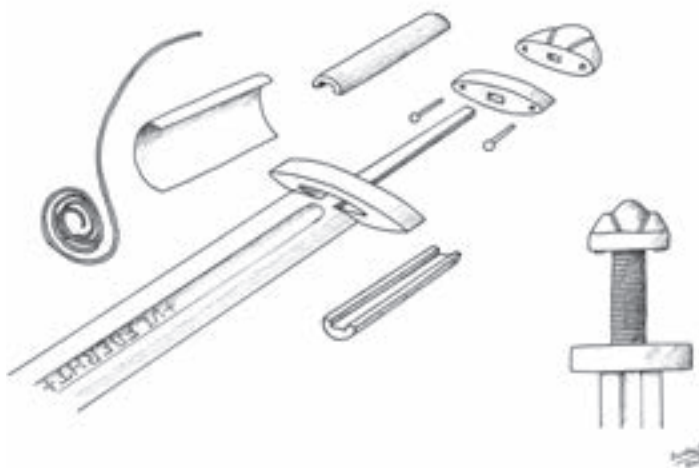
A penge kiszélesedő tövére fekszik fel az általában csónak alakú keresztvas, amely egyben a fából kialakított markolatlemezeknek a penge irányába való elmozdulását is akadályozta. A másik irányba ugyanezt a markolatvas végére húzott nagyméretű markolatgomb gátolta meg. A szablyákkal ellentétben a markolatlemezeket nem rögzítették szegeccsel, hanem egyszerűen bőrrel borították vagy fémhuzallal körbetekerték őket.

A kétélű kardok mellett ritkán egyélű példányok is előkerülnek a Kárpát-medence 10. századi sírjaiból – ilyen például a Kajárpác-Gyűri kavicsbányában talált nyugati típusú és a Kunágótáról származó bizánci típusú fegyver –, amelyeknek pengéje keskenyebb, mint kétélű társaiké, így jelentősen könnyebbek is voltak azoknál.

„Egy kard hüvellyel együtt 7 solidust ér. Egy kard hüvely nélkül 3 solidust ér. Egy jó páncél 12 solidust ér. Egy használható sisak 6 solidust ér. Egy pár jó lábvért 6 solidust ér. Egy pajzs és lándzsa 2 solidust ér.”

Lex Ribuaria frank törvénykönyv a fegyverek áráról, 800 körül

A kardhüvely alakját a szablyákkal megegyező módon a penge formája határozza meg, a két félből összeállított tokot bőrrel és vászonnal borították, végére rendszerint bronzból öntött koptatót szereltek, amely a sérülésektől védett. A hüvelyre pántokkal rögzítették a függesztőfüleket, amelyen rögzítőszíjakat fűztek keresztül, a harcos ezek segítségével akaszthatta övének bal oldalára a fegyvert.

KARDMARKOLAT
SZERKEZETI ÁBRÁJA.

Szablyák vagy kardok?

A korszak had- és fegyvertörténetének kutatóit már a kezdetektől foglalkoztatta a két, egymástól jól elkülöníthető fegyver harcmodorban betöltött szerepe és egymáshoz való viszonya. A szakemberek egyhangúlag a szablyát tartják a korai magyarság elsődleges szúró- és

KÉTÉLŰ KARD
A SZÉKESFEHÉRVÁR-SÁSTÓI
TEMETŐBŐL.

KÉTÉLŰ KARD
A SZÉKESFEHÉRVÁR-
RÁDIÓTELEPI
36. SÍRBÓL.

vágófegyverének, míg a kétélű kardok megismerését és a hadszervezetbe való bekerülését különböző helyekhez és ebből adódóan eltérő időpontokhoz kötik. Egyes vélemények szerint elődeink már az etelközi szállásokon, a rusz harcosok közvetítésével megismerhették ezt a fegyvert, így az első példányok már a 9. században bekerülhettek a magyar harcosok fegyvertárába. Mások a Kárpát-medencét jelölték meg a kardok megismerésének és átvételének helyeként, azonban két, egymástól eltérő történelmi folyamathoz kapcsolták azt. Az elsősorban történészek által képviselt vélemény szerint a Kárpát-medencében való megtelepedéshez és a kalandozó hadjáratokhoz köthető a kétélű kardok átvétele, utalva arra, hogy ezeknek a harcoknak a folyamán nagyszámú kard került zsákmányként a magyar harcosok birtokába, ami már a 10. század legelején elindíhatta ezeknek a fegyvereknek a hadszervezetbe való betagozódását. Ezzel az elképzeléssel szemben Bakay Kornél, majd Kovács László fogalmazta meg azt az álláspontot, hogy a zsákmányként szerzett kardokat nem vették át automatikusan a magyar harcosok, erre szerintük csak a 10. század második felében került sor. Bakay Kornél véleménye szerint a Géza fejedelem által létrehozott „új típusú” hadsereg szervezéséhez kapcsolódik a kardok nagyarányú elterjedése. Kovács László viszont a 10. század második felében elinduló lassú fegyverváltást, a magyar és a nyugati ellenfelek hadszervezetének egymásra hatását emeli ki a folyamat mozgatórugójaként. Napjainkra a vita legalább részben nyugvópontonra jutott: a kardok markolatszerelvényeinek, elsősorban a markolatgomboknak a tipológiai vizsgálata, valamint a szablys és a kardos sírokban található éremanyag elemzése is arra mutat, hogy az elterjedés

a 10. század második felében történt meg. A kardok nagyarányú megjelenésével azonban a szablyák nem szorultak ki a magyar fegyverzetből, a két fegyvertípus egymás mellett élt.

A szablyák és a kardok közötti átmenet egyik különleges állomása lehetett a szablyamarkolatú kardok megjelenése, amelyből közel egy tucatot ismerünk a Kárpát-medencéből. Ez egy „öszvér” megoldás: a kétélű, egyenes, nyugati típusú pengéhez megtörve, a szablyákon látott módon szögben kapcsolódik a markolatvas, amelyet a szablyamarkolat szerelékeivel láttak el. E megoldás talán a fentebb vázolt folyamatok mellékterméke lehetett: a zsákmányként szerzett kardokat a magyarok által alkalmazott haditaktikához és vívási szokásokhoz alakították. Bár a kardok ilyen formájú átalakítása idegennek tűnhet a korábbi magyar gyakorlattól, valójában nem áll túlságosan távol a honfoglalók fegyverzetétől: több 10. századi sírból – például a Püspökladány-Eperjesvölgyi temetőből – ismerünk olyan szablyákat, amelyek pengéje szélesebb, egyenes vagy csaknem egyenes kialakítású, de egyélűek és fokéllal vannak ellátva. A szablyamarkolatú kardok alacsony száma utalhat arra, hogy ez a megoldás egy fejlesztési zsákutca, de arra is, hogy a kétélű kardok elterjedésének folyamata, a nyugati fegyverzethez való idomulás szükségtelessé tette a kardok ilyen típusú átalakítását.

A szablyák és kardok eltérő kialakításuk, súlyuk és méretük következtében eltérő haditaktikára és vívási módra utalnak. Míg a szablya gyorsabb és lendületesebb, addig a kard erőteljesebb vívást tesz lehetővé, azonban a két típus közötti átjárás csak gyakorlat és megszokás kérdése.

A Kárpát-medencéből ismert 10. századi szablyák előállítását helyi, magyar kovácsmesterekhez köti a kutatás, ezzel szemben a kardpengék többsége nyugati mesterek munkája: Rajna menti fegyverkovács műhelyekben készültek, míg a kardmarkolat szerelvényeit és a kardkoptatókat Skandináviában, a Baltikumban, esetleg a Kijevi Ruszban állították elő. Természetesen a Kárpát-medencei kovácshagyományok továbbélése esetén felmerül a lehetősége annak is,

SZABLYA KERESZTVASA
VISEGRÁDRÓL.

SZABLYAMARKOLATÚ
KARD MARKOLATA
RAKAMAZRÓL.

SZABLYA A VERHNIJ SZALTOV-I TEMETŐBŐL.

hogy már a 10. század második felében és a 11. században is helyben készítették a kardpengéket, de ha így volt is, a fegyvereken jól érzékelhetőek a viking–rusz, valamint a kelet-európai kardkészítés hagyományai.

Lándzsák

A lándzsa gyakori fegyver volt a kora középkori csatatereken: a sztyeppei lovas harcosoknak az íj után ez is sokszor említett harci eszköze, de a frank lovasság és a bizánci gyalogság jellegzetes harcmodora is főleg a lándzsás küzdelemre épült.

A többi honfoglalás kori fegyverlelethez képest a magyar harcos-sírokból kevés lándzsahegy került elő. Ennek oka nem egykori ritkasága lehet: őseink akár sírjelként is használták lándzsáikat (talán innen ered a kopjafa kifejezésünk is). Ezek így hamarabb elenyésztek, mint a sírok mélyére temetett tárgyak. A kevés ismert példány formája jellegzetes, a sztyeppen ekkoriban általánosan használt keskeny, erős, nádlevél alakú hegygel készültek, keresztmetszetük rombusz vagy kereszt alakú, ez utóbbi esetben négyélűek voltak. Ez a forma elsősorban dőfésre alkalmas, a páncéllal szemben is megfelelőbb, mint a széles, lapos, levél alakú lándzsák. Bizánci forrásban feljegyezték – az avaroknál megfigyelt módszert a türkökre, azaz a magyarokra vonatkoztatva –, hogy a nomád lovas harcosok úgy hordták a vállukon a lándzsát, hogy az nem zavarta őket az íj használatában, így felváltva használhatták a két fegyvert (a megoldást

LEVÉL ALAKÚ
LÁNDZSAHEGY A HARKIVI
EGYETEMI MÚZEUM
GYŰJTEMÉNYÉBŐL.

a bizánciak is átvették). (A kérdésről lásd a 21., 59. oldalon írottakat!) A fegyver nyelére két bő szíjhurkot kötöttek: a felső hurokkal a jobb vállukra akasztották a lándzsát, az alsón pedig a kengyelben levő jobb lábfejüket dugták át. A hegygel felfelé álló rövid lándzsa így a nyeregben ülő lovas jobb oldalán, a nyíltegez mellett, közel függőleges helyzetben kapott helyet.

A 9–10. századi Nyugat-Európa egyik jellegzetes fegyvere, a frank szárnyas lándzsa nagyon eltért keleti társaitól. Nehéz, nagyméretű hegye akár 50 cm hosszú és 50–60 dkg súlyú is lehetett. Nevét a lándzsa köpűjének két oldalára kovácsolt, kampószerűen kihajló nyúlványokról, a „szárnyakról” kapta, melyek a sebszélékben elakadva megakadályozták, hogy a lándzsa túl mélyre fúródjon, így gazdája könnyebben kiránthatta áldozatából, de az ellenfél fegyverét, pajzsát is félreránthatta velük. Nyugaton a (zászlós) királyi lándzsának – ősi germán tradíciók szerint – uralkodói rangjelző szerepe volt. Sokféle használtak különféle méretű, egyszerű, babérlevél alakú hegygel készült lándzsákat is, melyeket igen nehéz etnikumhoz vagy akár korszakhoz sorolni általános formájuk miatt.

A többi fegyverhez képest a lándzsa előállítása nem igényelt sok nyersanyagot vagy komoly szaktudást, bár attól függően, hogy a hegy acélból, lágyvasból vagy ezek kombinációjából készült, léteztek olcsóbb és drágább példányok is, utóbbiakat akár nemesfém berakással is díszíthették.

A lándzsanyél legjobb anyagának a korabeli Nyugaton és Bizáncban egyaránt a kőrisfát tartották, mert nagyon kemény, de közepes súlyú, ugyanakkor rugalmas, szívós, törésálló fa, ami szárításakor sem repedezik. A középkori Európában egyes híres kőristermő vidékek jó minőségű anyagára akár egész „lándzsanyélgyártó-ipar” épült. A nyélnek szánt fát tömegével gyűjtötték be, majd lenolajban áztatták, szárították, gőz fölött hajlítva egyengették, gyalulták és polírozták. Ha a lándzsahegy köpűjét felhevítve illesztették rá, a kihűlő fém a nyélre még jobban rászorult. A kora középkori nyugati lándzsanyél-maradványok elemzése kőris- vagy mogorófát mutatott ki, az avar leletek között pedig bükk, nyír, tölgy, fenyő és almaféle is ismert.

A kora középkori lándzsák többsége nem volt túlságosan hosszú: egy viking *saga* – elbeszélés – szerint szokatlanul hosszú nyelű

SZÁRNYAS LÁNDZSA
VISEGRÁDRÓL.

VIKING JELLEGŰ
LÁNDZSACSÚCS
A BUDAPESTI
DUNA-MEDERBŐL.

„A lándzsáik erősek és vastagok legyenek, a nyelük hossza 25 és 30 *spithamai* (3,9–4,7 m) között legyen. A hegyük legyen a célnak megfelelő, a hegyek nyélhez rögzítése szintén. [...] A *menavlion* [lovasság elleni speciális lándzsa] ne készüljön hasított fából, hanem legyen tölgy, somfa vagy »artzekidia« hajtásfa. Ha nem lehetne hajtásfát találni, lehet hasított fából, de kemény fából legyen, és olyan vastag legyen, amelyet a kéz még éppen meg tud markolni.”

A gyalogos lándzsák leírása a Praecepta Militaria című bizánci műben, 10. század második fele

Hogyan hívhatták?

A szúrófegyverek elnevezésére a magyar nyelv egy sereg szót ismer, meglepő módon ezek egy része viszonylag későn, a kora újkorban került nyelvünkbe. Legrégebbi közülük az ismeretlen eredetű, így esetleg honfoglalás előtti kelevéz. Ma legfontosabb szavunk a lándzsa, mely az érett középkorban, legkésőbb a 14. században került át nyelvünkbe az olaszból, forrása az orvosi kis kés jelentésű *lancetta*, melyet az eredeti lance-ból képeztek. Szintén a 14. században jegyezték le először *gerely* szavunkat, amely a németből került nyelvünkbe. *Kopja* szavunk 15. századi, rokonai a szláv nyelvekben találhatók meg. Az eredendően frank *dárda* szintén az olaszban érkezett a nyelvünkbe, első lejegyzése a 16. század közepéről ismert. A *dzsida* viszont török eredetű, s az oszmán kor hagyatéka. Szintén ebből az időből származik a nyugati típusú gyalogos hadviselés műszava, a *pika*. Volt még egy régi, szúrófegyver értelmű szavunk, amely mára teljesen elfelejtődött: a *szúca*.

S. B.

az olyan lándzsa, aminek nyele magasabbra nyúlik, mint ameddig egy álló férfi felemelt keze felér. A bizánci katonai előírások szerint az általános, rövidebb lándzsa hossza 2,5 m, a nehézyalogság által használt hosszabbé 4–5 m körüli volt. A nyugati lándzsák a korabeli ábrázolások alapján 2–3 m körüliek lehettek, a magyar lándzsák egykori nyélhosszát pedig 2 m körülire becsülik.

Fokosok, balták és bárdok

Az elkerülhetetlen közelharc elsődleges fegyvere a szablya vagy a kard lehetett, azonban mellettük jelentős szerepet kaptak a korszak jellegzetes ütőfegyverei, a fokosok, a balták és a bárdok is. Bölcs Leó bizánci császár (886–912) *Taktika* című munkájának magyarokról szóló fejezetében, a fegyverek felsorolásánál ugyan nem említi őket, de a honfoglaló harcosok sírjainak feltárása során a kardokkal vagy a szablyákkal csaknem megegyező számban kerültek elő.

A fegyverek ezen csoportját a formai sokszínűség jellemzi, ahogy erre a megnevezések sokasága is utal: amíg a fokosokat elválaszthatatlannak tartjuk a honfoglaló harcosoktól, addig az egyszerű kivitelű fok nélküli baltákat idegennek érezzük a magyar vitézek fegyverzetétől, pedig ezeket is használták, és ha csekély számban is, de megnyúlt pengéjű bárdok is előbukkannak a 10. századi sírokból.

Az általánosan elfogadott vélemény szerint a fokos a „szegény harcosok” közelharc fegyvere volt, mert könnyen, gyorsan, különleges szaktudás nélkül, ezért olcsón lehetett előállítani. A Kárpát-medencei sírleletekben azonban ezek a fegyverek egyaránt megtalálhatók szablyával, veretes övvel és tarsolylemezzel eltemetett előkelők mellett éppúgy, mint szegény temetkezések egyetlen mellékleteként, így a fegyver jelenléte vagy hiánya nem a társadalmi különbségekre utal, hanem a fegyverzet összetettségét mutatja.

A 10. századi magyarság baltáit és fokosait a lovas harcmódorhoz igazították, az északi és a nyugati gyalogosok által használt társaikhoz képest kisméretűek, nyelvük megközelítően 80 cm hosszú, súlyuk pedig csekélyebb lehetett. A nyugati gyalogos harcászatban alkalmazott baltákkal ellentétben nem hajítófegyverként használták őket, lóhátról hasznos, hatásos eszközök lehettek akár páncélos ellenféllel szemben is.

Hogyan hívhatták?

A fokos régi magyar szó, amely belső szóképzés eredményeképpen jött létre. Talán már a honfoglalás előtti szókincsnek is része volt, ennek ellenére későn, csak 1567-ben jelent meg az írott forrásokban. Balta szavunk török eredetű, feltételezhetően besenyő vagy kun közvetítéssel kerülhetett a magyar nyelvbe, első lejegyzése 1423-ból ismert. A bárd viszont egyértelműen nyugati, az ófrancia nyelvből vettük át, első lejegyzése viszonylag korai, 1214-ből származik. P. Zs.

FOKOS A BALATONÚJLAK-
ERDŐ-DÜLŐI TEMETŐBŐL.

A BUDAPEST-
CSÚCSHEGYI SÍRBÓL
ELŐKERÜLT FOKOS.

BÁRD A HOMOKMÉGY-
SZÉKESI TEMETŐBŐL.

BALTA A PÜSPÖKLADÁNY-
EPERJESFÖLDI TEMETŐBŐL.

E fegyvertípust feltehetőleg az övre vagy a nyeregbe függesztve hordták, a viselési módra mindössze egyetlen lelet utal: a Budapest-csúcshegyi 2. sírból a nyél irányában egy kampós vaskarika került elő, talán ennek segítségével függesztette fel egykori használója. A vaskarika szerepét egy egyszerű kötélhurok is átvehette.

E fegyvercsoport formai és megnevezésbeli sokszínűsége utal a különböző típusok egymástól eltérő eredetére, s a magyar hadszervezetre gyakorolt külső hatásokra is. Az általános keleti, sztyeppi típusok mellett megfigyelhető a Kárpát-medencei avar formák továbbélése, valamint a nyugati és az északi (rusz) fegyverzet hatása, sőt a

leletanyagunkban ritka, de nagyon jellegzetes nyéltámaszos balta és bárd kapcsán felmerült a keleti rusz vagy szláv harcosok jelenléte is.

Védőfegyverzet

Védőfegyverek a 9–10. században

A 9–10. században sokféle védőfegyver volt használatban, de köztük típustól, gyakoriságtól, anyagtól és minőségtől, valamint néptől, harcmódotól, készítői háttértől, rangtól és vagyoni háttértől függően is komoly eltérések voltak.

A kora középkori sisakok legtöbbje hasonló módon készült: a sisakharangot két vagy négy vaslemezről állították össze úgy, hogy a lemezeket a széleiknél egymáshoz, vagy az illesztésüket átfedő, összefogó vaspántokhoz szegecselték, és sokszor a sisak aljára körben is erősítő pánt került. Az egyetlen vaslemezről formált sisakok ekkor még ritkábbak voltak, csak az ezredforduló táján kezdtek megjelenni. A sisakoknak helyenként többféle változata létezett. A keleten használt „rusz típusú” sisakok íves kivágással készült négy lemezét egymáshoz és egy kúpos sisakcsúcshoz szegecselték, melybe sokszor sisakforgót is lehetett helyezni, de ismert Keletről vaspántokkal merevített sztyeppei (bőr)sisak maradványa is. Nyugat-Európában a frankok a népvándorlás kori germán pántos sisakok későbbi, egyszerűbb formáit használták, néha már orrvédő lemezzel kiegészítve. Orrvédők és az arc felső részét védő „félmaszk”-ok korabeli skandináv sisakokról és sisaktöredékekről ismertek. A sisakokon gyakran sodronyból való nyakvédő csüngött, ami az arcot általában szabadon hagyta, a bizánci nehézlövassági sisakoknál viszont az arcot is sodrony vagy vasmaszk takarta, csak a szemeknél hagytak látónyílást. A sisakokat a csapások tompításra bélelték, és gyakran vastag sapkára vették fel. A bizánci gyalogságnál, a fémsisakkal nem rendelkező katonáknál általános „sisakpótló” megoldás volt a vastag nemezsapka köré tekert vászonturbán viselete.

SISAK A MANVELOVKAI SÍRBÓL.

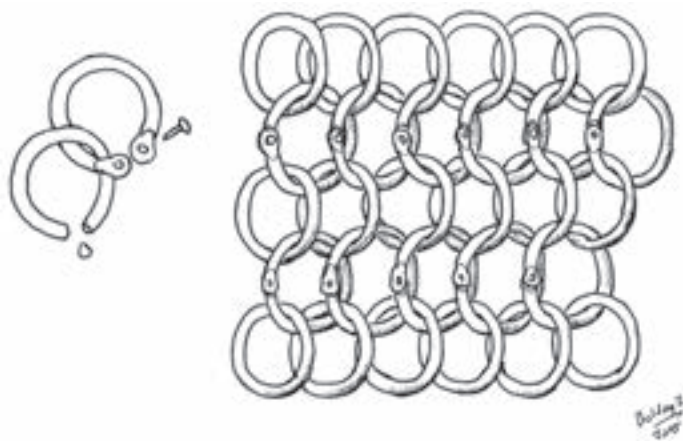
„Azt mondják, hogy egy szkíta (besenyő), bátorságától és testi erejétől hajtva, kivált a csapatából, előrevágtatva megtámadta Bardast, rásújtva kardjával annak sisakjára; de a csapás hatástalan volt, mert a sisak felfogta és ellenállt, ezért lepattant róla.”

*Bizánci és besenyő harcos
párviadala az arkadiopoliszi csatában (970),
Leó diakónus, 10. század vége*

A PÉCSI SISAK.

A védőöltözékek közül a vastag, bélelt vagy többrétegű vászonvért, az úgynevezett fegyverkabát volt a legegyszerűbb, amit a 9–10. századi bizánci és nyugati leírásokból és ábrázolásokból jól ismerünk. (Ezt a középkori Európában *gambeson* vagy *aketon* néven széles körben használták.) Ilyet hordtak a fémpáncélok alatt is, mert a páncél horzsolásától is védte viselőjét, de sok kevésbé tehető középkori harcosnak ez volt az egyetlen védelmi eszköze. A vastag textílvért tompította az ütések, felfogta a gyengébb vágásokat és távolabbról lőtt nyilakat, de erős dőfés vagy nyíllövés már átütötte. Korabeli megítélés szerint nem is számított igazi páncélnak, a fennmaradt bizánci előírások szerint a csak fegyverkabáttal rendelkező katonákat a páncélosok sorai mögé kellett állítani. A fegyverkabát *kabadion* néven a bizánci hadseregben alapfelszerelésnek számított, a 10. századi katonai kézikönyvek meglehetősen részletesen írnak róla, sokkal bővebben, mint a fémvértokről. Formája külsőre egy kaftánszerű, térdig érő, hosszú ujjú, bélelt felsőkabát volt, amely mellrészén záródva duplán fedett. A hónaljnál ki volt vágva, így a katonák akár ki is dughatta a karját, hogy szabadabban mozoghasson, ilyenkor a *kabadion* ujjait a vállrészhez gombolták vagy kötözték, így azok egyfajta vállvédőként szolgáltak. Előírt vastagsága minimálisan egyujjnyi volt, de egyébként „olyan vastagra varrják, amilyenre csak lehetséges”. A gyapjúból, kócból, rongyból való bélést keresztben-hosszában futó varrások vonala tartotta a helyén, ezek sokféle rombusz, rács- vagy sávós mintát adtak ki, ami a korabeli ábrázolásokon jól látható. *Kabadion*-szerű textílvértként készítettek még bélelt nyakvédőket és csuklyákat is, talán ilyesmi lehetett az

SZEGECSELT ÉS
FORRASZTOTT SZEMEKBŐL
ÁLLÓ SODRONYPÁNCÉL
SZERKEZETE VIKING
ÉS FRANK LÁNCING-
MARADVÁNYOK ALAPJÁN
(9–10. SZÁZAD).

a bizánci hadseregben a 6. században, avar mintára átvett tárgy, melyről így írtak: „legyen [a katonáknak] kerek nyakvédőjük (magas gallérjuk) az avarok mintájára, kívül len, belül gyapjúszalagok (csíkok) sorából”. A kora középkori vázlatos nomád harcosábrázolások alakjain a sávós vagy hálómintás felületűre rajzolt páncélok tehát éppen úgy jelölhetnek bélelt, steppelt textil- vagy bőrvértet, mint vaspáncélt.

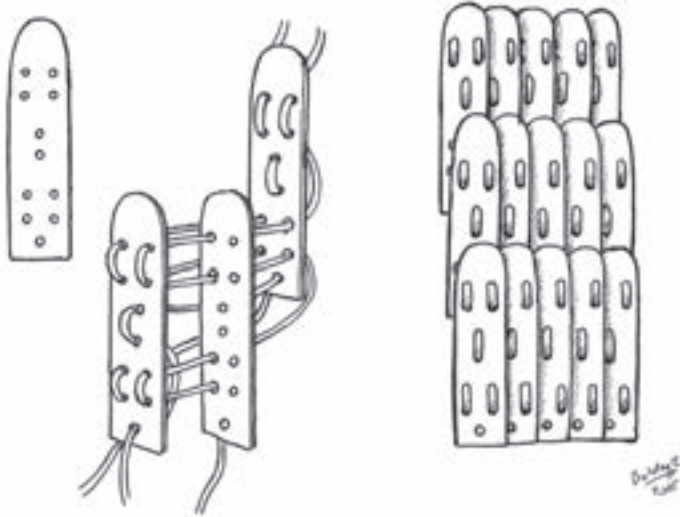
Bizánci írott forrásból ismerünk többretegűre ragasztott vászonvértet is: ez 18 réteg vászonból készült, amit sóban és borban való áztatással keményítettek. A leírás szerint jól ellenállt a nyíllövéseknek és a lándzsadöfésnek is.

Bőrből készült vértetek a 9–10. században többfelé használtak, de ekkor csak leírások szórványos utalásaiból tudunk róluk. Nyugat-Európában páncélokhoz tartozó (bőr) kesztyűket sorolnak fel frank hagyatéki leltárakban, egykorú bizánci forrás marhabőrből való lamellás (ló)páncélok használatáról ír. Kétségtelen, hogy akár még az erősebb bőrruháknak is lehetett védőértéke: egy korabeli viking *saga* erős rénszarvasbőr kabátot (zekét) említ, amely gazdáját jól megvédte a harcban.

ISMERETLEN
LELŐHELYRŐL SZÁRMAZÓ
LÁNCPÁNCÉL RÉSZLETE
A KIJEVI NEMZETI MÚZEUM
GYŰJTEMÉNYÉBŐL.

LAMELLÁS VÉRT FÜZÉSI
MÓDJA, KAUKÁZUSI
KAZÁR LELET ALAPJÁN
(9–10. SZÁZAD).

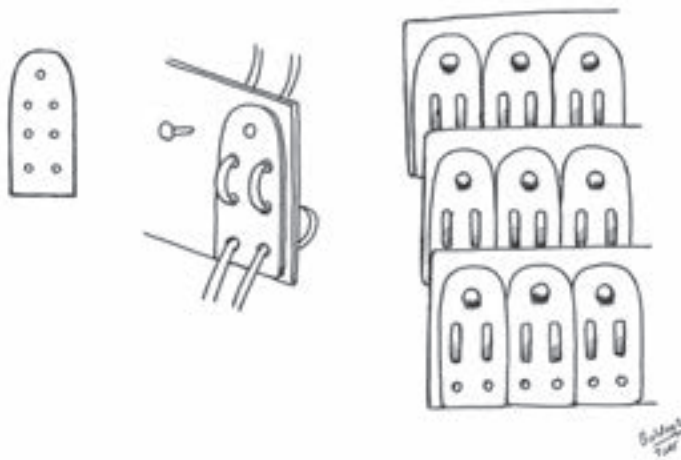
A korabeli fémpáncélok közül gyakori volt a láncing vagy más néven sodronypáncél, amely egymásba kapcsolódó, forrasztással vagy szegecseléssel zárt vasláncszemek sokaságából állt. Általánosan használták egész Európában (nyugaton szinte csak ez a páncél volt ismert), de népszerű volt a sztyeppén és a Bizánci Birodalomban is. A korabeli láncingek kb. térdig érő hosszal és könyékig érő ujjal készültek, az előkelők sodronyingének szegélyén a láncszemek lehettek aranyozottak vagy akár tömör aranyból készültek is (ilyet láthatunk a prágai Szent Vencel-páncélon). A sodrony láncszemei jól felfogták a vágásokat, de a csapások zúzódó erejét már nem, ezért vastag ruhát vagy bélelt fegyverkabátot kellett hordani alatta. A láncszemeket szétnyitó erős döfés vagy nyíllövés esetleg átűthette, ami azonban nem feltétlenül jelentett egyben sérülést is: egy jó fémvért sokszor

„Tizenkét nagy felsőkabátja (zekéje) volt, amit rénszarvasbőrből készítettek, olyan boszorkányos lappföldi módon, hogy semmilyen fegyver sem tudta átdöfni vagy átvágni, mintha csak láncing lett volna, vagy még talán annál is erősebb volt.”

Thorér Hund lappföldi útja (1029–1030), Norvég Királykrónikák, 12. század

már annyira lelassította az átütő fegyvert, hogy a maradék energiát már felfogta az alatta viselt fegyverkabát. Sok középkori példa van arra, hogy páncélos harcosok akár több találat – általában távoli nyíl-lövés – után is harcképesek maradtak. A fémvért a csata hevében kényelmetlenül meleg viselet volt, de levétele mégis végzetes hiba lehetett: Konrád herceget 955-ben Augsburgnál akkor érte a torkán a halálos nyíllövés, mikor a nap heve miatt „megoldotta páncéljának kötelékeit”, Róbert neustriai őrgrófit 866-ban akkor ölték meg a vikingek, amikor a harc szünetében a forróság miatt levette páncélját és sisakját. A láncing laza szerkezete miatt rendkívül hajlékony volt, és nem korlátozta viselője mozgását. A „szövéséhez” szükséges akár 10–20 000 gyűrű elkészítése egyenletes átmérőjű és minőségű vasdrótból körülményes és munkaigényes feladat volt, ami a páncélt igen drágává tette.

A kis vaslemezekből összeállított, úgynevezett lamellás vértet főleg Bizáncban és Kelet-Európában használták. A lamellás vért általában kb. másfél-két ujjnyi, téglalap alakú, felül lekerekített, hosszúkás lemezeit a rajtuk levő lyukakon átfűzött bőrszíjjal vagy erős selyemfonallal sávonként szorosan egymáshoz fűzték, ezekből állt össze a páncél; a lamellákból álló sávok mozgás közben

BIZÁNCI LAMELLÁS
VÉRT SZERKEZETE BIZÁNCI
FRESKÓK ALAPJÁN
(10–11. SZÁZAD).

„Az első sorok embereinek kell olyan páncélt adni, ami a harcnak leginkább kitett részeket védi. (...) A sisaknak, páncélnak, lábvértnak elég erősnek kell lennie ahhoz, hogy kibírja a sérüléseket, de ne legyen olyan nehéz, hogy nagyon leterhelje a harcoló katonát. Ezek nemcsak az anyaguk erejénél fogva védenek, hanem alakjuk és felületük révén is, amiről az ellenség nyilai lepattannak és a földre hullanak. A felszerelés elosztásának módja a következő legyen. Ha mindenki nem is szerelhető fel az alakzatban páncéllal és lábvértnel, legalább az első és a második, valamint az utolsó sor kapjon, valamint a szélső sorokon legyen. A többinek akkor legyen páncélinge vagy mellvértje, ha jut nekik, és a fejükön a szokásos módon legyen nemez- vagy bőrsapka...”

A bizánci katonák különféle páncélzatáról, névtelen bizánci szerző: Értekezés a stratégiáról, 9. század

rákpáncélszerűen kissé egymás fölé és alá is csúszhattak. E vért még így is kissé merev és meglehetősen nehéz viselet volt, de ugyanakkor rendkívül erős is. A szorosan összefűzött lemezek szélei átfedték egymást, így a lamellák rétegei jól felfogták a csapások erejét,

sima felületükről pedig lecsúsztak a nyíllövések – nem véletlenül volt ez a páncélfajta olyan (keleti) területeken nagyon népszerű, ahol nagy volt az íjászat jelentősége (és talán ugyan ezért nem terjedt el az íjászokat ekkor alig alkalmazó Nyugaton). Az ezredforduló körül a bizánciak valamilyen egyszerűsítették a szerkezetén: a lamellákat már nem egymáshoz fűzték, hanem erős bőrsávokra felsegecselték, majd ezekből a sávokból állították össze a páncélt.

A pikkelypáncél ekkoriban ritkább volt (a vázlatosabb korabeli ábrázolásokon nehéz elkülöníteni a sodronypáncéltól), de Bizáncban biztosan használták és talán Nyugat-Európában is. Vászon- vagy bőrruhára

LAMELLÁS PÁNCÉL SZENT GYÖRGY ÁBRÁZOLÁSÁN.
FALFESTMÉNY, GÖREME (TÖRÖKORSZÁG, 11.SZÁZAD).

LAMELLÁS PÁNCÉL RÉSZLETE PLISZKÁBÓL (BULGÁRIA).

varrott, egymást halpikkelyszerűen félig fedő, kis vas-, bronz- vagy bőrlemezekből készült.

A végtagok védelmére a jobban felszerelt harcosok kesztyűket, kar- és lábszárvérteteket használtak. Korabeli kazár leletekből ismeretek csak hosszanti lemezekből fűzött, szegeccsel összeerősített vagy akár egyetlen lemezből formált végtagvértetek is. A vállakat a bizánci nehézzvérteseknél és a sztyepei páncélos harcosoknál is vaslemezek védték, amelyeket szíjjal erősítettek a vérthez.

A korszakban nagyon fontos – és a drága páncélokhoz sokkal gyakoribb – védőfegyver volt a pajzs. Nyugaton a germán hagyományok szerinti harcmódorhoz például egyenesen nélkülözhetetlen volt a 80–90 cm-es kerek fapajzs, amelynek közepére vas pajzsdudort erősítettek (ez fedte el a mögötte levő pajzsfogót). Kora középkori szövegek szerint legjobb anyaga a hársfa volt – bár a leletek szerint készült fenyőből, nyár- és égerfából is –, amit erős marhabőrrel vagy enyvezett vászonnal fedtek és be is festettek, legtöbbször egyszínűre. Bizáncban ovális, kerek, később csepp alakú fapajzsokat is használtak, amelyeket az egyes alakulatok más-más színűre vagy mintájúra festettek, borításukra marha- vagy számborbort használtak. Egykorú bizánci felszerelésleltár említi „varrott pajzsot” is, ami valószínűleg

Anemas megpróbálja megölni Szvjatoszláv rusz fejedelmet a dorostoloni csatában (971)

„Ekkor Anemas, aki előző nap kitüntette magát, mikor megölte Ikmort, meglátta az örültként dühöngő Svjatoszlavot, amint csapatait bátorítja; erre megsarkantyúzta lovát (amit erre tanított be, és már sok ruszt megölt ezzel a módszerrel), lazára engedte a gyeplőt, odavágtatott hozzá és lesújtott kardjával a kulcsontjára, de a vágás lapos volt, így megölni őt nem tudta; mert védte páncélja és pajzsa, amivel a római lándzsáktól való félelmében felszerelkezett.”

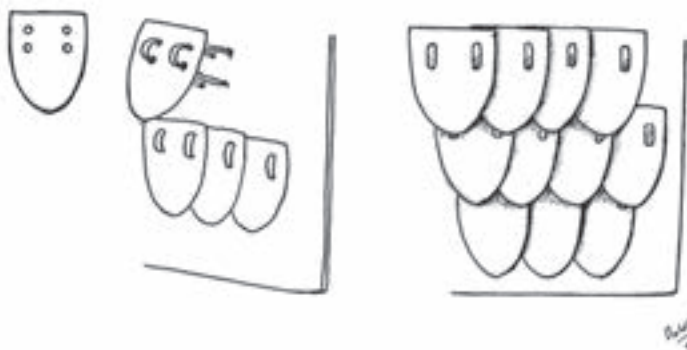
Leó diakónus: Historia, 1000 körül

bőr vagy fonott védőfegyver lehetett. A sztyeppén használt pajzsok kör alakúak voltak, leletekből és arányosabb korabeli képekről 50–70 cm-re becsülhető átmérővel. Keletről ismert kora középkori deszkapajzs maradvány, és olyan kis, kerek vaslemezek is, amelyek egykor fa-, bőr- vagy fonott pajzsok közepén lehettek.

Említeni kell a korabeli védőfegyverzetek között a rendkívül ritka és drága lópáncélzatot is, amit még ott sem mindig használtak, ahol egyébként létezett páncélos lovasság. Nyugat-Európában például egyáltalán nem vértették a lovakat, és a 9–10. századi sztyeppéről sincs rá biztos adat (korábbi és későbbi viszont van). Használták azonban Bizáncban, az elit nehézlovasság felszerelésének előírása szerint, a bélelt textilvérttel vagy nemeztakaróval védett harci lovaknak a szügyét és fejét vasból vagy bőrből készült páncélzat fedte.

A páncélok gyakorisága és értéke

A kora középkorban a fémpáncél volt messze a legköltségesebb és legritkább katonai felszerelés. Ismert pénzbeli ellenértéke a frankoknál – akiknél egy vasszak 6, egy pár lábvert 6, egy sodronying 12 aransolidusba került – felülmúlta bármely más fegyverét, még a legjobb kardokét is; csak a királyi udvar használatára tenyésztett legnemesebb hadiméne árát (20 solidus) közelítette meg egy teljes páncélzat árát. Mint nagy értékű vagyontárgyat örökre hagyták

PIKKELYPÁNCÉL BIZÁNCI
ÉS FRANK ÁBRÁZOLÁSOK
ALAPJÁN (9–10. SZÁZAD).

(törvényben meghatározott rend szerint), és adományként elfogadták akár a kolostorok kincstárai is. Csak tehető harcosok rendelkeztek vele, a páncélleletek a korszak leletanyagában is ritkaságnak számítanak. A páncélosok a középkori hadseregek legkisebb létszámú, de legerősebb csapatainak számítottak, létszámuk olyan tényező volt, amely (legalábbis látszólag) nagyban meghatározhatta egy nép haderejének ütőképességét. Megfigyelhető a középkori krónikások gyakorlatában – legyen az akár arab, perzsa utazó, bizánci császár vagy nyugati krónikás –, hogy ha leírásaikban kitértek egy korabeli nép hadviselésére, következetesen megemlítették, hogy harcosaik hordanak-e páncélt, és ha igen, milyet. Megnevezéseik alapján valószínű, hogy ők elsősorban a fémpáncélokot tekintették páncélnak, a sokkal köznapibb, bár

Hogyan hívhatták?

Pajzs szavunk az észak-itáliai Pávia városának a nevéből ered, és olasz közvetítéssel került a magyarba a 14. században. Ezzel szemben igen régi (első feljegyzése: 1086), minden bizonnyal honfoglalás előtti az alán nyelvből átkerült vért, ami eredendően pajzsot jelentett, és nem páncélt. Magát a páncél szót a németből vettük át, legkorábbi lejegyzései a 14. századból maradtak fenn. Meglehetősen különös sisak szavunk, melynek eredete ismeretlen, ráadásul a környező népek – oroszok, lengyelek – is tőlünk vették át. S. B.

A CSERNYIGOVI IVÓKÜRT VADÁSZAI (10. SZÁZAD).

kétségtelenül harci védőértékkel is bíró „könnyűvérteteket” – bőrvérteteket, erős bőrruhákat, fegyverkabátokat, vászonvérteteket – viszont nem. Az ilyesmit hordó, kevésbé tehetős fegyveresek a középkori csatatereken „valódi” páncélos társaikhoz képest jóval nagyobb számban voltak jelen.

A honfoglaló magyarok védőfegyverei

A honfoglaló magyarok régészeti hagyatékából eddig alig ismert védőfegyver, de az írott források utalnak rá. Említenek például sisakot (*galea*), amit bőrsisakként szokás fordítani, jöllehet az értelmi szűkítésnek nincsen alapja. A 10. század végéről való a pécsi sisaklelet, melynek legjobb párhuzamai előkelő rusz harcosok halomsírjaiból származnak. Keleti „magyargyanús” leletként pedig a manvelovkai vassisak említhető. Akár a 9–10. századba is tartozhat az a nehezen datálható hazai, Dunából előkerült lelet, ami egy 5–12. század közé besorolt, nyugati típusú, félgömbös, pántos sisak maradványa.

A pajzsok említései közül az egyik Árpád pajzsra emeléséről ír (bár ennek forrásértéke megkérdőjelezhető, lásd: *Magyarok a honfoglalás korában. Magyar őstörténet 2. Budapest, 2015, 174.* A másik arról tudósít, hogy az augsburgi csatában elfogott Súr vezér pajzsát „ezüst kereszt” – vagy kereszt alakú veret? – díszítette.

De milyen lehetett őseink páncélzata, már ha volt nekik egyáltalán? A lelethiány és a források hallgatása miatt több lehetőség is felvethető. (*A magyarok által viselt lorikon problémájáról lásd a 18. oldalon írottakat!*) Talán elődeink valóban nem hordtak (fém)páncélt. A másik lehetőség, hogy hordtak, de ritkasága és értéke miatt nem tették a sírba, még egy kis darabját sem, bár a rangosabb magyar harcosokkal eltemetett nemesfém mennyiségéhez és jó minőségű

„Eberhardus pedig elvevén a javát az aranyláncoknak, amelyek a nyak díszéül szolgáltak, és a ruhák alján függő csengőknek, amelyek aranycsengettyűk, s három font aranyat kehely készítésére, ezüstkeresztet, amely a király pajzsára volt erősítve, és más ezüstholmit, egyházi díszek céljára adott.”

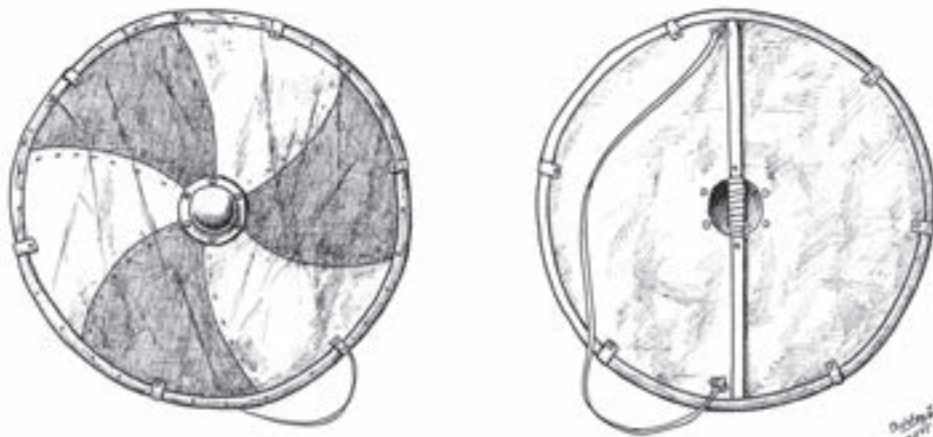
A fogságba esett Súr magyar vezértől szerzett zsákmány, Ebersbergi krónika, 955

„...a magyarok népe páncélt nem visel. Midőn harcra vagy párviadalra készül, szűk bőrköntöst vagy igen szoros öltözetet vesz magára, mely tagjait szorosan fogja. [...] Sokakat megsebesít íja, melyet gyorsan feszít meg. Nem csekély sebeket osztogat, miközben a harcmezőn száguldoz. Nem akar nyugton állva küzdeni, hanem vagy futást színlel, vagy ide-oda vágatva kerüli a harcot, melyet hásváb törvény szerint folytatnának, bizony kemény lenne számára.”

A Königsaueri krónika leírása a magyar lovasokról, 14. század eleje

fegyverekhez képest a páncélról leválasztott, jelképesen a sírba tett pár láncingszem vagy lamella már igazán elenyésző érték lett volna. Esetleg őseinknél a páncél valamilyen rituális okból tiltott sírmelléklet lehetett, éppúgy, ahogy a későbbi kunoknál a buzogány esetében feltételezik ezt a kutatók.

Más elképzelés szerint azért nincs a sírokban páncél, mert a válogatott vitézek a fejedelemtől csak használatra kapták, és talán valamilyen „kincstári” raktárba vissza is adták (így sírjukba sem teheték). Ez a megoldás ekkoriban az egykori késő római mintát

NYUGATI, VASDUDOROS FAPAJZS KÜLSŐ ÉS BELSŐ OLDALA
VIKING PAJZSLELETEK ÉS FRANK ÁBRÁZOLÁSOK ALAPJÁN (9–10. SZÁZAD).

követő bizánci elitcsapatoknál létezett, de a törzsi alapú magyar hadszervezet ellátási háttere ettől eltérő lehetett. Egy nomád vezér kíséretének adott fegyver – hasonlóan a rusz druzsinánál, a viking vagy akár a frank fegyveres kíséreteknél – inkább a hűségért cserébe járó ajándék, harccal szerzett érdem jutalma volt, amit az úr már nem is vehetett vissza.

Valószínű, hogy őseink védőfelszerelése általában nem fémből készült, így a sírokban elpusztult. A korszakban gyakori könnyűvérteknek, a bőr- és textilpáncéloknak nem volt semmilyen fém részük, így régészetileg „láthatatlanok”. A krónikások figyelmét sem kelthették fel, mert a fémvértékhez képest másodrendűnek számítottak, vagy egyszerűen nagyon hasonlítottak a szokásos viselethez. Középkori leírások beszámolnak a magyar lovasíjászok által viselt bőrruhákról: „börköntösről” (*Königsaal-krónika*), illetve hadi viseletként egymás fölé több rétegben felvett „börzekéről” (*Villani-krónika*), amit a leírások köznapi bőrruhaként, és nem páncélként említenek, „megfelelőnek” írt védőértéküket pedig egyszerűen rétegességük adta.

„Általában állandó ruházként börzekét viselnek, s amint jól bekenték, egy másikat öltenek reája, arra ismét egyet, aztán még egyet, miáltal igen erőssé s védelemre alkalmassá teszik. Fejüket ritkán borítja sisak, hogy a nyilazásban ne akadályozza őket, mert ebben van minden reményük. (...) Harcmódjuk nem a csatamezőn való helytállásban, hanem portyázásban, megfutamodásban, üldözésben, nyilaik kilövöldözésében, meghátrálásban s az ütközésre való visszafordulásban van. Nagyon gyakorlottak és ügyesek a zsákmányolásban s a hosszas lovaglásban, erősen nyilazzák az ellenség lovaikat s a gyalogságát, s ennyiben hasznosak a nyílt mezőn való küzdelemben, mivel mesterek a gyors támadásban, s az ellenségnek rohammal való zaklatásában, nem gondolnak a halállal, hanem a legnagyobb veszélyt keresik.”

A Villani-krónika leírása a magyar katonákról, 14. század

HADJÁRATOK KORA

Európa a 10. század elején

A honfoglalást megelőzően a magyar előőrsök a Kárpát-medencében már szembesülhettek a kor európai államalakulatainak bonyolult kapcsolatrendszerével. A római hagyományokat tovább éltető Bizánci Birodalom gazdasági és katonai erejével már a Krímben és az Al-Dunánál is volt módjuk megismerkedni. A Makedón-dinasztia (867–1056) császárai és hadvezérei katonai sikerek sorozatával foglaltak vissza korábban elvesztett területeket a Balkántól Dél-Itáliáig, bár a korszak két bizánci császárat, VI. (Bölcs) Leót és VII. (Biborban-született) Konstantint elsősorban nem a harctéren kivívott sikereik miatt tartja nagyra a magyar kutatás. *(Lásd a Magyarok a honfoglalás korában c. kötetünk 20–33. oldalán írottakat!)* A 10. századot csaknem végigkísérő bolgár–bizánci konfliktus azonban kedvező hátteret biztosított a magyar katonai vállalkozások számára a Balkánon, a bolgárok pedig fel is használták a magyar kalandozókat, mígnem egy szabályos katonai koalíció tagjaként komoly vereség érte őket 970-ben Arkadiopolisznál (ma Lüleburgaz Törökországban), kijevi, bolgár és besenyő szövetségeseikkel egyetemben. Szemben a nyugattal, a bizánci hadsereg a római hadügy számos vívmányát megőrizte, a logisztikában éppúgy, mint a nehézlovas, könnyűlovas és gyalogos tradíciókat ötvöző hadszervezetben. A mozgósítás terén párját ritkította a részben már kaszárnyákban állomásozó elit hadsereg, a kiváló, raktárakkal biztosított úthálózat, a görögtűz elrettentő szárazföldi és vízi használata, a késő ókori katonai traktatus irodalom alapos ismerete és annak új, többek közt már a magyarokra tett megjegyzésekkel is bővített folytatása.

Nyugaton a Karoling Birodalom ekkorra már a múlté, 843-ban Verdunben végleg felosztották Nagy Károly Pannóniáig terjedő országát. A magyarok a Rajnától keletre kialakuló Keleti Frank királysággal kerülnek a legközelebbi kapcsolatba, akik katonai segédnépként már jóval a század vége előtt is felhasználják őket. Királyaik közül a 899-ben meghalt Karintiai Arnulf viselte utoljára a római

Bizánci nehézlovasság (10. század)

A Bizánci Birodalom katonai erejének egyik jelképe volt a nehézpáncélos lovasság. A kataphraktosz (jelentése: beburkolt, betakart) lovasok a korszak legjobban vértezett katonái voltak, bár súlyos (és drága) páncéljuk nehézkessé tette őket, és kizárólag a nagy csaták döntő rohamaiban tudták hasznukat venni. Emiatt kevés volt belőlük: a bizánci leírások egy 25 000 fős hadsereghez 500 kataphraktoszt elegendőnek tartottak – vagyis egy seregnek alig 2%-át (!) tették ki.

Többrétegű vértezetükben szinte sebezhetetlenek voltak, még lovaikat is – melyeket szintén erejük és bátorságuk alapján válogattak – vastag, bélelt védőtakaró óvta, amit részben lamellás, pikkelyes vagy sodronyvért is fedett. A kataphraktoszok támadóalakzata tömör, trapéz alakú, 500 fős formáció volt, amely pusztán tömegénél fogva rést ütött az ellenséges hadrendben, majd közelharcban szó szerint szétverte azt.

A bizánci nehézlovasság a 970–971-es háború minden csatájában áttörte a rusz gyalogság pajzsfalát; a rajzon is egy ilyen jelenet szerepel. A rajz 9–10. századi bizánci katonai kézikönyvek felszerelés leírásai, korabeli bizánci kéziratok, falfestmények, faragványok ábrázolásai, rusz és bizánci fegyverleletek alapján készült.

B. Z.

császári címet, akinek egyaránt szembe kellett néznie a morva, a viking és a magyar fenyegetéssel, továbbá az itáliai zavargásokkal. A magyarok által legyőzött utolsó keleti frank uralkodó 911. évi halála után önállósodtak a korábban a Karolingok által levert törzsi hercegségek: a szászok, a türingek, a frízek, a frankok, a svábok, valamint a magyarokkal szomszédos bajorok, amit később kiegészített a nyugati frankoktól I. Henrik alatt meghódított Lotaringia, a szimbolikus jelentőségű uralkodói székhellyel, Aachennel. Gyermeke Lajos utódát a frank törzs adta I. Konrád személyében, akit a magyarok merseburgi megleckéztetője, a szász I. Henrik követett. A magyar fenyegetésnek valóban része lehetett abban, hogy a német hercegek elfogadták Henriket, majd fiát királyuknak, még ha a későbbi polgárháborúk sora igazolta is, hogy előjogaik nagy részéről nem voltak hajlandók lemondani. Henrik fia, a már Aachenben királlyá koronázott I. Ottó fokozatosan számolta fel a korábbi törzsi

OTTÓ KIRÁLY GYŐZELME
II. BERENGÁR FELETT.
FREISINGI OTTÓ
KRÓNIKÁJA (12. SZÁZAD).

különállást, s a 940-es évek végére már mind az öt hercegség élén az uralkodó vagy családtagjai álltak: Ottó testvére, Brúnó kölni érsek-ként Lotaringiát, Henrik nevű testvére pedig Bajorországot nyerte el. A birodalmi törekvések felújítása, az Itália feletti hatalom fokozatos megszerzése egyúttal a magyar kalandozások útirányának elzárását jelentette, aminek látványos jele volt I. Ottó 951. évi páviai megkoronázása. A nagyszámú grófságra osztott törzsi hercegségek mindvégig potenciális melegágyai maradtak a territoriális széthúzásnak, amit a külső ellenségek, köztük a magyarok is jócskán ki tudtak használni, ugyanakkor a Kelettel határos hercegségek jelentős terjeszkedési potenciállal is rendelkeztek.

Itáliát évszázadok óta a nyugati hatalmak és a Kelet-Római Birodalom, majd az arabok változó határú érdekszférája osztották meg. Az északi Langobárd Királyság jelentette az itáliai királyságot, aminek déli határa Rómáig terjedt. Velence sohasem tartozott ide, az Alpok előterét pedig – a hágók stratégiai jelentősége miatt – még a 10. század folyamán a déli német hercegségekhez csatolták, majd hasonlóképpen katonai megfontolásokból hozták létre a toszkán és spoletói őrgrófságot.

Itália területén az ingatag politikai helyzet a szervezett katonai ellenállásnak még a lehetőségét sem tette lehetővé, amit éppen I. Berengár friuli őrgróf, itáliai király, római császár (874–924) fordulatokban gazdag, majd politikai gyilkosságban végződő életútja igazol. Az ellenállás központjai a püspöki székhelyek „erős bástyái” voltak, mint azt a magyarok által sikertelenül ostromlott városok sora – Vercelli, Bergamo, Pávia – esete is mutatja. Egyáltalán nem véletlen, hogy a városiasodott, sűrű egyházi infrastruktúrával rendelkező Itália a magyarok kedvelt célpontja lett. A szaracén támadások, Szicília 827-ben bekövetkezett eleste után már nemcsak a bizánci uralom alatt álló Dél-Itáliában okoztak gondot, hanem Észak-Itáliában is. A szaracénok a tengerpart mentén Piemontig pusztítottak, 846-ban magát Rómát is feldúlták, sőt 931-ben egészen Páviáig jutottak. Ráadásul a kalandozó magyar csapatok is Dél-Itáliában pusztították elsőként a bizánci területeket, a Bari központú Langobardiában és a Reggio központú Calabriában.

Itáliához hasonlóan a francia területeket is politikai megosztottság jellemezte. A Karoling Birodalom felosztása után néhány, szinte teljes politikai önállóságot élvező hercegség és jelentős grófság, őrgrófság uralta a területet: Normandia, Bretagne, Burgundia, Aquitania és Gascogne hercegségek; a Narbonne központú Gothia őrgrófság és Anjou-Maine, Flandria, Blois, valamint Champagne grófságok.

VI. LEÓ BIZÁNCI CSÁSZÁR FOLLISA.

A BIZÁNCIAK ÜLDÖZIK
A KIJEVIEKET
A DOROSTOLONI CSATÁT
KÖVETŐEN (971).
MINIATÚRA JÓANNÉSZ
SZKÜLITZÉSZ
KRÓNIKÁJÁBÓL
(SZICÍLIA, 12. SZÁZAD).

A KELETI FRANK TÉRSÉG
A 10. SZÁZADBAN.

A eredeti, jelentős erőt képviselő burgundiai királyság feldarabolásával jött létre a francia kézen maradt Burgund hercegség, míg a Burgund grófság a német birodalomhoz került. Ezekkel versengtek a jelentős Ile-de-France-i törzsterületre támaszkodó frank királyok, a Karolingok leszármazottai. A neusztriai származású Capetingek még a 9. században feltűntek, Erős Róbert fiai közül Odo szervezte 885-ben Párizs védelmét a normannokkal szemben: sikere királlyá

ODÓ NYUGATI FRANK
KIRÁLY (888–898)
EZÜSTDÉNÁRJA.

III. ABD AL-RAHMÁN
(912–961) CÓRDOBAI
KALIFA EZÜSTDIRHEME.

tette. Róbert családja száz éven át meghatározó jelentőségű maradt, s egyik utódja, Nagy Hugó a térség legjelentősebb fejedelmeként a királyok árnyékában példátlan hatalmi koncentrációt ért el a 10. század folyamán. A Capeting konszolidáció eredményei azonban már csak a következő évszázadban mutatkoztak meg, amiben nagy szerepet játszott a királyság északnyugati részén a gyorsan elfranciásodó Normann hercegség létrejötte 912-ben: szövetségesként stabilitást teremtett az erősödő francia királyi hatalom számára.

Az Ibériai-félsziget politikai széttagoaltsága a 711-es évvel kezdődik, amikor Rodrigó, az utolsó vizigót király vereséget szenvedett, és életét vesztette az előretörő arabokkal vívott csatában. Halálával az ekkor már lassan egy évtizede vegetáló és agonizáló vizigót uralom évszázadai véget értek. Az arabok képtelennek bizonyultak a félsziget egészének a meghódítására, I. Alfonso (739–757) asztúriai király uralkodása alatt szilárdult meg a határvonal a két szembenálló civilizáció között, amely Portótól Osmáig a Duero völgyét követte, majd északra, baszk földön át vezetett. A Nagy Károllyal is szoros kapcsolatokat ápoló Alfonso idejére a frank katonai jelenlét a Pireneusoktól délre is megerősödött, s a 8. század végére Wifred barcelóniai gróf (873–898) megvetette a későbbi Katalónia alapjait.

Nyugat-európai könnyűlovasság és gyalogos, 9–10. század

Nyugat-Európa nagy részén az egykori frank hadszervezet mintáját követték: Nagy Károly törvénye szerint a harcra alkalmas szabad férfiaknak 12 telek jövedelme után páncélos lovasként, 4 telek után könnyűlovasként vagy gyalogként kellett hadba vonulni – ez utóbbiak alkották a nyugati hadak „kevésbé értékes” részét. Egy 9. századi frank királyi rendelkezés szerint, ha egy közrendű hadkötelesnek volt lova, akkor azon kellett bevonulnia. A gyalogosok előírt felszerelése pajzsból és lándzsából, vagy íjból és 12 nyílvegyéből állt.

Nemcsak a grófságok, de még az apátságok birtokai is állítottak ki fegyvereseket, a birtokokon a rendeletek pajzs- és lándzsakészítőket, lótenyésztőket is említenek, az egyházi kincstárakban pedig fegyvereket is elfogadtak adományként.

A rajzon éppen egy apátság értékeit rakodják ökrös szekérre egy várható támadás elől menekítve, a kísérő fegyvereseket pedig éppen eligazítják az útvonalról. A háttér épületéhez a németországi Corveyi apátság 10. századi formája adta a mintát, a katonák viselete és felszerelése a 9. századi *Stuttgarter Zsoldarskronika* illusztrációi alapján készült.

B. Z.

Katalónia és Asztúria között pedig a későbbi Aragónia és Navarra tartományok keretei formálódtak ki, míg a hegyvidéki baszkok minden leigázási kísérletnek ellen tudtak állni. Az arab terület, Andalúzia, akkori nevén al-Andalusz a damaszkuszi kalifátus észak-afrikai kormányzójának hatalma alá tartozott, de az arabok belviszályai fokozatosan megteremtették a feltételeket a terület önállósodásához. 756-tól Córdoba központtal kialakult az umajjád emirátus a család Szíriából elmenekült tagjainak vezetésével. A 900 körüli időkre al-Andalusz Marokkóval, illetve annak part menti területeivel együtt válságos helyzetbe került; az újjászületést a kiváló hadvezérnek, III. Abd al-Rahmánnak (912–961) köszönhették. A három, egymással rivalizáló kalifátus az Ibériai-félszigeten széles diplomáciai játékteret biztosított a kortárs keresztény hatalmaknak. Nem meglepő, hogy a kalandozó magyar seregek 942-ben Lombardián át a mai Dél-Franciaországig eljutva bátorítást kaphattak az ottani őrgrofoktól, hogy vonuljanak át a Pireneusokon, és rabolják végig Hispánia arab fennhatóság alá eső részeit.

A korabeli Európát a végtelen sokszínűség és területi felaprózottság jellemezte, ami a kalandozóknak sok kihasználható előnyt és lehetőséget kínált, amelyeket sokszor ki is aknáztak. Ugyanakkor a megosztottságból hátrányok is adódtak, hiszen a legkülönbélebb nyelvű, hadikultúrájú, fegyvernemű, fegyverzetű és kiképzettségű csapatokkal kerültek szembe, olykor még egy azon hadjárat során is. Arról nem is beszélve, hogy az általuk felkeresett vidékek egy részén a normannok és arabok elleni védekezésben már komoly tapasztalatokat szerzett és sikereket elérő helyi népességgel és katonasággal kerülhettek szembe.

A kalandozó hadjáratok forrásai

A magyarok legkorábbi nyugati említése (*Ungri*) miatt az utóbbi években a Saint Bertin-i évkönyv (*Annales Bertiniani*, a település ma Saint Omer Franciaországban) vonta magára a magyar kutatók figyelmét, igaz, e megnevezés teljesen magában áll a korszakban. Felmerült, hogy utólagos betoldásról van szó, esetleg a dán határ közelében élő

A FULDAI ÉVKÖNYV
11. SZÁZADI MÁSOLATA.
FOTÓ: ALEXANDRE DULAUNOY.

Wagri nevű nyugati szláv törzshöz lenne köze, vagy éppen a magyarok korai Kárpát-medencei megtelepedésére szolgáltatna bizonyítékot. A *Fuldai évkönyv* a német évkönyvirodalmon belül is kiemelkedő helyet foglal el. Megerősíti Regino híradásait, és a 894. évnél rögzíti, hogy a magyarok a morva fejedelem, Szvatopluk idejében a Dunán átkelve hadakoztak. Tud a magyarok támadásáról a bolgárok ellen 895-ben, sőt a 896. évi eseményekről Reginonál sokkal részletesebben számol be, részben talán a bizánci császár követe, Lázár püspök elbeszélése nyomán. Közel pontosan tájékoztat a magyarok 900-ra datált, az itáliai kalandozásokkal kapcsolatba hozott pannóniai foglalásáról. Liudprand cremonai püspök a 10. század legjelentősebb, remek latinsággal és nem kis szubjektivitással alkotó történetírója először II. Berengár itáliai király, majd (I.) Nagy Ottó császár környezetében és szolgálatában jutott – többek között konstantinápolyi követségek révén – azokhoz az elsőrangú történeti és politikai információkhoz, amelyek alapján megírta műveit. Magyar szempontból a 893–931

közötti eseményeket tárgyaló, 958–962 között íródott *Antapodosis* a legérdekesebb, amely a kalandozásokra vonatkozóan – kronológiailag nem mindig pontos, de – páratlan tudósításokat tartalmaz. A brentai csatának és az ahhoz vezető hadjáratnak, Pannónia birtokbavételének (899–900), a merseburgi csatának (933) a legrészletesebb és legfontosabb forrása, amely megőrizte a magyarok sokak által kétségbe vont 898. évi itáliai felderítő kalandozásának és „hui-hui” csatakiállításának emlékét. Hasonlóképpen nagy műveltségű, de az udvartól távol élő szerző volt Corveyi Widukind szerzetes, aki *A szászok története* című, 967 és 973 között írott művében, annak különösen második könyvében a kalandozó magyaroknak is nagy figyelmet szentelt. Kortárs szóbeli információkat hasznosítva mutatta be a merseburgi csatát, páratlan részletességgel írt a Lech-mezei ütközetről (955), még ha a 954. évi német polgárháború és annak magyar vonatkozásai tekintetében erősen Ottó-párti, ezért fenntartással olvasandó.

Gebhard, az augsburgi székesegyház prépostja *Szent Ulrich életírása* című művét évtizedekkel 955 után, 982 és 993 között vetette papírra. A várost a magyarok ellen védő püspök életével foglalkozó részek rendkívül fontosak, és jól egészítik ki helyi információkkal Szent Wiborada életírását, illetve Widukind leírását a Lech-mezei csatáról.

A krónikák közül kétségkívül a négy legfontosabb Karoling elbeszélő forrás közé tartozó Regino világtörténete a legismertebb és legjelentősebb, még ha a magyarokra vonatkozó részek döntő többsége Iustinustól és Paulus Diaconustól való szó szerinti átvétel is, s a magyaroknak a 889-es évhez való illesztésében meghatározó volt III. Kövér Károly előző évi halála súlyos következményeinek a hangsúlyozása. Regino művét nem a dinasztiahoz rendkívül közel álló Prűmben írta, hanem Trierben, ahol a Szent Márton-monostor apátja lett. Ekkor születtek meg munkái, így világkrónikája is 908-ban. Az utolsó évtizedek évkönyvszerű elrendezése ellenére a művet egyszerre írta, ami megmagyarázza irodalmi kvalitásait is. Ebből az is következik, hogy a magyarokra vonatkozó részeket is néhány évvel az események után, leginkább 900–906 között szerkesztette egybe. Regino krónikájának további jelentőségét az adja, hogy a magyar krónikások, köztük Anonymus is használták, sőt a középkori Magyarország feltételezhetően megtalálható és elérhető volt.

Nyugat-európai és magyar harcos lándzsás viadala (9–10. század)

A lándzsa a lovasság félelmetes fegyvere volt. Nem tudjuk, hogy a korai középkor lovas harcosai pontosan hogyan harcoltak vele; ebből az időszakból csak képi ábrázolásokra vagyunk utalva, ahol egy- és kétkézes technikákat egyaránt ábrázoltak, pajzzsal és anélkül is. A későbbi időszakokból származó „kiképzési könyvek” tanulsága szerint a lándzsaharc lényege az ellenféltől való szúrótávolság minden áron való megtartása volt (erre a lovakat is külön képezni kellett). Egy lándzsás soha nem engedhette magához fegyvere hegyénél közelebb az ellenfelét, mert közvetlen közről a hosszú lándzsa már haszontalan lett volna. A rajzon szereplő nyugat-európai harcos frank szárnyas lándzsával és pajzzsal harcol, a korabeli nyugati kódexek miniatúráin gyakran feltüntetett módon, felülről lefelé szúrva; a magyar harcos kétkézes lándzsafogásának pedig keleti, altaji nomád sziklarajzokon és kazáriai csontkarcon ábrázolt mozdulat volt a mintája.

B. Z.

A németföldi források kapcsán nem lehet szó nélkül hagyni Aventinus, azaz Johannes Turmair (1477–1534) teljesítményét, aki 1517–1519 között dél-német területen majdnem száz helyszínt keresett fel források után kutatva. A bajor hercegek udvari történetírójaként állította össze a bajorok történetét *A Bajor évkönyvek hét könyve* (*Annalium Boiorum libri septem*) címmel, a világ teremtésétől 1460-ig terjedően. Utazásai során készített jegyzeteinek munkapéldánya is fennmaradt, ami bizonyítja, hogy forrásait mennyire gondosan másolta le. Bizonyíthatóan olyan források is a kezébe kerültek, amelyek – időlegesen – elkallódtak, és csak a 19. század folyamán kerültek ismét elő. Így Aventinus lejegyzésében maradt ránk a 708 és 1073 közötti eseményeket tárgyaló *Altaichi évkönyv*, de a magyar kalandozók által elpusztított német kolostorok hosszú – mindmáig vitatott – listája is. Ő végezte el a 907. évi pozsonyi csata történeti alaposságú rekonstrukcióját, még ha a nekrológiumok (elhalálozási listák) meg is tréfálták. Sajnos Aventinus felhasználta – forrásértéküket messze túlbecsülve – a magyarországi latin krónikák vonatkozó adatait is, s azokat számos tévedésükkel együtt bedolgozta művébe.

A legnagyobb hazai érdeklődés mindmáig a magyar elbeszélő források, leginkább a krónikák 1000 előttre vonatkozó fejezetei iránt nyilvánul meg. A történettudomány e munkák forrásértékét általában nem becsüli túl nagyra, tekintettel arra a hatalmas távolságra, ami azokat az eseményektől elválasztja. A krónikák mára fennmaradt szövegeiben leírtaknak vajmi kevés köze lehet ahhoz a történeti folyamathoz, amit honfoglalásnak nevezünk. A szerzők jól érzékelték a honfoglalás történeti jelentőségét, ám konkrét részleteket illetően bizony rá voltak utalva a Bibliára, a korabeli hősekre s a nyugati krónikák használatára, esetleg utóbbiak szóbeli ismeretére.

Anonymus gesztája változatlanul az érdeklődés középpontjában áll, amit számos apró ponton sikerült is újabban pontosabban értelmezni. Legújabbban a megírás lehetséges időintervallumát a kutatás az 1220-as évek felé tolta ki, miközben a domonkos missziókkal, Paulus Hungarus-szal való kapcsolata is felvetődött.

JOHANNES AVENTINUS
(1477–1534).
FAMETSZET,
NÜRNBERG, 1554.

Éppen a krónikák a tanúi annak, hogy számos monda továbbélésével és kései lejegyzésével számolhatunk. Az Álmos monda régisége mellett szól, hogy – Anonymus gesztájától függetlenül – Albericus is lejegyzí a fejedelem nevét, miként a Turul monda ósisége sem lehet kérdéses, még akkor is, ha a „Turul” névalak feltehetően Kézai Simon

krónikájával került be a magyar történeti hagyományba. A kalandozás kori mondák, hősi történetek léte is kétségbevonhatatlan Botondtól Lehel kürtjéig. Egy Mátyás-kori krónika megjegyzése szerint a hét honfoglaló kapitányról hősénekek szóltak még a 15. század közepén is. Egy Attila-mondakör 1200 előtti megléte a szóbeliségben semmiképpen sem zárható ki, még ha meglepő, hogy lejegyzésének idejére eredeti állaga szétporladt, s jószerével latin irodalmi kölcsönzésekkel kellett újjáépíteni. Hasonlóan a vérszerződés történetéhez, amit a néprajzkutatók szívesen hisznek bizonyíthatóan ősi hagyatékknak, noha 1200 körülre már a nyugati lovagi világban is elterjedt szokássá vált. Jankovits László találó megállapítása szerint „a krónikások által alkotott összegzés olyan teljes képet hozott létre, amelynek különböző elmeiből éppen a pogány elemeket a legnehezebb kiválasztani. [...] Ami tehát megmaradt, megmaradásáért átalakulásával, felismerhetetlenné válásával fizetett”.

SZENT WIBORADA
HALÁLA. DEUTSCHE
HEILIGENLEBEN
(15. SZÁZAD KÖZEPE).

A kalandozó hadjáratok célja, irányai, háttere

A magyar kalandozások megítélésének hagyományosan egyik legvitatottabb pontja a harci cselekményeknek a korabeli politikai és diplomáciai történesek sorába való beillesztése. Azt ma már szinte minden történész elfogadja itthon és külföldön egyaránt, hogy a hadjáratok előkészítése és lebonyolítása során számolni kell diplomáciai vonatkozásokkal, még ha az elméletet felvető Bogyay Tamás, majd az azt kifejtő Vajay Szabolcs idejében mindez még szokatlanul is hangzott. Az emigrációban élő történészek alapvetően a kalandozások „féktelen rablóhadjárat” megítélése ellen érveltek, s nem is eredménytelenül. Ugyanakkor a nyugatiak szövetségében való beavatkozás bizonyítása egyfelől a forrásadottságok, másfelől a pogányokkal

való tárgyalás, „lepaktálás” legkevésbé sem szalonképes, ezért lehetőleg titkolni igyekezett volna miatt igen nehéz. Vagy éppen ellenkezőleg, ha ilyet emlegetnek a források, akkor a rágalmazásnak, a politikai ellenfél befektetésének lehetőségével is számolnunk kell. Meglepő módon éppen a nyugat-európai eseteket borítja a legtöbb homály. Az itáliai és bizánci kapcsolatokban a magyarok megfizetett segédcsapatként való felhasználása számos esetben bizonyítható, sőt I. Berengárról tudjuk, hogy a 921. év utolsó hónapjaiban politikai ellenfelei elfogására – nyilván helyi vezetővel – „címre” küldte a magyarokat, akik a feladatot pontosan végre is hajtották: a Brescia melletti Bergenben Dursac (Tarhos) és Bugat vezetésével csaptak le Berengár ellenfeleire.

Ezen példa alapján vannak, akik azt állítják, hogy a magyarok kivétel nélkül csak valamely korabeli hatalom hívására indultak el, míg mások szerint főleg saját kezdeményezésből támadtak. Nem is beszélve azokról, akik szerint új hazát kerestek, és tudatosan akarták volna alakítani az európai nagypolitikát, de vannak, akik éppen a pászortársadalom válsága okozta feszültségekből vezették volna le a hadjáratok okait. Elődeinket kétségkívül nagyfokú diplomáciai nyitottság jellemezte, ugyanakkor a távoli vállalkozások esetén valószínűleg „munkaadóik” követői keresték fel őket, vagy a már az úton lévőket bérelték fel, megegyezve az újabb célpontokhoz kapcsolódó feltételekben.

A hatalmas mennyiségű fémpénz nemcsak esetleges zsákmányként, hanem nagyobb részben éves vagy többéves időszakra adott adóként érkezhettek. Adófizetésre a bajor, szász, cseh, bizánci területek mellett elsősorban Itáliából vannak adataink, amit a honfoglaló magyar harcosok sírjaiból előkerülő pénzek aránya is hűen tükröz. Nem véletlenül nevezte Bóna István a 10. század első felét „ezüstkornak”: forrásaink alapján bizonyíthatóan 15 tonna ezüst – a valóságban annak többszöröse – érkezhettek a Kárpát-medencébe. Ha figyelembe vesszük, hogy az idegen pénzérmeget tartalmazó sírok (jelenleg összesen 126 darab ismert) közül talán csak 40 köthető a fegyveres réteghez, akkor igazat kell adnunk Kovács Lászlónak, aki szerint a bekerülő érmék a társadalmi hierarchiának megfelelően szétosztásra kerültek, legnagyobb részüket pedig a beolvasztást

követően a magyarság izlésvilágára formált ötvöstárgyak készítésére használták fel.

A folyamatosan érkező adók és a nem jelentéktelen zsákmány a törzsszövetség működésének az alapját jelentette, s így feltételezhető, hogy a hadjáratok egy része elsődlegesen az adófizetés biztosítását, megújítását, kiterjesztését is szolgálta. A hadjáratok célja a törzsszövetség kincstárának a feltöltése, a kíséret és a vitézek juttatásainak a biztosítása volt. A bevételek, a zsákmány egy részét a hadjáratok bizonyosan felemésztették, hiszen út közben sok mindenért fizetni kellett, ha biztonságban és megfelelő tempóban akartak haladni. A rendszer nyugat felé Észak-Itália és Bajorország pacifikálásán és az abból következő szabad átvonuláson alapult: erre az első csapást a későbbi császár, I. Ottó mérte a 950-es évek elején.

A kalandozások ténye és sikere az egész törzsszövetség központosított külpolitikai és hadügyi irányítását tételezi fel, amely szemben áll a korábbi elképzelésekkel, amelyek inkább a törzsi keretek közötti szervezést vélelmezték. A korábbi nézet kidolgozásakor persze még nem volt ismert a gazdag Felső-Tiszavidéki lelet együttes a nyugati éremleletekkel, ami a hagyományos különutas törzsi irányítás elméletét már önmagában megkérdőjelezi. Nagyon kevés kalandozó nevét ismerjük, de nem meglepő, hogy közöttük Árpád-háziakat is említeneek, így Tarhost, Taksonyt vagy Bulcsút. Igaz

NYUGAT-EURÓPAI
EZÜSTÉRMEK
A KISKUNFÉLEGYHÁZA-
RADNÓTI MIKLÓS
UTCAI SÍRBÓL.

Magyarok nyugat-európai várost ostromolnak (10. század)

A magyar seregek erősek voltak a nyílt mezőn, de a városok ostromában már többször kudarcot vallottak. Sok európai települést csak fából emelt sáncok öveztek, de nyugaton a jelentősebb városoknak akkor már 500–600 éves, még a késő római időkből maradt, úgy-ahogy javíttatott kőfalai is voltak. A korabeli népek nem nagyon rendelkeztek komoly ostromtechnikai ismeretekkel (Bizáncot kivéve), így szervezett védősereggel ezek a falak is sok magyar, viking vagy arab támadást kiálltak. A nomádokat pedig más korszakokban is rendszerint átállt szakértők segítették hozzá a sikeres ostromokhoz (a hunokat római, az avarokat bizánci, a mongolokat pedig kínai hadmérnökök).

Nem tudjuk pontosan, hogy a magyarok hogyan ostromoltak; a leírások utalnak nyílzáporukra (gyújtónyilakkal is), és – pl. Augsburgnál – támadásuk célpontja a városkapu volt. Más korabeli ostromleírások írnak a kapu „gerendával” való betöréséről és fedezékként használt „vesszőfonatokról”; a rajzon ezek a korban dokumentált módszerek szerepelnek (feltámasztható pajzsokat a mongolok is használtak ostromaik során). A városfal római maradvány, fa elemekkel javítva.

B. Z.

ugyan, hogy egyszer, 906-ban – véletlenül – szembetalálkoztak egymással kalandozó magyar seregek, de ennél nagyobb a súlya annak a megfigyelésnek, hogy a külföldi hatalmakkal kötött szövetséget, megegyezést mindig betartották.

Német viszonylatban a forrásadottságok éppen 954–955-ben javulnak meg, amikor a legmagasabb szinten létrejövő kapcsolatokról, illetve ezek tagadásáról, alaptalan vádnak való nyilvánításáról olvashatunk. A magyarokkal nem kisebb személyek kerültek kapcsolatba, még ha nem is közvetlenül vagy személyesen, mint a lotaringiai herceg, a salzburgi érsek, végül 955-ben maga a német király. A német főemberek minden bizonnyal kerülték a magyarokkal való közvetlen találkozást és közös fellépést, a névsor mégis azt mutatja, hogy a németföldi belpolitikában példátlan feszültségek halmozódtak fel, ami értelemszerűen vezethetett a magyarok felértékelődéséhez.

A német király elleni összeesküvés 953 húsvétja körül indult, amikor Ottót rokonai – veje, a sváb herceg, Vörös Konrád és tulajdon elsőszülött fia, a lotaringiai herceg, Liudolf – el akarták fogni, sikertelenül. Közben Arnulf regensburgi palotagróf fellázadt, s kihasználva a mainzi eseményeket, hatalmába kerítette a birodalom legjelentősebb délkeleti központját, Regensburgot, s nyíltan Liudolf oldalára állt át. Ezt követően hosszas és fordulatokban gazdag katonai és politikai játszma kezdődött, ami az Ottó-párt által körülzárt Regensburgnál vett végső fordulatot, amikor egy kitörés során, 954. július 22-én maga Arnulf is életét vesztette, az ellenállók pedig lassan meghódoltak.

A korabeli források egyértelművé teszik, hogy a magyarokat 954 legelején hívták be, majd ennek felelősségét a szembenálló felek egymásra próbálták hárítani. Értelemszerűen a későbbi győztes bizonyult hangadóknak, s így Liudolf pártja kényszerült magyarázkodásra az Ottó király pártján álló krónikások vádjaival szemben. A gyanú valószínűleg nem volt alaptalan, hiszen azt a lázadók maguk is elismerték, hogy jelentős összeggel váltották meg Bajorországot a magyar pusztítástól. Maga Liudolf a következő szavakkal védekezett: „az ellenem felbérelteket [azaz a magyarokat] pénzzel fizettem

I. OTTÓ NÉMET-RÓMAI CSÁSZÁR
ÁBRÁZOLÁSA A STRASBOURGI
SZÉKESEGYHÁZ ÜVEGABLAKÁN
(12. SZÁZAD).

I. OTTÓ NÉMET-RÓMAI CSÁSZÁR ÁBRÁZOLÁSA
(12. SZÁZAD ELSŐ FELE).

EGY SIKERTELEN HADJÁRAT MEGSZÉPÍTETT VÉGE:
LÉL VEZÉR MEGÖLI KONRÁD „CSÁSZÁRT”.
KÉPES KRÓNKA, 1360 KÖRÜL.

le, nehogy ártsanak nekem és alattvalóimnak”. Bárhogyan is történt, az érkező magyarokkal a szembenálló felek nem tudtak mit kezdeni, illetve egyik fél sem akarta, hogy a bajorországi harcokba közvetlenül beavatkozzanak. Szemben az itáliai politikai kultúrával, ezt német földön a felek még a legkritikusabb helyzetben sem tartották elfogadhatónak.

A magyarok 954 elején kapcsolódtak be a németföldi eseményekbe, bár érkezésük pontos időpontjáról forrásaink nem tudósítanak. Bajorországból továbbküldték őket Vörös Konrád lotaringiai tartományába, a Rajnán legkorábban március 1-jén keltek át, március 19-én pedig már Wormsban jutottak nagy pénzhez. Rendkívül ellentmondásos a Worms–Cambrai közötti útvonaluk rekonstrukciója (március 19.–április 6.). A magyarokkal kapcsolatba hozott, általuk felültnak mondott 18 templom és monostor két harmada csak később emeli be emlékezetébe a magyarok támadását. Végül is a kalandozóknak a célterület, a Maastricht és Cambrai közötti kolostorokban gazdag 230 km-es sáv felprédálására nem sokkal több mint tíz napjuk maradt, ami akkor is szép teljesítmény, ha kisebb csapatokra oszlottak szét. Bizony, megerőltető munka lehetett, s ez meg is magyarázza, hogy az ellenálló egyházak ostromával miért nem bíbelődtek. Feltűnő azonban, hogy milyen rövid ideig maradtak e területen, április 6-a után már nincsen naphoz köthető adatunk, s úgy tűnik, hogy Burgundián és Észak-Itálián át különösebb feltűnés nélkül hazatértek. Biztos, hogy a magyarok nem készültek arra, hogy jelentősebb erővel avatkozzanak be a belnémet harcokba, hiszen akkor sokkal nagyobb létszámban érkeztek volna, s nem

Nyugat-európai páncélos lovasság (9–10. század)

Bár „súlycsoportban” még távol álltak a késői középkor nehéz, lemezevű lovagjaitól, a rohamozó nyugati páncélosok csapatainak már a 10. században sem volt ajánlatos az útjába állni. Harci alakzatuk vagy a régi germán ék-formáció, vagy a későbbi normann conroihoz hasonló, többsoros, tömör négyszög lehetett, mely akkor volt a leghatékonyabb, ha egyszerre, fokozatosan gyorsulva, zárt sorokkal rohant az ellenségre. Egy 10. század végi német sereglista szerint még egy gazdagabb grófság, püspökség is csak 50–100 páncélost állított ki, így egy „lovagi” csapat nem volt túl nagy létszámú. Ugyanakkor rendkívül összehozott módon, közös zászló alatt harcolt, tagjai mind jól felszerelt, hivatásos harcosok voltak, akiket eskü kötött urukhoz és társaikhoz. Gyengeségüknek a seregszintű együttműködés számított, mivel ezek a – békeidőben egymással is vetélkedő, kissé önfejű – „bandériumok” csak hadjáratok idején álltak össze nagy sereggé, melyet igen nehéz volt összetartani. A rajzon látható páncélosok felszerelésének ábrázolása 9–10. századi nyugat-európai kódexek képei alapján készült. Kortárs leírásból tudjuk, hogy a magyarok ellen hadra kelt szász sereg zászlaját Szent Mihály képe és neve díszítette, amihez a rajzon az arkangyal megjelenítéséhez a 9. századi *Stuttgarter Zsoltároskönyv* egyik miniatúrája szolgált alapot.

B. Z.

indítanak párhuzamosan Bizánc felé is egy csapatot. Bulcsú rokonának, esetleg magának Bulcsúnak a jelenléte ugyanakkor növeli a kalandozás politikai súlyát.

Történetek a kalandozások korából

A félszázra becsült nyugati magyar hadjárat közül sajnos csak néhányat, s a nyugati krónikások szempontjából érthető módon a magyarok kudarcait örökítették meg bővebben: a legnagyobb vereségekről, a 933. évi merseburgiról és a 955. évi augsburgiról részletes krónikás és hagiográfiai források maradtak fenn, a 942. évi hispániai kalandozást pedig az arab írásbeliség rutinjának köszönhetően ismerjük szinte napról napra. Kivételes a 899–900-as itáliai hadjárat, benne a páratlanul fontos brentai csata részletes megörökítése, hiszen ez az egyik legnagyobb magyar sikernek tekinthető. Hasonlóképpen a kivételek közé tartozik a Sankt Gallen-i kalandozás életképszerű megörökítése. A mai napig vita tárgyát képezi, hogy a 907. évi pozsonyi csatáról fennmaradt terjedelmes humanista kori leírás mely elemei vezethetők vissza korabeli, elveszett forrásokra, s mennyi a 16. századi nagytudású szerző, Aventinus rekonstrukciója.

Csata a Brenta folyónál 899-ben

A kalandozások korának egyik legjobban dokumentált eseménye a 898–899-es itáliai hadjárat, mely szervesen illeszkedik a 895-ös bolgár háborúval megkezdett és a 970-es arkadiopoliszi csatával befejeződött hadiesemények sorába. Hasonlóan más kalandozó portyákhoz, ezt is diplomáciai lépések előzték meg, a német vezetők fordították a magyar erőket Itália felé.

A hadjárat 898-ban vette kezdetét, amikor egy jelentős létszámú magyar sereg Itália ellen vonult, de azzal szembesültek, hogy a sűrűn lakott vidéken számos megerődített város található, jelentős mennyiségű fegyverrel. Mire a Brentához értek, úgy döntöttek, hogy nem folytatják tovább az előrenyomulást, hanem letáboroznak, és csak kisebb lovascapatokat küldenek a vidék felderítésére.

A beérkező jelentések csak megerősítették az addig tapasztaltakat: lényegesen nagyobb erőre lenne szükség, de a terület kedvező lehetőséget nyújt a portyázásra, mivel északon magas hegyek, délen pedig a tenger határolja a síkságot, amit a folyók részre osztanak. A hadjárat során ez lehetőséget biztosít arra, hogy a természetes akadályok által határolt kisebb terület egységeket folyamatosan az ellenőrzésük alatt tartsák, és kisebb csoportokra oszolva átvizsgálják. Ha bármilyen támadó erő érkezik ellenük, annak először le kell küzdenie a természeti akadályokat, ami elegendő időt ad az erők összevonására vagy a visszavonulásra. A portyázó sereg legsebezhetőbb pontja a tábor, amit a várható ellenségtől a lehető legtávolabb, a terület keleti részén, egy folyó keleti partján állítottak fel. A Tagliamento, Livenza, Piave, Brenta és Adige folyók az északi hegyektől a tengerig haladva osztják részre a Velencei-síkságot. Az északról

„Mi (frankok) a magyarokkal megsértettük a katolikus vallást, és kutyára vagy farkasra és más istentelen pogány dolgokra esküt tettünk és békét kötöttünk velük, továbbá hogy pénzt adtunk nekik, hogy menjenek Itáliába.”

Theotmár salzburgi érsek beszámolója, 899

jövő és a Póba torkolló Mincio, Oglio, Adda, Lambro, Olona, Ticino, Sesia folyók hasonló földrajzi szerepet töltenek be, azzal a különbséggel, hogy a tenger szerepét a Pó veszi át, ezzel zárva le a területet délről.

A kalandozók a sikertelen 898-as hadjáratról visszavonulva, az elkövetkezendő telet felkészüléssel töltötték.

899 februárjának végén indult meg a jelentős létszámú sereg az újabb hadjáratra. Valószínűleg a Száva és a Vipava völgyében jutottak ki a Friuli síkságra, ahol megkezdték a terület végigportyázását. Ez mintegy 700 km-es utat jelentett, melynek megtételét Liudprand tíz napra becsülte, ami még a magyar lovasság mozgékonyosságát figyelembe véve is kevésnek tűnik. Nem zárhatjuk ki azonban annak a lehetőségét, hogy a sereg korábban előretelepült a ljubjanai medencébe, és innen indult az Itália elleni hadjáratra. Réálsan március közepén kezdhették meg az Isonzó és a Tagliamento közötti területen az első portyákat. Júniusra jutottak el a Piave torkolatához, ahol Cittanuova városát rabolták ki, majd a velencei lagúna északi partjának települései, Equilio és Fine kerültek sorra. Mivel itt nem tudtak továbbhaladni, délre indultak a szárazföldön, elérték Mestrét, majd a Brenta torkolatának közelében fekvő Chioggiát és Capo d' Arginét. Innen indul az a majdnem 50 kilométer hosszú földnyelv, mely néhány száz méteres csatornákkal megszakítva a lagúnát elválasztja a tengertől. A kalandozóknak Chioggiánál kellett először átkelniük, amit felfújt bőrtömlőkből készült tutajokkal hajtottak végre. Az első szakasz a 10 km hosszú, 100–200 méter széles Pellestrina sziget. Ez Albiolánál ér véget, ahol egy 500 méter széles csatorna választja el a Malamoccotól, mely egészen Velence közelébe vezetett. Péter dózse tudatában volt annak, hogy meg kell akadályoznia a magyarok továbbhaladását, és hogy erre a legjobb lehetőség az albiolai

„A kemény tél egészét fegyverek készítésével, nyílhegyek köszörlésével és az ifjúságnak a harcászat ismeretére való tanításával töltik el.”

Liudprand cremonai püspök az itáliai hadjáratról, 10. század közepe

csatornánál van. Ezért összegyűjtötte a fegyveresek szállítására alkalmas hajókat, és a víz felől támadva megsemmisítette a magyarok tutajait, akik ezután nem erőltették a további támadást.

A Brenta után a Pótól északra fekvő területen folytatták a portyázást. Amikor Pávia közelébe értek, Berengár immár saját bőrén érezhette a veszély nagyságát, és nem késlekedett hadakat gyűjteni. Követeket küldött a tartományokba, és hívására jelentős létszámú sereg gyűlt össze augusztus végére. Az események után száz évvel János diakónus velencei krónikájában 15 000 főben adja meg az itáliai hadak létszámát. Miközben a vitézek gyülekeztek, a magyarok nemcsak Pávia környékét, hanem a Sesia folyóig terjedő területet is végigportyázták, ahol fogságba ejtették Vercelli püspökét, aki éppen kincseivel megrakodva menekült.

Berengár eközben egy kisváros mellett táborozott, és mulatozással töltötte az idejét – írja Liudprand megrovóan. Mást nem is nagyon tehetett, mivel a szétszórtan portyázó magyar csapatokkal szemben nagy létszámú serege nem volt elég mozgékony. Az igazán

A brentai csata, 899

A rajzon az itáliai haditábor elleni támadás jelenete látható. A csata idején az itáliai sereg legerősebb része, a nehézlovasság nem volt harcra készen, a magyar lovasság így meglepte az ellenséget, és – valószínűleg a szokásos nyílzápor után – lerohanta a tábort. A támadás gyorsasága miatt az itáliai gyalogság sem tudott az akkoriban szokásos módon a védelemhez hatékony pajzsfalba állni, így ellenállásuk hamar összeomlott. A magyar harcosok felszerelése a szokásos sztyeppei fegyverzet, kaftánjuk felett bőrruhát viselnek. Az itáliai sereg zászlaja egy 9. századi mozaikon (San Giovanni in Laterano, Róma) Nagy Károly zászlajaként ábrázolt Karoling hadilobogó képe alapján készült, talán Berengár serege (ő maga is Karoling leszármazott volt) is hasonló alatt harcolhatott. Az itáliai harcosok viselete, fegyverzete és sátrai 9–10. századi nyugat-európai kéziratok képei alapján készültek (Utrechti zsoltároskönyv, Psalterium Aureum, Leideni Makkabeusok könyve, Barberini tekercs, Arnulf érsek imádságoskönyve, Bambergi Apokalipszis).

B. Z.

Taktikai kérdések: színlelt visszavonulás és a folyóakadály kihasználása

A Brentánál alkalmazott taktika fontosabb elemei más csatákban is felbukkannak. 376-ban Athanarik vizigót serege a Dnyeszter mögött, elsáncolt táborban várta a hunok támadását. Még egy elővédet is kiküldtek 30 kilométerre az ellenség irányába, de a hunok megkerülték őket, és éjszaka rejtve átkeltek a folyón. A hajnali órákban meglepetésszerűen törtek a táborra, és az egymást követő nyílzáporok végül megtörték a védők ellenállását. 907-ben Pozsonynál a magyar sereg éjszaka kelt át a Dunán és váratlan támadással verte szét Gyermek Lajos seregének második csapatát, miután az elsőt a déli parton legyőzték. 1241-ben a Batu kán által vezetett mongol sereg főerői a Sajónál várták a Pest alól visszavonuló martalékot üldöző IV. Béla magyar király seregét. Valószínűleg – az 1221. évi Kalka menti csatához hasonlóan – a folyón való átkelés időszakában akarták megtámadni az üldözőket, de a magyar sereg még a Sajó előtt letáborozott. Több napos felderítés után, végül a Dnyeszter menti csatához hasonlóan, a mongolok a folyón való átkelés után kerítették be a tábor.

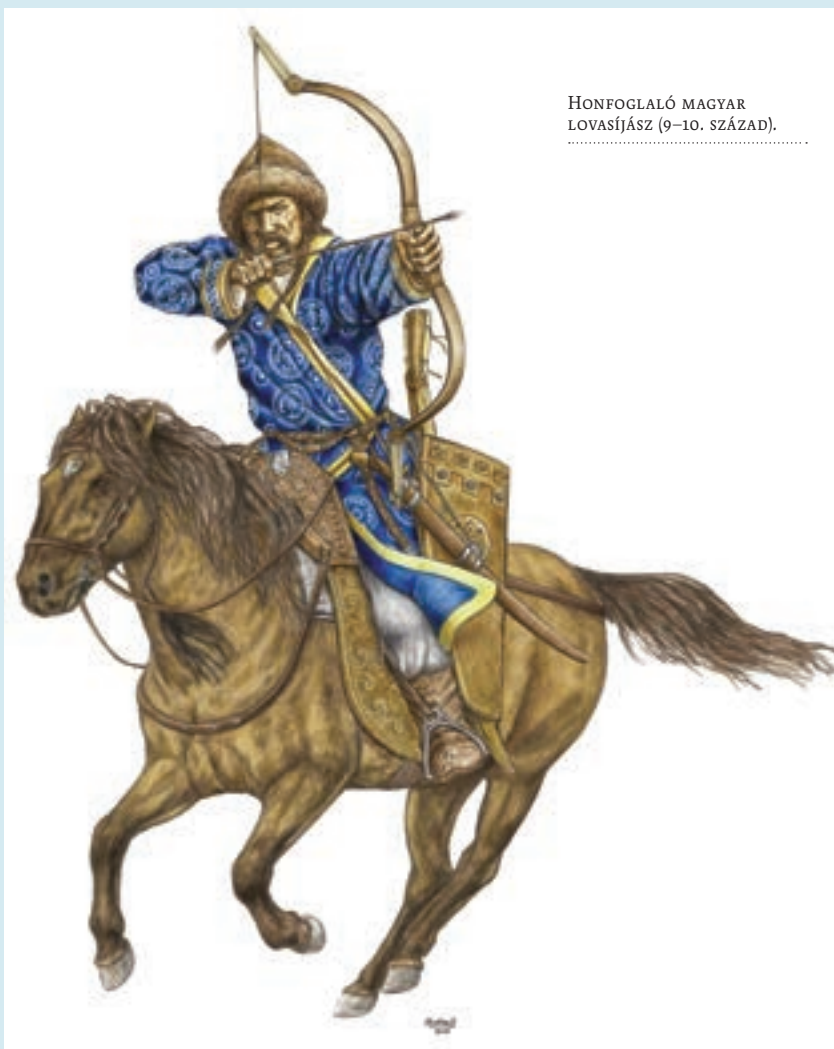
A 899-ben alkalmazott színlelt visszavonuláshoz hasonló, de rövidebb, taktikai szintű „megfutamodással” találkozunk a 910-es augsburgi csatában, ahol Gyermek Lajos táborát a magyar harcosok a reggeli órákban támadták meg, majd hosszan tartó harc után visszavonulást színleltek, és a leshelyen föllállított főerők elé csalták az ellenséget. Hadászati szinten ez sokkal hosszabb ideig tarthatott: az 1221-es Kalka menti és az 1241-es muhi csatát is közel egyhetes visszavonulás előzte meg.

A lestaktika lényege, hogy a sereg egy része a meglepetésszerű támadásra alkalmas helyen, rejtve várakozik. Egy másik csapat megtámadja az ellenséget, és egy idő után visszavonulást színlelve maga után csalja azt a leshelyre, ahol a másik csapattal egyesülve váratlan támadást indítanak.

Erről a taktikáról már Vu-Ce kínai hadtudós is írt. Olyan sereg ellen, melyben a katonákban erős a harci szellem, ezért a harcrendjük szétszórt, és a harcosok szeretnek külön-külön harcolni, azt javasolja, hogy „legelőször is előnyöket mutatván elő kell csalogatni őket, s amikor a katonák mohón utánavevnek magukat, magára hagyják majd hadvezérüket, s e cselfogást alkalmazva lecsaphatunk a szétszórt egységekre, sőt lesben állva, kívárva a kedvező pillanatot még a hadvezért is el lehet fogni”.

A les sikere nagymértékben függ attól, hogy az üldözés során sikerül-e felbomlasztani az ellenség harcrendjét, megszűnik-e a csapat vezetése. Madarász Henrik szász király 933-ban merseburgi győzelmét annak köszönhetette, hogy felismerte a lestaktika ellenszerét, a zárt rendben történő fegyelmezett üldözést. A csata előtt a következő parancsot adta: „Amikor elkezditek a harcot, senki ne próbálja előzni bajtársát, még ha gyorsabb is a lova, hanem egyik oldalról a pajzsoktól védve, a pajzsokon fogjátok fel az első nyíllövéseket, azután sebes vágatással és a leghevesebb lendülettel rohanjatok rájuk, hogy másodszor ne tudják kilőni rátok a nyilaikat, mindaddig, amíg nem érzitek a fegyvereitek által ütött sebeket.”

N. L.

HONFOGLALÓ MAGYAR
LOVASÍJÁSZ (9–10. SZÁZAD).

A képen rangosabb harcos látható, veretes övvel és veretes tarsollyal, lovának kantárjára ezüstlemezeket erősítettek, nyerge ezüstlemezzel és faragással díszített. Kaftánja bizánci selyemből való, övének egyszerűbb szablya lóg, íjászfelszerelése teljes. A rajz fém- és csonttárgyai hazai

régészeti leletek, a ruha egy bizánci kézirat képei és kora középkori keleti ruhamaradványok alapján készültek. (Övveretek: Vereb; tarsolyveretek: Tiszavasvári-Nagy Gyepáros 16. sír; szablya markolatkupak: Sárrétudvai-Poroshalom 1. sír; szablyaveret: ismeretlen lelőhely, Kassa vidéke; szablya ellenző: Székesfehérvár-Demkóhegy; íjtegez rozettás ezüstveretei: Karos-Eperjesszög II. temető 52. sír; íjtegez függeszűverete: Kenézlő-Fazekaszug 1. temető 11. sír; leajzott íj tegezének csontlemezei: Tiszaeszlár-Újtelep 2. sír; nyeregveret: Karos-Eperjesszög II. temető 9. sír; kengyel és zabla: Csongrád-Petenchalom; kantár csüngősverete: Százhalombatta környéke; nyeregtakaró motívumai az Újfehértó-Micskepuszta tarsolyveret díszítése alapján; nyereg faragása tarsolylemezek motívumai alapján: Szolyva és Bodrogvécs; íjtegez bőrrátéteinek mintái: Karos-Eperjesszög III. temető 52. sír ezüst tegezvereteinek motívumai alapján; kaftán mintája: II. Baszileosz Menologionja, 9–10. század és Moszcsejeva Balka-i temető ruhamaradványai, 8. század.) B. Z.

hatékony ellentevékenységgé az lett volna, ha a lakosság jól védhető menedékvárakba húzódik, a sereg pedig aktív felderítéssel megtalálja a magyarok táborát, és az ellen indít támadást. Berengár azonban a nagy sereggel igyekezett elrettenteni az magyarokat, akik ezt kihasználva elhitették vele, hogy inkább a menekülést választják. A portyázó csoportok egy részét összegyűjtve olyan létszámú erőt mutattak, amelyről hihetőnek tűnt, hogy az a teljes kalandozó had. Liudprand szerint ez egyharmada volt Berengár seregének, tehát 5000 fő. Valószínűleg ez a seregnek csak egy kisebb része volt, mely igyekezett maga után csalni az ellenséget. Eközben a magyar sereg nagyobb része más útvonalon, a zsákmánnyal megrakodva a Brentához vonult.

A magyaroknak kezdetben nem volt könnyű kimozdítani az itáliai sereget, ezért egész közel engedték magukhoz őket, ami nehézséget és veszteségeket okozott az Adda folyón való átkeléskor. Ezután már sikerült megtartani a megfelelő távolságot, azonban több mint 150 kilométeres üldözés után, Veronánál kezdett lanyhulni az üldözők lelkesedése, ezért a magyarok egy kisebb összecsapást provokáltak, amelyben veszteségeket okoztak az itáliai elővédnek. Ez ismét felszította a harci kedvet, ami így kitartott a Brentáig vezető 80 kilométeres úton.

A folyón való átkelés után ismét tárgyalásokat kezdtek az üldözők, és felkínálták az egész zsákmányt szabad elvonulás fejében.

Berengár katonái fáradtak voltak, de bíztak a győzelemben, hiszen maguk előtt látták a sokkal kisebb magyar sereget, amely immár az életéért könyörgött. A közöttük húzódó folyó hamis biztonságba ringatta őket, és amikor pihenéshez és evéshez fogtak, nem is sejtették, hogy a közelükben, a nyugati parton az övékkel megegyező erejű csapatok állnak támadásra készen. A nyílzáport követően rájuk zúduló roham teljesen készületlenül érte őket. A magyar sereg a győzelem után módszeresen kifosztotta Berengár országát, és csak a következő évben tértek haza, gazdag zsákmánnyal.

A pozsonyi csata (907)

A 10. század elején a magyarok Kárpát-medencei előrenyomulása, a pannóniai keleti-frank fennhatóság felszámolása már jó ideje előrevetítette a korábbi szövetségesek, a bajorok és a magyarok közötti fegyveres konfliktus lehetőségét. A bajor támadásra egészen 907 júniusáig kellett várni, hogy azután a magyar seregek Pozsony közelében július első napjaiban megsemmisítő vereséget mérjenek Gyermek Lajos német király seregére. Az ütközet jelentőségére éppen az itt életüket vesztő előkelők személyéből következtethetünk: Liutpold bajor örgróf, továbbá a salzburgi érsek, egyúttal királyi kancellár, a freisingi és brixeni püspökök is az elhunytak között voltak. A magyar honfoglalás és a kalandozások korának történeti eseményeiről általában csak rövid, évkönyvszerű feljegyzések maradtak fenn, s arról, hogy mi történt 907-ben Pozsonynál, hallgatnak a magyar krónikások is. Csak a dél-német apátságok és püspökségek halottas könyveiben – *nekrológiumaiban* – olvashatunk a csatában elesettekről, s egy esetben, a *Salzburgi évkönyvekben* pedig a csata helyéről (*ad Brezalauspurc*), amit így a legtöbbben Pozsony közelébe lokalizálnak. E magyarázat egyetlen nehézsége, hogy Pozsonyt először majd a 11. század közepén említik ezen a néven.

A német királyi sereg egy fennmaradt oklevél alapján 907. június 17-én indulhatott el Ennsburgból. Az egyik csapat követte a Duna déli partján az ókori limes utat, a másik a Duna északi partján haladt, míg a Dunán hajón szállítottak még további csapatokat és utánpótlást. Az első bajor hadoszlop június 24-e körül érhetette el a Bécsi erdő nyugati

bejárátát, s július 3-ra közelíthették meg a Pozsony környéki összecsapás színhelyét, ahol elhúzódo harcokat folytattak. A magyarok sikerét megkönnyíthette, hogy a bajor seregrészeknek eltérő hosszúságú utat kellett megtenniük, s valószínűleg nem is tudtak egy időben a célterületre érkezni, ami ismét a vidéken jól tájékozódó, a lesvetésben járatos, nomád taktikát használó magyar csapatok esélyeit növelte meg.

Teljesen indokolt, hogy a pozsonyi csatának az egész közép-európai térség jövője szempontjából meghatározó történeti jelentőséget tulajdonítunk. Egyértelmű, hogy a magyar honfoglalás sikeressége függött az útközet kimenetelétől, amely a magyar honfoglalás lezárulását, s az Enns és a Fischa folyók közötti terület ellenőrzésének a megszerzését, a gyepűelve messze nyugatra történő kitolását is jelentette.

Csatatér (9–10. század)

Egy középkori csatatérén igen mostoha sors várt az elesettekre és a sebesültekre. A vesztesek sebesültjei közül a győztesek csak az előkelőket kímélték meg (a későbbi váltságdíj reményében), a többivel végeztek, a halottakat pedig a hollókra és a farkasokra hagyták, akárcsak az elpusztult lovakat. A győztes fél a harc után összeszedte saját sebesültjeit és – ha lehetősége volt rá – eltemette elesett harcosait (bár a harctéri temetés a körülmények miatt nem mindig a békeidőben szokásos módon történt). A sebesültek gyűjtésével egyszerre zajlott a csatatéri fosztogatás is, amely során minden használható holmit összeszedtek, a harcmezők földjében csak a küzdelem közben a földbe taposott kisebb tárgyak maradtak, vagy amiket menekülés közben elvesztettek a környéken. A sebesültek ellátásáról nem sokat tudunk, de amennyire a csontleletek gyógyult sérüléseiből következtetni lehet, a magyarok gyógyítói jól kezelték a töréseket és vágásokat; az a tény, hogy rendszeresen végeztek koponyatrepanációt, arra utal, hogy ismertek valamilyen hatékony fájdalom- és vérzéscsillapító módszert is.

B. Z.

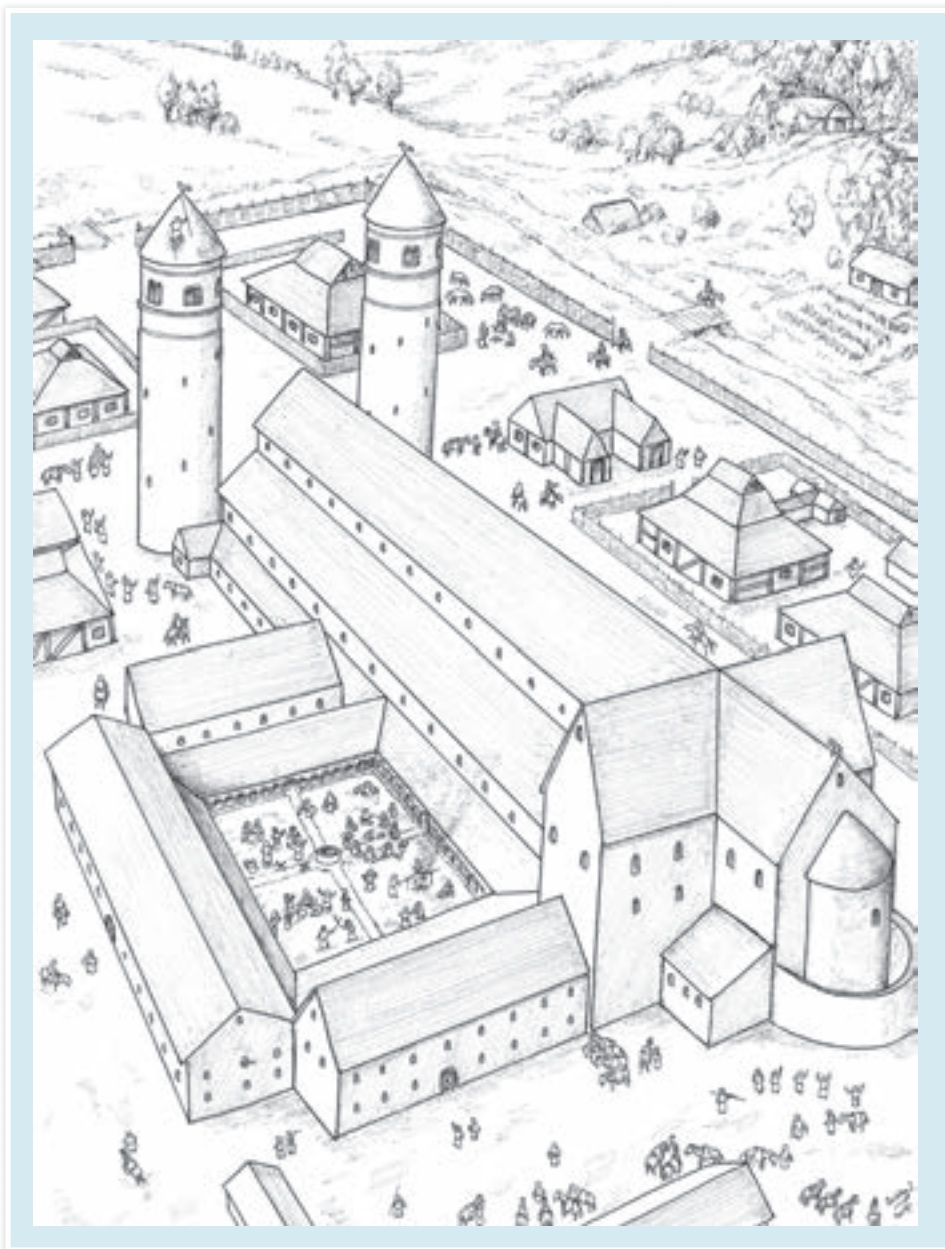

A Sankt Gallen-i kalandozás (926)

Az I. Henrik német királlyal 924-ben kötött kilencéves fegyverszünet, illetve az Arnulf bajor herceggel nyélbe ütött különalku által biztosított védettséget és nyugalmat kihasználva a magyar kalandozók elérték a mai Belgium és Luxemburg térségét. A hadjárat első jelentős megörökített epizódja éppen Szent Gálnak a mai Svájcban található monostorában töltött napokhoz kapcsolódik (926. május 1–8.); a sereg Champagne-on és az Ardenneken való áthaladását, a közben okozott károkat csak futólag említik. Visszafelé Verdunt és környékét fosztogatták, de erről sem maradt fenn részletesebb tudósítás. A 926. év éppen itáliai vonatkozásban rendkívül fordulatos: elűzik burgundiai Rudolfot, apósát, II. Burckhardt sváb herceget április 29-én gyilkolják meg Észak-Itáliában, Provence-i Hugót pedig 926 júliusában koronázzák meg. Ennek ismeretében könnyen elképzelhető, hogy a felek valamelyike kereste a magyarok támogatását, de erre vonatkozóan a források hallgatnak, s leginkább a modern történészek kombinációira támaszkodhatunk. Közvetetten a felkérés mellett szól az a tény is, hogy a rákövetkező évben, 927-ben Itáliába bizonyíthatóan meghívásra törtek be a kalandozók.

LÁSZLÓ GYULA: A SANKT
GALLEN-I KALAND.

Magyarok Sankt Gallenben, 926

A magyar portyák korabeli leírásai közül a legéletszerűbb és legrészletesebb a 926. május 1-jén lezajlott Sankt Gallen-i kaland leírása. Még az esemény helyszíne is nagy részletességgel ismert, ugyanis fennmaradt a magyarok által ekkor „meglátogatott” Sankt Gallen-i kolostor épületegyüttesének 9. századi komplex tervrajza (amely egyben a középkori európai építészettörténet legkorábbi ilyen tárgyú emléke is). A rajz ez alapján készült, a kolostor egyházi és kiszolgálóépületeinek együttesét mutatja be a magyar támadás idején. Ekkehard Sankt Gallen-i történeteiben leírt események helyszínei a tervrajzon is azonosíthatók: a kolostor udvarra nyíló pincéje, ahol a magyarok megtalálták a kolostor boroshordóit, és a kolostor udvara is, amit „a tisztek vettek birtokukba”, és ahol az általuk megkímélt Heribald barátta és a tolmáccsal lakomáztak. A magyarok minden helyiséget átkutattak, bár igen kevés zsákmányt találtak, mert az elmenekült szerzetesek már minden értéket elvittek. A krónikás szerint az egyik harcos még a torony tetejére is felmászott, hogy lándzsájával lepiszkálja onnan az aranynak vélt (valójában réz) szélkakast, de eközben lezuhant, egy társa pedig a keleti homlokzat tetejéről esett le, miközben a tetőről a szentély tetejére próbálta volna „hasát kiüríteni”.

B. Z.

A magyar sereg Sankt Gallen-i tartózkodásának történetét a latin verseket is hátrahagyó IV. Ekkehard örököltette meg az 1057 előtt írott krónika folytatásában, amelyben a 884 és a 972 közötti eseményeket jegyezte le. A szerző korának jeles írástudója, a híres Notker der Deutsche tanítványa, majd Mainzban, a székesegyházi iskolában, később vélhetően Szent Gál monostorában tanított. Az Ekkehard által megörökített történet vidám, kedélyes elbeszélése azért is fontos, mert csak ritkán olvasható részleteket őrzött meg a magyarok harcmódjáról: kis csoportokban mozogtak, halottaikat elégették, kürtjelekkel adták hírül a gyülekezőt, felderítőkkal tartották a környéket ellenőrzés alatt, a nagy folyókon, ha tehették hajókkal keltek át, a nemesfém tárgyakat mind magukkal vitték, a monostorok, ha idejében értesültek, akkor sikerrel el tudták menekíteni az embereket és ingóságait a magyarok elől.

A 926. évhez kapcsolódik Szent Wiborada 912–926 között készült, majd valószínűleg IV. Ekkehard – esetleg Sankt Gallen-i Hartmann – által átdolgozott életírása is. Wiboradát, a remete életet élő szüzet

„Már nemcsak híre szállott a cellában a magyarok jövetelének, hanem azoknak dühe mindenfelől körülárasztotta azt. Az egész tábor prédálásra oszlik szét. Egy eszeveszett, istentől gyűlölt pogány, magához véve hasonló társait, fel akarta gyújtani a szent szűz hajlékocskáját, de az isteni erő eloltotta a lángot. Ezután bejárást keresnek oda, és minthogy nem találnak, a tetőre másznak, és szétszedve a téglákat leereszkedtek a nyíláson. Ott találják a szüzet kis oltára előtt, buzgó imádságban. Reá rontanak, leszedik ruháit, csak övét (ciliciumát) hagyva rajta, és három sebet ejtenek a mártír fején, melyekbe az másnap beléhalt. Vérének nyoma az övről és a falakról nem volt lemosható.”

Hartmann: Szent Wiborada élete, 10. század közepe

ugyanazokban a napokban gyilkolták meg, amikor Sankt Gallenben békésen mulatoztak: e történet a kalandozókkal való találkozás véres valóságát dokumentálja.

A hispániai kalandozás (942)

A hispániai kalandozás története azután vált részleteiben ismertté, hogy 1969-ben megtalálták Ibn Hajján (?–1076) 11. századi muszlim történetíró munkájának, az *Al-Muqtabis*nak („A mástól kivonatoló könyv”) V. könyvét, amelyben a magyarokra vonatkozó oldalak olvashatók. Nem véletlen, hogy az itáliai kalandozás és az augsburgi csata mellett erről a vállalkozásról született monográfia. Kiegészítve ezt egy további, az arab hivatali írásbeliségnek köszönhető forrással (Al Udri, ?–1085), valamint katalóniai latin szövegemlékekkel, az események páratlan részletességű rekonstrukciójára nyílt lehetőség. A magyarok Katalónia felől vezetővel érkeztek, s egészen Lérída városáig hatoltak, miközben legismertebb haditettük Barbastro urának fogságba ejtése, majd váltságdíj fejében való szabadon engedése volt. A július 7. és szeptember 15. közötti eseményeket sokszor napi pontossággal jegyezték fel: a magyarok egy héten át próbálkoztak Lérída ostromával, majd komoly ellátási problémák léptek fel, ezért visszavonulásra kényszerültek. Eközben magyar foglyok kerültek arab fogságba, akiket a kalifa testőrségébe soroztak be. Végül visszavonulás közben Katalóniában vereséget mértek rájuk. A turkoknak

nevezett magyarok hét vezérét is felsorolja a szöveg, ám a lejegyzés pontatlansága miatt olvasatuk vitatott.

Magyarok Konstantinápoly falainál

A 934 utáni bizánci kalandozásokról is maradtak források, bár a nyugatiaknál sokkal kisebb számban. Több ízben is eljutottak Konstantinápoly falaiig, a bizánciak azonban általában ajándékokkal és több évi adófizetéssel váltották meg a békét. A magyar történeti hagyomány egy Konstantinápolyig eljutó kalandozó támadás emlékét őrizte meg a Botond-történetben. Ezt legtöbbször a 958. évhez kapcsolják, amikor a Bíborbanszületett császár az augsburgi vereség következményeként beszüntette az adófizetést. A krónikás hagyomány szerint Botond párviadalban legyőzte egy bizánci vitézt, majd „mint mondják, akkora csapást mért a kapura és olyan lyukat vágott rajta, hogy a nyíláson egy ötesztendős gyermek kényelmesen járhatott ki-be”. A hadjárat Görögország felprédálásával és kirablásával zárult. A történetben az az érdekes, hogy Konstantinápolynak valóban volt „aranykapuja” – ma a Jedikula része –, amin át a győztes hadvezérek bevonultak a városba. A kapu bevágása a hadüzenet szer tartásos kinyilvánítását jelentette, egyúttal a város megszegyenítését

A BOTOND-MONDA
ÁBRÁZOLÁSA
A KÉPES KRÓNIKÁBAN
(14. SZÁZAD KÖZEPE).

is jelképezte, ahogyan ezt 1018-ban Bátor Boleszló fejedelem Kijev kapujánál is megtette. A valós magyar kalandozások hagyományával érdekes módon egyesült Bizánc megvételeének besenyő álma, hiszen nem a magyarok, hanem a besenyők használták a korban a buzogányt: Botond neve beszélő név, s benne a „buzogány” jelentésű „bot” szó fedezhető fel.

Kémek és kalauzok

Napjainkban, a pontos térképek és műholdas navigáció korában már nehéz elképzelni, hogy milyen nagy gondot jelenthetett a tájékozódás a középkorban egy hadseregnek, főleg ha ismeretlen, ellenséges területen harcolt. A középkorban nem volt a mai értelemben vett szélesebb földrajzi ismeretanyag, az emberek többsége – a sokat utazó kereskedőket és zsoldosokat leszámítva – élete során egyébként sem került messzebb lakóhelyének vidékétől (amit viszont kitűnően ismert). A hadjáratokhoz viszont kulcskérdés volt a részletes terepismeret: merre vezetnek a szokásos és a rejtett utak, hol vannak járható átkelőhelyek és hágók, milyen távolságokra vannak a seregnek biztonságos táborhelyek, van-e útközből elég legelő és víz, merre lehet jó zsákmányt remélni és hol lehet erős ellenállásra, esetleg csapdára számítani. A honfoglaló magyar harcosok még mai mértékkel is hatalmas távolságokra jutottak el, és többnyire nagy biztonsággal találták meg céljukat – a messzi földre rendszeresen vezetett magyar hadjáratok pusztá tényé igazolja, hogy milyen körültekintő információgyűjtés folyhatott az útvonalról egy-egy hadjárat során.

Az írott forrásokból tudjuk, hogy a honfoglaló magyarok, akár csak a kor többi hadserege, a felderítőktől, kémektől és foglyoktól szerzett információ mellett úti vezetőkre is hagyatkoztak. Mivel a nyugatra vezetett magyar hadjáratok általában valamelyik helyi, szövetséges uralkodó hívására történtek, az ő feladata volt a behívott magyar sereg részére úti vezetőket adni.

Ezeket az úti vezetőket nevezték a régi magyar nyelvben (török eredetű szóval) kalauzoknak. A kalauzok sajátos szerepét egykorú bizánci forrásokból és későbbi krími tatár és török kori példák

Magyar felderítők (9–10. század)

A nomád hadseregek híresek voltak jó felderítésükről, amire gyorsan mozgó könnyűlovasságuk igen alkalmas volt. Írott források több helyen említik, hogy a magyar harcosok mindig alaposan felderítették a vidéket, amerre elhaladtak. Közelebbit a magyarok felderítési módszereiről nem írnak; de más nomád seregek felderítőiről ismert, hogy kis csoportokban, több napi járófölddel haladtak a főszereg előtt. Nem álcázott kémek voltak, hanem fegyveresek, bár nem a harc volt az elsődleges feladatuk. A szerepük a megfigyelés, az ellenséges csapatok, útvonalak, csapdák felderítése és kikérdezhető foglyok ejtése volt. Harcba legfeljebb önvédelemből szálltak, vagy ha szándékosan az ellenséges védelem erejét és reakcióját tették próbára.

A képen ábrázolt két magyar lovas egy morva erődöt szemlél; a sánc a ducói morva vár alapján készült.

B. Z.

NYUGATI VEZETŐ MAGYAR CSAPATOT KALAUZOL (10. SZÁZAD).

is ismerjük (a hódoltság idején a már hosszú ideje itt élő törökök is mindig alkalmaztak helyi – többnyire renegát – vezetőket a portyáikhoz). Általában az adott vidéket nagyon jól ismerő helyiek voltak, akik vagy átpártoltak, vagy pedig busás jutalom ígérete biztosította hűségüket. Érdemes volt bőkezűen díjazni őket, mert helyismertükön akár az egész sereg sorsa múlhatott, de a nagy jutalom nagy kockázattal is járt. Az ellenség szemében már eleve árulók lévén, fogság esetén kínhalál várhatott rájuk, de alkalmazóik ugyanúgy végezhettek velük, ha megtévesztésnek akár csak a gyanúja is rájuk vetült. A gyanakvás sokszor nem is volt teljesen alaptalan: 937-ben, a szászöldi hadjárat során egy szláv vezető cselből csapdába vitt egy magyar sereget, 934-ben a hispániai hadjáratához Hugó király által adott itáliai kalauzt pedig a magyarok bosszúból halálra

korbácsolták, mert víztelen vidékre vezette őket, ahol a sereg majdnem ott pusztult.

Ha bármilyen okból nem volt helyi vezető, akkor sokat látott, öreg harcosok vehették át a kalauzszerpet, ahogyan ez a krími tatároknál is szokás volt; az ilyen veteránok korábbi tapasztalataikra támaszkodva is elvezették a hadat, néha igen sikeresen.

Korabeli szokás szerint minden bizonnyal a magyar szolgálatban álló „civil” kémek is már jóval a sereg előtt bejárták és felmérték a had tervezett útvonalát (erre a szerepre a 10. századi bizánci katonai kézikönyvek ajánlásai szerint a kereskedők voltak a legalkalmasabbak). Kortárs beszámolókból tudjuk, hogy a magyarok kikérdezték a kezükbe került foglyokat is (926-ban, a Sankt Gallen-i portyán például egy korábban foglyul ejtett német klerikus volt a magyarok tolmácsa, aki „már jól ismerte nyelvüket”).

A kalandozások régészeti hagyatéka

Franciaország délkeleti részén, az Alpok déli bejáratánál fekvő Aprés-lès-Corpsban 1885-ben egy magyar harcos sírja került elő. Ez volt a legkorábbi olyan, a Kárpát-medencétől nyugatra talált leletegyüttes, amely a 10. századi magyar hadjáratokhoz kapcsolódott. A magyar régészeti kutatásban a kalandozások emlékeinek vizsgálata a honfoglalás kori emléktanyag felismerésével és első leírásával kezdődött. Jankovich Miklós a Ladánybene határából származó leletek ismertetésekor már munkája címében hangsúlyozta, hogy a megtalált „Bene vitéz” „Solt fejedelemmel, I. Berengár császárnak diadalmas védelmében Olaszországban jelen volt”. Mind a két esetben a hadjáratok bizonyítékai a sírokban talált érmek, valamint a halott harcos mellé temetett fegyverek – szablya, nyílcsúcsok – voltak.

Azonban nem csupán a sírleletek árulkodnak ezekről az eseményekről. Fontos adalékokkal szolgálnak az érintett területeken emelt erősségek, illetve az azok 10. századi pusztulási rétegeiből előkerült magyar jellegű tárgyak. Az egykori harci cselekményekről tanúskodnak azon elhunytak sírjai is, akiknek a halálát olyan fegyverek okozták, amilyeneket akkoriban leginkább a könnyűlovass

ÁLLATALAKOS ÉS NÖVÉNYI INDÁS DÍSZÍTÉSŰ
SZÍJVÉG A LADÁNYBENE-BENEPUSZTAI SÍRBÓL.

harcmódorukról ismert magyarok használtak. Fontos források még a magyar támadások miatt elrejtett kincsek és a csataterekről előkerült egykorú leletek is. A katonai vállalkozásoknak azonban a Kárpát-medencei szállásterületen is számos beszédes nyoma akad. A pénzbeli juttatások – melyeket szolgálataikért vagy adó formájában szereztek a magyarok – ugyanúgy tájékoztatnak e hadjáratok sikerességéről, mint ahogyan a messzi földről származó egyedi leletek, viseleti tárgyak, melyek az érmékhez hasonlóan szintén feltűnnek a sírleletekben.

A 10. századi, Kárpát-medencén kívüli magyar katonai jelenlét legbeszédesebb régészeti bizonyítékai azok a sírok, ahol a hadjárat során elesett harcosok nyugodtak. Ezek az emlékek azonban csak ritkán kerülnek elő. Ennek oka nyilvánvalóan az, hogy az idegen területen elesettek temetése nem a megszokott formában történhetett.

Az így elhantolt harcos sírja ugyanis szereteteitől távol, ellenséges környezetben maradt. Ezek a (pogány) sírok valószínűleg sehol sem a helyi (keresztény) falusi temetőkhöz kapcsolódtak, hanem azoktól elkülönülve, rejtve őrizték titkukat; már csak azért is, hogy a magyar támadást túlélő helyben maradtak ne az így eltemetetteken álljanak bosszút. Az említett franciaországi leleten kívül biztosan ilyen volt az a sír, amelyet a Keleti-Alpokban fekvő Schlat településen találtak, és ide tartozhat az ausztriai Gnadendorfban feltárt temetkezés is. Ez utóbbi egy olyan fiatal fegyveres férfi sírja volt, amelyik nemcsak gazdag mellékletével, hanem a sírleleteken végzett természettudományos vizsgálatok miatt is felhívta a „magyar kérdésre” a külföldi kutatás figyelmét. A lelőhely földrajzi helyzete alapján még arról is megoszlottak a vélemények, hogy mivel is magyarázható egy ilyen sír itteni feltűnése. A kalandozások során meghalt ifjú nyughelye lenne, esetleg ez a terület is időlegesen a magyar politikai fennhatóság alá esett, és egy itt szolgálatot teljesítő fiatal sírjaként értelmezhető? Vagy talán olyan valaki halt itt meg, akinek

a családja a Magyar Fejedelemségben a 10. század utolsó harmadában bekövetkezett politikai változások miatt nyugatra menekült? E kérdések végleges tisztázása ugyan még további kutatásokat igényel, az azonban már a mostani ismereteink alapján is megállapítható, hogy a mai Ausztria területén számos további régészeti emlék is jelzi, hogy a magyarok a 10. század folyamán nemcsak politikai érdekszférájukhoz sorolták a Duna-völgyét, hanem időleges szálláshelyeket, temetőket is létesítettek ezen a vidéken. A Bécsi-medence területéről számos további – korábban talált – sírlelet vált ismertté az utóbbi időben, míg az Enns folyóig terjedő területen további szórványos emlékek (esetleg sírleletek?) utalnak az „Óperencián innen” magyar jelenlétre.

Az említett hadjáratokról hírt adnak a 10. század első felében Közép- és Kelet-Európában elpusztult földvárak és azok az erődítmények, melyek pusztulási rétegében a magyar hadviselésre jellemző tárgyak találhatók. Ezek legjobb példája a Thaya mellett fekvő Sand lelőhely földvára. Az erőseget elpusztító magyar támadást a sáncban talált nyílcsúcsokon kívül a feltáráskor megfigyelt égésrétegben talált további emlékek is alátámasztják. A magyarok hadjáratával állhatott kapcsolatban a feltárók szerint a ma Bulgáriában fekvő Iatrus erődjének 10. századi pusztulása is, ahol a pusztulási rétegben szintén találtak a magyarokhoz köthető emlékeket. Számos további egykori erődítés kutatásakor kerültek még elő magyar jellegű tárgyak, így például az alsó-szászországi Todenmannál egy kengyel, a már említett Schlathoz közeli Eislingenből egy szablya csónak alakú ellenzője. Még több lelőhelyen kerültek elő olyan nyílcsúcsok, melyek adott esetben szintén 10. századi magyar rajtaütést valószínűsítenek, például a bajorországi Utzenhofenben vagy a dunántúli Zalaváron. Utóbbi tárgytípus esetében azonban érdemes megjegyezni, hogy

NYUGATI TÍPUSÚ KENGYELPÁR
AZ ÁRTÁND-NAGYFARKASDOMBI TEMETŐBŐL.

MORVA DÍSZGOMB
A HEVES-KAPITÁNYHEGYI
TEMETŐBŐL.

A KALANDOZÓK
NYILAITÓL
ÉS KARDCSAPÁSOKTÓL
ELESETTEK SÍRJA
BIETIGHEIMBEN.

Al-Maszúdí, Bölcs Leó, illetve több más egykorú leírás szerint is az íjnak és a nyílnak stratégiai jelentősége volt, „amelyeket oly átütő erővel használnak a bokrok rejtekéből” a kalandozó magyarok. A régészeti források is jól mutatják, hogy a kortársak joggal tartottak a magyarok íjásztudásától. Számos lelőhelyen volt ugyanis olyan sír, ahol az elhunyt halálát ezek a fegyverek okozták. A legismertebb ezek közül a Rajna és a Fekete-erdő között fekvő Bietigheim faluból került elő. A római romok közé temetett 10. századi kettős sír halottjai ugyanis a magyarok áldozatai lehettek. Az egyik személlyel egy nyíl, míg a másikkal szablya végzett. Moráviából is ismerünk több olyan temetkezést, ahol a magyarok nyilai jelentették az elhunytak végzetét (Brankovice, Břeclav-Pohansko, Těšov). Szablya okozta sérülésbe halhatott bele a Kamp folyó mellett elterülő Gars-Thunau földváránál feltárt temetőben elhantolt férfi, és az erősség más pontjain is előkerültek olyan halottak maradványai, akiknek a halálát

ha valahonnan szórványleletként ismert egy-két ilyen emlék, akkor azok 10. századi keltezése és kizárólagos magyarként való meghatározása kérdéses lehet: hasonló, lapra vert nyéltűskés nyílcsúcsokat ugyanis a magyarok megjelenése előtt és után is használtak Európa különböző népei. A biztosan 10. századra keltezhető és a magyar katonai útvonalakhoz kapcsolható leletek azonban nagy valószínűséggel tényleg az egykori magyar hadi vállalkozások emlékei.

A magyarok íjai és nyilai nem véletlenül váltak már a nemzeti történetírás megszületésekor a korai magyar harci sikerek védjegyévé. Annak ellenére, hogy a „Magyarok nyilaitól ments meg uram minket” fordulat újkori kompiláció, és a 12. századi aquileiai bazilika attemplomának egyik festményén látható hátrafelé nyilazó lovas sem egy „Itáliában kalandozó 9. századi magyar vitézt” ábrázol; a modenai imádság, Ibn Hajján,

magyarok okozhatták. Egy, az elhunyt vállán vagy nyakán sérülést okozó nyíl végezhetett a Duna bal partján fekvő EHINGENBEN feltárt halottal, valamint UTZENHOFENBEN, a Szent VITUS-kápolnában lévő sírban fekvő személlyel is. A fentebbi lelőhelyeken talált temetkezések közül több olyan is akadt, amelyik tömegsír volt. Utóbbi jelenség alapján pedig arra lehet következtetni, hogy a magyarok betörései során egy időben sokan vesztették az életüket.

A sírmellékleteken kívül más emlékek is tanúskodnak a magyarok harciasságáról. A legismertebb talán a bázeli székesegyház Szent Gálról elnevezett kápolnájában található sírkő. A mészkőszarkofág tetején lévő homokkő fedőlapon található latin felirat szerint a kőkoporsóban nyugvó Rudolf püspököt a „pogányok” égették meg. A neves 11. századi tudós krónikáíró, REICHENAU HERMANN munkájából pedig azt is tudjuk, hogy a július 20-án elhunyt püspök a magyarok 917-es hadjáratának lehetett az egyik áldozata, amikor is a kalandozók kifosztották a várost.

A hadjáratokról tudósítanak az egykori csatatereken előkerülő szórványleletek is. A magyarok 955. évi vereségének tágabb környezetében sok lelet került elő modern műszerek segítségével, melyek arra utalnak, hogy a vesztes csatát követő menekülés során kalandozó eleink számos értéket vesztek el. A magyar támadásokhoz köthetnek olyan emlékek is, mint az ILANZBAN talált, s ma a British Museumban őrzött kincs. Ennek legkésőbbi érméi I. BERENGÁR idejéből származnak, ezért azokat vélhetőleg a magyarok 917-es támadásakor áshatták el egykori tulajdonosaik. Ugyanekkor rejthették el azt az öt darab, GYERMEK LAJOS idejében vert dénárt is, amit még 1854-ben találtak a bázeli székesegyház mellett. Sokszor azonban nem sikerült időben elásni a kincseket, vagy ha az elrejtett értékeket egy „gyenge lélekkel helytállni képtelen fogoly felfedte” akkor azt a magyarok „kiásták és elszállították”, máskor pedig a „számtalan, rabszíjra fűzött” fogoly kiváltása során szerezhették meg a kolosorok vagy az előkelők javait. A KÁRPÁT-MEDENCE 10. századi leletei

HÁTRAFELÉ NYILAZÓ,
KORÁBBAN MAGYARNAK
TARTOTT LOVAS
AZ AQUELEIAI BAZILIKA
ALTEMPLOMÁNAK EGYIK
FESTMÉNYÉN (12. SZÁZAD).

BIZÁNCI FÜLBEVALÓPÁR
NAGYTERMINA-
STOCK KRISTÓF FÖLDJÉRŐL
(TEREMIA MARE, ROMÁNIA).

közül a nyugat-európai és bizánci érméket sarcként, váltságdíjként, katonai szolgálataikért vagy a fentebb említett ügyletek részeként szerezhették meg. Ezeket azután nemcsak fizetőeszközként, hanem dísz tárgyként, halotti obolusként is használták, míg egy részüket minden bizonnyal beolvasztották, s az ékszerek, használati tárgyak fém díszítményeinek a nyersanyagává váltak. A kalandozások legértékesebb zsákmányának az elfogott emberek számítottak, akiket hozzátartozóik vagy uralkodóik kiválthattak, s ha nem, akkor a rabszolgapiacokon is jó áron keltek el. A magyaroknak a rabszolga-kereskedelemben való részvételét már a Dzsaháni munkáját felhasználó muszlim szerzők (is) hangsúlyozzák (kiemelve, hogy „szembetűnő gazdagságukat” a „kereskedelmüknek köszönhetik”), és al-Maszúdí is leírja a Konstantinápoly alá érkezett magyarok kapcsán, hogy „a nőket és a gyermekeket eladták szövetdarabokból készített ruhákért, valamint brokát- és selyemruhákért”.

A megszerzett javak jelentős része azonban soha nem került a földre, átalakították őket, a szerves anyagok elpusztultak az évszázadok során. A magyarok „szemrevaló szép külsejéről” és „brokátruhaikról”, „ezüsttel és gyönggyel díszített” fegyvereikről jórészt csak azok a fémtárgyak tudósíthatnak, melyek megmaradtak a sírokban.

Az Asprés-lès-Corpsban talált leletek

A Délkelet-Franciaországban fekvő kis falucskában 1885. július végén egy mészégető a mező közepén talált kőhalom bolygatásakor emberi váz maradványaira lett figyelmes. A sír a korabeli beszámoló alapján kövek közt feküdt, és sem sírgödörnek, sem koporsómaradványoknak nem volt nyoma. Más egykorú leírás alapján azonban „egy vén diófa” alól kerültek elő a leletek. A kőhalom alatti előkerülését erősíti a leletről elsőként tudósító helytörténész beszámolója, aki úgy vélte, hogy az ide temetett személy hirtelen halhatott meg, s a temetésére gyorsan kerülhetett sor, s azért rakták körbe kővel, mert nem volt idő a koporsó elkészítésére. A nyugat-keleti tájolású sírban a nyújtott helyzetű váz karjait a mellkasra helyezték, ami alapján az ügyvéd és helytörténész Joseph Roman azt feltételezte, hogy egy keresztény harcos sírja került elő. A halott egy középkorú férfi lehetett, akinek „minden foga megvolt”.

A sírleletek legkiemelkedőbb darabja a keresztbe rakott karok mellett fekvő 78 cm hosszú szablya volt, melynek markolatát ezüstlemez díszíthette, s amelynek bronzkoptatójáról is említést tesznek az egykorú leírások. A beszámoló alapján biztosan volt a sírban egy tegez is, melyben 6 nyílcsúcsot figyeltek meg. Joseph Roman beszámolt arról is, hogy két, „galliai kiskerekre hasonlító” szíjelosztó karika is volt a sírban, s azt is megfigyelte, hogy azok szintén a tegezhez tartozhattak. A leletek közt volt még egy bronzlánc is, melyet két bronzlemez díszített. A „fej és a medence között” talált rossz megtartású, átfúrt ezüstérmék a felsőruházat díszei lehettek. A 9 érme egy részét Joseph Roman meg tudta vizsgálni, s azokat itáliai érmeként azonosította. Az egyik darabot I. Berengár páviai vereteként határozta meg, s így megállapította a sír korát is, az eltemetettet azonban tévesen olyan itáliai harcosnak vélte, aki a „szaracénok” betörése során veszthette életét. Később a leleteket tévesen a 14. századra keltezték, végül – 99 évvel az előkerülését követően – a neves német kutatónő, Mechtild Schulze-Dörrlamm ismerte fel, hogy a sírban egy kalandozó magyar nyugodott. B. I.–L. P.

SZÍJELOSZTÓ VERETEK ASPRES-LÈS-CORPSBÓL.

A Lech-mezei csata helye

A magyarok 955-ben vereséggel végződő hadjáratának legfontosabb szakasza a Lech folyó partján vívott ütközet, ahol I. Ottó csapatai megfutamították a kalandozó sereget. Az eseményekről beszámoló írásos források szerint a magyarokat komolyabb veszteségek a csata után érték, amikor is „némelyek kimerült lovaikon a szomszédos falvakban húzódnak, ahol fegyveresektől körülfárva az épületekkel együtt égnek el, mások a közeli folyón úsztatnak át, de mert a túlsó part nem kínál a vízből kilépőknek kaptatót, visszabuknak a folyóba és odavesznek”. A császári légiók betörték a magyarok táborába is és „kiszabadították az összes foglyot, a rákövetkező és a harmadik napon pedig a környező városok oly mértékben felmorzsolták sokaságuk maradékát, hogy egy sem, vagy csak néhányuk tudott elmenekülni”. A magyar had három vezetőjét is elfogó bajorok Lélt, Bulcsút és Súrta „csúfos halállal büntették, bitófán végezték ugyanis”.

Az elmúlt évtized régészeti kutatásai nyomán ma már azonban nemcsak az írott források szolgálnak forrásul a csataterület kutatásához, hanem a régészeti leletek is. A bajor állami és amatőr régészek eredményei nyomán számos lelet jelzi az egykori események menetét. Az első leletek a Lech folyó jobb partján, az Augsburgtól 20 km-re fekvő németországi Sand város határában található sóderbányából kerültek elő: egy magyar zablá és nyugati típusú szárnyas lándzsák. Augsburgtól délre egy aranytauszírozással díszített 10. századi szablyát, míg a sandi lelettől északkeletre aranyozott ezüst lószerszámvereteket találtak, melyek gazdája vagy a menekülés során oldhatta le lováról a díszes vereteket, vagy a ló pusztult el, a Widukindnál is leírt módon. Egy helyi amatőr régész, aki nagy számban talált Augsburgtól északra 10. századi nyílcsúcsokat és többszáz további olyan tárgyat, amely a magyarokkal vívott csatával hozható összefüggésbe, azt is felvetette, hogy a harc nem Augsburg közelében, hanem attól északabbra, a Nördlingen melletti Lachfeldnél lehetett. Remélhetőleg a régészeti leletekhez kapcsolódóan elinduló újabb kutatások nemcsak a csata, hanem az egykori magyar tábor helyét is tisztázzák; míg maguk az egyes leletek nem csupán a kalandozások egyik sorsdöntő eseményéről, hanem a kalandozók tárgyi emlékeire vonatkozóan is újabb ismeretekkel szolgálnak majd.

L. P.

A zsákmány részét képezhették a különböző ékszerek: fülbevalók, nyak- és karperecek, csüngők, gyűrűk, csatok és veretek. A már említett benepusztai leletben is akadtak olyan veretek, melyeket a kutatás utóbb valamilyen nyugat-európai tárgy díszítményeinek tartott, és amiket minden bizonnyal kreatív módon újrahasznosítottak a magyarok. A leletek között volt egy Karoling szíjvég is, melyet

AZ AUGSBURGI CSATA. MICHAEL ECHTER FESTMÉNYE.

minden bizonnyal saját övének díszítésére használt fel a sírban nyugvó harcos. Az idegen készítmények egy részét azonban valószínűleg nem a hadjáratok alkalmával szerezték meg a magyarok, hanem különböző piacokon egyszerűen megvették, esetleg – zsoldosként Bizánc vagy a Rusz druzsina egységeiben szolgálva – ajándékként juthattak hozzájuk. A tárgyak közt akadnak olyan presztízscikkek is, melyeket rangos vendégként, követként kaphattak az idegen uralkodói udvarokban.

Számos fegyver és lőszerszám utal arra, hogy a zsákmány nem csak nemesfémből és más ékességekből állt össze. A nyugati típusú kardok vagy a kunágotai 1. sírban talált bizánci jellegű szálfegyver alapján arra lehet következtetni, hogy alkalomadtán idegen fegyvert is megtartottak és tovább használtak a hadjáratokban részt vevő vitézek. A leginkább női sírokból ismert egyenes talpú kengyelek is nagy

valószínűséggel zsákmányként kerülhettek a kalandozókhoz, akik azonban kevésbé tudták használni ezeket puha talpú csizmájukhoz – azokhoz az ívelt talpaló praktikusabb volt –, ezért ajándékként adhatták tovább szeretteiknek e „szokatlan formájú, de feleslegesen nehéz” tárgyakat, melyek e fordulatos időszak mementóiként mesélnek a magyarok kalandos vállalkozásairól.

KÖTETÜNK SZERZŐI

BEDE ILONA

Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne
régész

BÍRÓ ÁDÁM

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi
Kutatóközpont, Régészeti Intézet, tudományos segédmunkatárs
régész

BOLDOG ZOLTÁN

régész

FÜSPÖK ZOLTÁN

restaurátor művész

IGAZ LEVENTE

történész

KISS ATTILA

Zengő Nyíl Hagyományőrző Lovas- és Íjászegyesület

KOVÁCS LÁSZLÓ

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi
Kutatóközpont, Régészeti Intézet
régész

LANGÓ PÉTER

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi
Kutatóközpont, Régészeti Intézet, tudományos segédmunkatárs
régész

MARX TIBOR

iparművész

NÉGYESI LAJOS

Nemzeti Közzszolgálati Egyetem, egyetemi docens, nyá. alezredes
hadtörténész

PAKU SÁNDOR

Semmelweis Egyetem, I sz. Patológiai és Kísérleti Rákkutató
Intézet, tudományos főmunkatárs
biológus mémők

PÁLFI GYÖRGY

Szegedi Tudományegyetem, Embertani Tanszék
tanszékvezető, egyetemi docens
antropológus

PETKES ZSOLT

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi
Kutatóközpont, Magyar Őstörténeti Témacsoport, tudományos
segédmunkatárs
régész

RÉVÉSZ LÁSZLÓ

Szegedi Tudományegyetem, Régészeti Tanszék
tanszékvezető, egyetemi docens
Magyar Nemzeti Múzeum
régész, szakmuzeológus

SCHMIDT PÉTER

nyá. alezredes

SOÓS RITA

egyetemi hallgató

STROHMAYER ÁDÁM

egyetemi hallgató

SUDÁR BALÁZS

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi
Kutatóközpont, Magyar Őstörténeti Témacsoport,
tudományos főmunkatárs
történész, turkológus

B. SZABÓ JÁNOS

Budapesti Történeti Múzeum, tudományos munkatárs
történész

SZŐLLŐSY GÁBOR

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár
főtanácsos

TIHANYI BALÁZS

Szegedi Tudományegyetem, Régészeti Tanszék és a Szegedi
Tudományegyetem, Embertani Tanszék, doktori ösztöndíjas
régész

TÜRK ATTILA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar,
Történettudományi Intézet, Régészeti Tanszék,
egyetemi adjunktus
Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi
Kutatóközpont, Magyar Őstörténeti Témacsoport,
tudományos főmunkatárs
régész

VESZPRÉMY LÁSZLÓ ALEZREDES

Hadtörténeti Intézet, igazgató
történész

ZÁGORHIDI CZIGÁNY BERTALAN

egyetemi hallgató

A képaláírásokban fel nem tüntetett szerzőjű képek forrásai:

Bayerischen Staatsbibliothek

Regino: Világkrónika

<http://www.wdl.org/en/item/14690/>

Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits

A Mamluk manual of military practice and horsemanship, Egypt or Syria, 1470

<http://www.bnf.fr/fr/acc/x.accueil.html>

Deutsche Heiligenleben

<http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/csg/0602>

St. Gallen, Stiftsbibliothek

Psalterium aureum

<http://www.e-codices.unifr.ch/en/list/one/csg/0022>

Oriental Manuscript

Rashid al-Din Történetek gyűjteménye

http://images.is.ed.ac.uk/luna/servlet/view/search?q==%2299999999%22&sort=work_creator_details,work_shelfmark,work_source_page_no,work_title

Universiteitsbibliotheek Utrecht

Psalterium latinum

<http://objects.library.uu.nl/reader/index.php?obj=1874-284427&lan=en#page//11/51/45/11514575807329943918974580038627186786.jpg/mode/1up>

Vasárnapi Újság, 42. évf. 12. sz. (1895. március 24.)

<http://keptar.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=036482>

Württembergische Landesbibliothek Stuttgart

Stuttgarter Psalter

http://digital.wlb-stuttgart.de/sammlungen/sammlungsliste/werksansicht/?no_cache=1&tx_dlf%5Bid%5D=1343&tx_dlf%5Bpage%5D=1

Zentralbibliothek Zürich

Johann Stumpf: Gemeiner loblicher Eydgnoschafft Stetten Landen und Völckeren Chronick wirdiger, Christoph Froschhauer nyomtatásában, Zürich, 1547-1548, II. kötet, 18. old.

<http://www.e-rara.ch/zuz/content/titleinfo/1525949>

<http://commons.wikipedia.org>

<http://en.wikipedia.org>